

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Міністерство освіти і науки України

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СОРОКА МАКСИМ ВІТАЛІЙОВИЧ

УДК 343.26 (043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНАЛЬНО – ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВІДНОВЛЕННЯ
СПРАВЕДЛИВОСТІ ШЛЯХОМ ЗАСТОСУВАННЯ ДОВІЧНОГО
ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

081 – Право

08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____М.В. Сорока

Науковий керівник – **Юзікова Наталія Семенівна**, доктор юридичних наук,
професор

Дніпро – 2024

АНОТАЦІЯ

Сорока М. В. Кримінально – правові проблеми відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, 2024.

Дисертацію присвячено аналізу теоретико – методологічних і практичних аспектів кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі та формуванню на цій основі теоретичних положень, спрямованих на поглиблення теорії реституційного (відновного) правосуддя і практичних рекомендацій щодо участі осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі у програмах – «кола правосуддя».

Встановлено, що дослідження кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі передбачає проведення міжгалузевих наукових розвідок в межах правознавства, філософських, історичних, соціологічних, психологічних і педагогічних наук. Сучасна вітчизняна наука приділяє першочергову увагу пошуку напрямів і шляхів оновлення національної правової доктрини; конвергенції справедливості і права; аналізу процесу гуманізації застосування, відбування та виконання покарання у виді довічного позбавлення волі; способів впровадження в правову практику форм і програм реституційного (відновного) правосуддя як інструменту вирішення кримінально – правових конфліктів. Зарубіжні науковці акцентують увагу на дослідженні ролі громадянського суспільства в зниженні рівня злочинності; цінності пробачення злочинця; наслідках реалізації принципу справедливості у визнанні покарання законом; справедливості позиттєвого відбування покарання; захисті прав людини шляхом відновлення через покарання; ефективності застосування альтернативних тюремному ув'язненню заходів.

Обґрунтовано використання ключових методологічних підходів в дослідженні: діалектичного, історичного, парадигмального, аксіологічного, антропологічного, герменевтичного, термінологічного (діахронічного, системно – структурного, функціонального); юридично – позитивістського; детерміністського, а також загальнонаукових та спеціальних методів і прийомів наукового пізнання: логічного; історико – генетичного, порівняльного, методу аналізу документів, методу спостереження, соціологічного методу опитування, психолого – педагогічного методу (біографічного). Вказаний методологічний інструментарій було покладено в основу удосконалення та оптимізації методики експертного опитування щодо сучасних тенденцій реституційного правосуддя в Україні, проблем застосування довічного позбавлення волі, а також визначення найбільш прийнятних форм реституційного правосуддя для роботи з особами, які відбувають таке покарання. На основі отриманих даних авторського дослідження сформульовано практичні рекомендації щодо оптимізації правового регулювання стосунків між засудженими до довічного позбавлення волі, потерпілими, територіальними громадами, державою та установами, які забезпечують відбування цього покарання.

Охарактеризовано підходи до відновлення справедливості в контексті теорій кримінального покарання. Підтримано позицію, відповідно до якої, осмислення відновлення справедливості як мети кримінального покарання можливе крізь призму детерміністського підходу в межах теорій ретрибутивізму, консеквенціалізму та реституційного (відновного) правосуддя. При цьому, теорія відновного правосуддя створює умови для примирення потерпілих і правопорушників та усунення наслідків, спричинених злочином, зокрема шляхом проведення зустрічей сторін для спільного вирішення питання подолання наслідків скоєного злочину і його впливу на майбутнє. Підхід відновного правосуддя до реагування на злочин полягає у відновленні порушених соціальних відносин через відшкодування правопорушником завданої потерпілим шкоди та залученні громади до розв'язання конфлікту. Підкреслено, що відновлення справедливості в реституційному (відновному)

правосудді втілюється у формі окремих практик, зокрема: інституціональної, особистої, загальної, індивідуальної, формальної, змістової, процедурної тощо.

Було узагальнено міжнародні вимоги та рекомендації щодо запровадження реституційного (відновного) правосуддя в європейських країнах, на дві групи: загального (універсального) характеру, які містять загальні норми щодо реституційного правосуддя та закріплюють право на застосування альтернативи в судовому провадженні, посередництво, примирення; спеціального характеру, які містять адресні норми щодо реституційного правосуддя, дають визначення поняттям і категоріям, що характеризують реституційне правосуддя, умови застосування реституційного правосуддя в національній правовій системі.

В Україні формується комплексна система правового регулювання реституційного правосуддя, що відображує реалізацію засад правового регулювання реституційного (відновного) правосуддя розроблену ООН, Радою Європи, Європейським парламентом, Радою ЄС. Вказана система спрямована на сприяння відновленню порушених прав та інтересів потерпілих, а також на ресоціалізацію осіб яким призначено довічне позбавлення волі. Визначено правову основу впровадження, застосування, розвитку та перспектив реституційного (відновного) правосуддя на національному рівні

Доведено, що в Україні триває процес запровадження міжнародних вимог та рекомендацій щодо запровадження реституційного (відновного) правосуддя. Одним з напрямів є реалізація Конвенції ООН «Про міжнародні угоди щодо врегулювання спорів за результатами медіації (Сінгапурська конвенція про медіацію)». При цьому, зауважено, що прийнятий Закон України «Про медіацію», не надає можливості застосувати реституційне (відновне) правосуддя до осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, адже вони засуджені за скоєння особливо тяжких злочинів. Тому, виникає потреба у прийнятті рамкового закону про реституційне (відновне) правосуддя, що сприятиме застосуванню «кола правосуддя» як форми реституційного правосуддя у правовій системі України.

Обґрунтовано доцільність зміни до ЗУ «Про медіацію» сформовано поняття медіації як вирішення кримінально – правових конфліктів, у якому його сторони (потерпілий, правопорушник, громада, держава, суспільство) і, де доцільно будь – які інші його учасники, що зазнали впливу від скоєного правопорушення, разом беруть активну участь у вирішенні його наслідків, за допомогою посередника (медіатора/фасилітатора), який спроможний забезпечити комфортні й безпечні умови життя та попередження виникнення викликів і загроз суспільній безпеці в майбутньому.

Запропоновано розуміння терміну «кола правосуддя» як організацію проведення процедури кола за участю особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі; потерпілої сторони (жертви), їхніх сімей та всіх, хто їх може підтримати; професійних працівників правоохоронних органів (суддів, прокурорів, адвокатів, офіцерів поліції); соціальних працівників; представників громадськості з метою вирішення кримінально – правового конфлікту на основі вироблення консенсусного рішення щодо відновлення справедливості, яка була порушена скоєним злочином.

Узагальнено кримінальне законодавство зарубіжних країн (Австрії, Азербайджані, Албанії, Аргентині, Бельгії, Болгарії, Великобританії, Вірменії, Казахстані, Канаді, Кореї, КНР Італії, Литва Латвії, Македонії, Молдова Польщі Румунії, США, Угорщині, Філіппінах, Франції, ФРН, Швейцарії Естонії, та Японії) щодо застосування довічного позбавлення волі та запровадження реституційного (відновного) правосуддя. Констатовано, що застосування довічного позбавлення волі та відновного правосуддя значно варіюється в різних країнах, з різним рівнем поширення та розвитку. Поряд з цим, було виділено спільні риси, такі як використання довічного позбавлення волі за найтяжкі злочини, обмеження його застосування до окремих категорій осіб та зростання популярності відновного правосуддя. Узаконодавстві більшості країн спостерігається гуманізація покарання з обмеженням довічного позбавлення волі та розширенням реституційного правосуддя, акцент на справедливості та відновленні при призначенні покарання.

Обґрунтовано, на основі зарубіжного досвіду, доцільність створення Комітету громадського правосуддя як громадського експертного утворення, до складу якого можуть входити судді, представники прокуратури, офіцери поліції, громадські правозахисні організації, науковці, об'єднані метою сприяння відновному правосуддю, справедливості та пошуку конструктивних шляхів реагування на конфлікти. У дослідженні визначені: завдання, засади, можливості та доцільність Комітету. Комітет буде відігравати об'єднуючу роль у загальному процесі проведення «кіл правосуддя», включаючи офіційні зв'язки з інституціями кримінального правосуддя, громадськими організаціями, а також з зацікавленими сторонами у громаді.

З'ясовано, що реалізація «кола правосуддя» як форми реституційного (відновного) правосуддя у національну правозастосовчу практику, сприятиме гуманізації кримінального законодавства України щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі та створить передумови для відновлення справедливості та розв'язання проблем, що стоять перед кримінальним судочинством.

На основі проведеного дослідження сформульовано конкретні пропозиції щодо вирішення найбільш проблемних питань відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі, які знайшли свою об'єктивацію у висновках до роботи та пропозиціях вдосконалення кримінально-правової регламентації інституту покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Зокрема; доповнити ст. 64 КК України п. 3 такого змісту: «відбування покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено за рішенням Верховного Суду України на позбавлення волі на певний строк у випадку, коли засуджений до покарання у вигляді довічного позбавлення волі визнав свою вину, прийняв участь у програмі реституційного (відновного) правосуддя і Комітет громадського правосуддя виніс рішення про можливість такої заміни»; ст. 75 КК України доповнити п. 5 такого змісту «іспитовий строк при заміні довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк становить від 5 до 10 років»; доповнити ст. 81 КК України п. 5 такого змісту:

«умовно - дострокове звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі може бути застосоване за рішенням Верховного Суду України, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення, відбув не менше десяти років призначеного судом покарання та визнав свою вину, прийняв участь у програмі реституційного (відновного) правосуддя і Комітет громадського правосуддя виніс рішення про можливість умовно - дострокового його звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі»; п. 5 ст. 82 КК України викласти у такій редакції: «покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено на покарання у виді строкового позбавлення волі за рішенням Верховного Суду України, якщо засуджений відбув не менше десяти років призначеного судом покарання, визнав свою вину, прийняв участь у програмі реституційного (відновного) правосуддя і Комітет громадського правосуддя виніс рішення про можливість пом'якшення (зменшення (зниження) строку) цього покарання»; п. 2 ст. 87 КК України викласти у такій редакції «Актом про помилування, або рішенням Верховного Суду України може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше п'ятнадцяти років, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення, прийняв участь у програмі реституційного (відновного) правосуддя і Комітет громадського правосуддя виніс рішення про можливість помилування». З метою реалізації програми реституційного (відновного) правосуддя «кола правосуддя» доцільно внести також зміни до КВК України: Ст.101, п.1 КВК України доповнити підпунктом 4 такого змісту «засуджені особи, що відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, та які стають на шлях виправлення, прийняли участь у програмі реституційного (відновного) правосуддя і Комітет громадського правосуддя виніс рішення про можливість перегляду умов відбування ними покарання, зокрема у межах однієї ВК, або шляхом переведення до ВК іншого рівня безпеки, можуть бути переглянуті в бік покращення».

Представлено пілотний проєкт «Програма реституційного (відновного) правосуддя для осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі». Цей проєкт має визначити: перелік і значення термінів; критеріальні вимоги до громади, на яку покладаються зобов'язання щодо реституційного (відновного) правосуддя на особу, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі; етапи проведення «кола правосуддя»: етап визначення доцільності проведення «кола правосуддя»; етап підготовки до проведення «кола правосуддя»; етап проведення «кола правосуддя»; етап контролю за виконанням рішення.

Запропоновано прийняти закон України «Про реституційне (відновне) правосуддя», який би регулював основоположні загальні питання реституційного (відновного) правосуддя як правового інституту та окреслював можливості застосування всіх його форм – медіації, «кола правосуддя», «сімейні конференції».

Ключові слова: справедливість; покарання; довічне позбавлення волі; реституційне (відновне) правосуддя; кола правосуддя; виправлення; зарубіжний досвід; ізоляція від суспільства; пенітенціарна система; принципи права; кримінальні правопорушення; кримінальна відповідальність; міжнародне співробітництво; суб'єкт міжнародних правовідносин, пеналізація.

ABSTRACT

Soroka M. V. Criminally - legal problems of restoring justice through the use of life imprisonment. - Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

The thesis to obtain the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 08 "Law" in the specialty 081 "Law". Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, 2024.

Dissertation is devoted to the analysis of theoretical-methodological and practical aspects of criminal-legal problems of restoration of justice through the use of life imprisonment and formation on this basis of theoretical provisions aimed at

deepening the theory of restitution (restorative) justice and practical recommendations on the participation of persons, serving sentences in the form of life imprisonment in the programs – “circle of justice”.

It is established that the study of criminal and legal problems of restoration of justice by means of the use of life imprisonment provides for conducting inter-branch scientific researches within the limits of jurisprudence, philosophical, historical, sociological, psychological and pedagogical sciences. Modern domestic science pays priority to the search for directions and ways to update the national legal doctrine; convergence of justice and law; analysis of the process of humanization of the use, serving and execution of punishment in the form of life imprisonment; methods of introduction into legal practice of forms and programs of restitution (restorative) justice as an instrument of solution of criminal – legal conflicts. Foreign scientists focus on the study of the role of civil society in reducing crime; the value of forgiveness of the criminal; consequences of the realization of the principle of justice in the recognition of punishment as a law; justice of life-long serving of punishment; protection of human rights by reinstating through punishment; the effectiveness of alternative prison measures.

The use of key methodological approaches in the study is substantiated: Dialectical, historical, paradigmatic, axiological, anthropological, hermeneutic, terminological (diachronic, systemic – structural, functional); legally positivist; deterministic, as well as general scientific and special methods and techniques of scientific knowledge: logical; historical – genetic, comparative, method of analysis of documents, method of observation, sociological method of survey, psychological – pedagogical method (biographical). The mentioned methodological tools were the basis for improvement and optimization of the methodology of expert survey on modern trends of restitution justice in Ukraine, problems of the use of life imprisonment, as well as the definition of the most acceptable forms of restitution justice for working with persons serving such punishment. On the basis of the received data of the author's research, practical recommendations for optimizing the legal regulation of relations between prisoners to life imprisonment, victims,

territorial communities, the state and institutions that ensure the serving of this punishment have been formulated.

The approaches to restoration of justice in the context of theories of criminal punishment are characterized. The position is supported, according to which, understanding the restoration of justice as the goal of criminal punishment is possible through the prism of the deterministic approach within the theories of retributivism, consequentialism and restitution (restorative) justice. At the same time, the theory of restorative justice creates conditions for reconciliation of victims and offenders and the elimination of the consequences caused by the crime, in particular by holding meetings of the parties to jointly resolve the issue of overcoming the consequences of the crime and its impact on the future. The approach of restorative justice to respond to crime is to restore the violated social relations through compensation of the offender caused damage to the victim and involvement of the community in resolving the conflict. It is emphasized that the restoration of justice in restitution (restorative) justice is embodied in the form of individual practices, in particular: Institutional, personal, general, individual, formal, substantive, procedural, etc.

International requirements and recommendations for the introduction of restitution (restorative) justice in European countries have been generalized into two groups: General (universal) nature, which contain general norms on restitution justice and enshrine the right to use alternatives in judicial proceedings, mediation, reconciliation; special nature, which contain targeted norms for restitution justice, give definitions to concepts and categories that characterize restitution justice, the conditions for the application of restitution justice in the national legal system.

In Ukraine, a comprehensive system of legal regulation of restitution justice is formed, which reflects the implementation of the principles of legal regulation of restitution (restorative) justice developed by the UN, the Council of Europe, the European Parliament, the Council of the EU. This system is aimed at promoting the restoration of the violated rights and interests of the victims, as well as the re-socialization of persons who are sentenced to life imprisonment. The legal basis for

the implementation, application, development and prospects of restitution (restorative) justice at the national level has been determined

It has been proved that the process of introducing international requirements and recommendations for the introduction of restitution (restorative) justice is underway in Ukraine. One of the directions is the implementation of the UN Convention “on International Agreements on the settlement of disputes on Mediation results (Singapore Convention on Mediation)”. At the same time, it is noted that the adopted Law of Ukraine “on Mediation” does not provide an opportunity to apply restitution (restorative) justice to persons serving sentences in the form of life imprisonment, because they are convicted of committing particularly serious crimes. Therefore, there is a need to adopt a framework law on restitution (restorative) justice, which will promote the use of the “circle of justice” as a form of restitution justice in the legal system of Ukraine.

The expediency of changing the Law of Ukraine “on Mediation” is substantiated, the concept of mediation as a solution of criminal – legal conflicts has been formed, in which its parties (victim, offender, community, state, society) and, where appropriate, any other participants affected by the offense together take an active part in addressing its consequences, with the help of an intermediary (mediator/facilitator) who is able to provide comfortable and safe living conditions and prevent the emergence of challenges and threats to public security in the future.

An understanding of the term “circle of justice” as an organization of the procedure of a circle with the participation of a person serving a sentence in the form of life imprisonment is proposed; victims, their families and anyone who can support them; professional law enforcement officers (judges, prosecutors, lawyers, police officers); social workers; representatives of the public to resolve the criminal – legal conflict on the basis of a consensus decision on the restoration of justice, which was violated by the crime.

The criminal legislation of foreign countries (Austria, Azerbaijan, Albania, Argentina, Belgium, Bulgaria, Great Britain, Armenia, Kazakhstan, Canada, Korea, China Italy, Lithuania Latvia, Macedonia, Moldova Poland Romania, USA, Hungary,

Philippines, France, Germany, Switzerland, Estonia, and Japan) on the application of life imprisonment and the introduction of restitution (restorative) justice. It is stated that the use of life imprisonment and restorative justice varies significantly in different countries, with different levels of distribution and development. Along with this, common features were highlighted, such as the use of life imprisonment for the most serious crimes, restrictions on its application to certain categories of persons and the growing popularity of restorative justice. Most countries' legislations are humanized with the limitation of life imprisonment and the expansion of restitution justice, the emphasis on justice and restoration in the imposition of punishment.

It is substantiated, on the basis of foreign experience, expediency of creation of the Committee of Public Justice as a public expert formation, which may include judges, representatives of the prosecutor's office, police officers, public human rights organizations, scientists, united in order to promote restorative justice, justice and the search for constructive ways to respond to conflicts. The study identifies: Tasks, principles, opportunities and expediency of the Committee. The Committee will play a unifying role in the overall process of the "justice circles", including official links with criminal justice institutions, public organizations, and community stakeholders.

It has been found that the implementation of the "circle of justice" as a form of restitution (restorative) justice in the national law enforcement practice, will contribute to the humanization of the criminal legislation of Ukraine in respect of persons serving sentences in the form of life imprisonment and create preconditions for the restoration of justice and solving problems facing criminal justice.

On the basis of the conducted research, specific proposals for solving the most problematic issues of restoring justice by applying life imprisonment have been formulated, which have found their objectivation in the conclusions to the work and proposals for improving the criminal-legal regulation of the institution of punishment in the form of life imprisonment. In particular; add to p. 64 of the Criminal Code of Ukraine, paragraph 3 of the following content: "Serving a sentence in the form of life imprisonment can be replaced by a decision of the Supreme Court of Ukraine to imprisonment for a certain period in the case when a sentenced to imprisonment in

the form of life imprisonment admitted his guilt, took part in the program of restitution (restorative) justice and the Committee of Public Justice made a decision on the possibility of such a replacement”; st. 75 of the Criminal Code of Ukraine to supplement paragraph 5 of this content "probation period for the replacement of life imprisonment for a certain period of time is from 5 to 10 years"; add to p. 81 of the Criminal Code of Ukraine paragraph 5 of the following content: “Parole – early release from serving a sentence in the form of life imprisonment can be applied by the decision of the Supreme Court of Ukraine, if convicted by good behavior and attitude to work has proved its correction, served at least ten years of the sentence imposed by the court and admitted its guilt, took part in the program of restitution (restorative) justice and the Committee of Public Justice ruled on the possibility of parole - early release from serving a sentence in the form of life imprisonment ”; p. 5. 82 of the Criminal Code of Ukraine to lay out in the following wording: "Punishment in the form of life imprisonment can be replaced by punishment in the form of term imprisonment by the decision of the Supreme Court of Ukraine, if the convict has served at least ten years of the sentence imposed by the court, has admitted his guilt, took part in the program of restitution (restorative) justice and the Committee of Public Justice ruled on the possibility of mitigation (reduction) of this punishment”; p. 2. 87 of the Criminal Code of Ukraine to lay out in such wording “an act of pardon, or by a decision of the Supreme Court of Ukraine may be replaced by a sentence imposed by a court in the form of life imprisonment for a term of at least fifteen years, if convicted by good conduct and attitude to work has proved its correction, he took part in the program of restitution (restorative) justice and the Committee of Public Justice made a decision on the possibility of pardon. " In order to implement the program of restitution (restorative) justice of the “circle of justice”, it is advisable to make changes to the Criminal Code of Ukraine: Article 101, paragraph 1 of the Criminal Code of Ukraine to supplement with subparagraph 4 of this content “convicted persons serving sentences in the form of life imprisonment, and who are on the path of correction, participating in the restitution (restorative) justice program and the Committee of Public Justice decided to review the terms of

serving their sentences, in particular within one EC, or by transferring to the VC of another level of security, can be revised toward improvement.”

The expediency of introducing in Ukraine a pilot project “Program of restitution (restorative) justice for persons serving sentences in the form of life imprisonment” is substantiated. This project should determine: The list and meaning of the terms; criterion requirements for the community, which are entrusted with obligations regarding restitution (restorative) justice on a person serving a sentence in the form of life imprisonment; stages of the "circle of justice": the stage of determining the feasibility of the "circle of justice"; the stage of preparation for the “circle of justice”; the stage of the “circle of justice”; the stage of control over the implementation of the decision.

It is proposed to adopt the Law of Ukraine “on restitution (restorative) justice”, which would regulate the fundamental general issues of restitution (restorative) justice as a legal institution and outline the possibilities of applying all its forms – mediation, “circle of justice”, “family conferences”.

Keywords: justice; punishment; life imprisonment; restitution (restorative) justice; circle of justice; correction; foreign experience; isolation from society; the penitentiary system; principles of law; criminal offenses; criminal liability; international cooperation; subject of international legal relation; penalization.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Сорока М.В. Нормативно – правове забезпечення відновного правосуддя в країнах Європейського Союзу: досвід Німеччини і пріоритетні напрями удосконалення Кримінального Кодексу України. *Правові новели*. 2022. № 17. С. 237 - 244. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2022.17.32>
URL: http://legalnovels.in.ua/journal/17_2022/32.pdf
2. Сорока М.В. Відновлення справедливості як ціль реституційного правосуддя. *Держава та регіони. Серія Право*. 2022. № 3. С. 113-127.
DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.15>
URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2022/15.pdf
3. Сорока М. До питання правової сутності справедливості: від ретроспективного бачення до сучасного розуміння. *Юридичний вісник*. 2023. №5. С. 127 – 140. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2023.17>
URL: http://yurvisnyk.in.ua/v5_2023/17.pdf
4. Сорока М.В. Розуміння справедливості в контексті теорій кримінального покарання. *Публічне право*. 2023. № 3. С. 117-128.
DOI: 10.32782/2306-9082/2023-51-13
URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/51/13.pdf>

Стаття в науковому закордонному виданні

5. Сорока М. Правове регулювання довічного позбавлення волі в США і Україні: порівняльний аналіз. KELM (know ledge, Education, law, Management) 2023. №7 (59) С. 177-185.
DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.7.28>
URL: <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/86>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Сорока М.В. Підходи до розуміння справедливості як загальнолюдського виміру права. The 35th International scientific and practical conference “Modern methods of solving scientific problems of

- reality” (September 05 – 08, 2023) Varna, Bulgaria. International Science Group. 2023. P. 81 – 83.
7. Сорока М. В. Теоретичні засади дослідження відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі. The XXXV International Scientific and Practical Conference « Scientists and modern theoretical ideas», September 04-06, 2023, Haifa, Israel. P. 81 – 83.
 8. Сорока М.В. Особливості функціонування механізму медіації в США. The XXXVI International Scientific and Practical Conference «Modern problems and the latest theories of development», September 11-13, 2023, Munich, Germany. P. 143 – 145.
 9. Сорока М.В. До питання щодо сутності відновного правосуддя. The 36th International scientific and practical conference “Current trends in the development of youth theories” (September 12 – 15, 2023) Ankara, Turkey. International Science Group. 2023. P. 92 – 94.
 10. Сорока М. До питання змісту відновлення справедливості у виді довічного позбавлення волі. Збірка матеріалів VIII Всеукраїнської науково – практичної конференції «Придніпровські соціологічні читання» (м. Дніпро. 6 жовтня 20203р.). Дніпро: Видавничо – поліграфічний дім «Формат +», 2023. С.114 – 116.
 11. Сорока М. Довічне позбавлення волі як інститут покарання у Федеративній Республіці Німеччини. Актуальні проблеми сучасних міжнародних відносин. Матеріали Всеукраїнської науково – практичної конференції 17 – 18 листопада. 2023. м. Дніпро. Дніпро: Прінт Дім, 2023. С.103 – 108.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНО – ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ ВІДНОВЛЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ ШЛЯХОМ ЗАСТОСУВАННЯ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ	28
1.1. Дослідницькі пріоритети кримінально-правового аналізу покарання у виді довічного позбавлення волі: національний та зарубіжний підходи.....	28
1.2. Методологічні підходи до дослідження кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі.....	53
1.3. Розуміння відновлення справедливості в контексті теорій кримінального покарання	78
1.4. Кримінально – правова характеристика довічного позбавлення волі як виду покарання.....	95
Висновки до 1 розділу.....	109
РОЗДІЛ II. ДОВІЧНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ТА ПРОЦЕС РЕСТИТУЦІЙНОГО (ВІДНОВНОГО) ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ	114
2.1. Правове регулювання реституційного (відновного) правосуддя: міжнародний та національний виміри	114
2.2. Правове регулювання реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі.....	142
2.3. Досвід застосування «кола правосуддя» як форми реституційного (відновного) правосуддя в зарубіжних країнах.....	162
Висновки до 2 розділу.....	175
ВИСНОВКИ.....	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	190
ДОДАТКИ.....	233

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Гуманізація, захист і дотримання прав та свобод людини є фундаментом сучасного цивілізаційного розвитку. Укладання Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом, закріплення в Конституції України стратегічного курсу держави на набуття повноцінного членства України в ЄС та НАТО юридично закріпили вектор національного розвитку. Це обумовило потребу реформування національної правової системи та формування цілісної законодавчої бази забезпечення прав і свобод громадян, яка б відповідала міжнародним стандартам. Складовими цього процесу є необхідність змін в положеннях кримінального, кримінально – процесуального та кримінально – виконавчого законодавства України в бік гуманного ставлення до засуджених.

Особливою категорією засуджених є особи, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі. Цьому виду покарання властивий надмірний каральний характер, воно є складним, ресурсовитратним ніж інші види покарання. До того ж, довічне ув'язнення без права на умовно – дострокове звільнення, складні процедури помилування та пом'якшення (зменшення) строку його відбування, фактична відсутність можливості його зміни на покарання на певний срок, порушує питання про жорстоке, нелюдське або таке, що принижує людську гідність поводження і суперечить праву на ресоціалізацію та реабілітацію.

З появою в Україні інституту конституційної скарги, до Конституційного Суду України почали звертатися заявники, яких засуджено до довічного позбавлення волі із скаргами на те, що вони не можуть змінити своє становище у вітчизняній правовій системі, оскільки положення КК України виключають можливість дострокового звільнення. При чому відповідні засуджені у скаргах зазначають про своє право бути звільненим безпосередньо на підставі ст. 28 Конституції України, як норми прямої дії, що так само як і ст. 3 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод

закріплює заборону катування та застосування жорстокого покарання чи такого, що принижує гідність [11].

Проте, в умовах широкомасштабної агресії російської федерації проти України зросла кількість злочинів проти держави, а саме: посягання на її територіальну цілісність і недоторканність, колабораційна діяльність, диверсії, терористичні акти; здійснюються посягання на життя працівників правоохоронних органів, членів громадських формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовців. Є факти опору начальникові із військової служби із застосуванням зброї, геноциду, найманства. Тому, держава вимушена посилювати відповідальність за скоєння злочинів проти держави, зокрема через покарання у виді довічного позбавлення волі. Збільшилась чисельність осіб, які отримали вирок у виді довічного позбавлення волі. За цих обставин перед державою постає завдання з одного боку, дотримуватися вимог міжнародних стандартів в сфері прав людини, а з іншого вжити дієвих заходів щодо запобігання подальшій громадянській маргіналізації суспільства.

Одним із шляхів вирішення цього завдання є впровадження в кримінальну юстицію України відновного правосуддя – додаткового засобу вирішення кримінально - правових конфліктів. Тому, особливої актуальності набуває дослідження кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі.

З огляду на вищевикладене, стає очевидною актуальність дослідження кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом відбування довічного позбавлення волі.

Теоретичні основи змісту та ролі покарання, у тому числі довічного позбавлення волі, досліджували такі вітчизняні науковці як: Л.В. Багрій-Шахматов, Ю.В. Баулін, Д. В. Бараненко, С. Я. Бурда, Р. Ш. Бабанли, Є. Ю. Бариш, І.Г. Богатирьов, Я.М. Брайнін, М.І. Бажанов, М. Г. Вербенський, О.П. Горох, В.К. Грищук, В.В. Голіна, В.О. Глушков, Н.О. Гуторова, Т.А. Денисова, А.П. Закалюк, О.Г. Колб, Т.В. Корнякова, О.М. Костенко, О.М.

Кревсун, О.В. Лахова, А.С. Макаренко, А.А. Музика, В.О. Навроцький, М.І. Панов, В. В. Полтавець, Ю.А. Пономаренко, О.П. Рябчинська, О.В. Сачко, А. Х. Степанюк, Є.Л. Стрельцов, М.О. Стручков, В.В. Топчий, В.М. Трубников, М. В. Третьак, В.П. Туляков, В.І. Тютюгін, Ю. В. Філей, М. В. Хоменко, П.Л. Фріс, О.Г. Фролова, П.В. Хряпінський, Н.С. Юзікова та інші.

Серед зарубіжних досліджень представляють науковий інтерес праці Е. Бредлі, Дірка ван Зіл Сміта, Е. Келлі, Кетрін Еплтон, Лео Зайберта, Марка Мауера, Мігель Абель Соуту, Ракель Скалкон, А. Натапофф, Фабіо Роберто Д'явіла, Хі Бінсуна, Ештона Нелліс та ін.

На дисертаційному рівні проблеми застосування довічного позбавлення волі розглядали Т.В. Дуюнова «Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі» (2013р.), Л. О. Мостепанюк «Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання» (2005р.), В.Т. Марчук «Кримінально – виконавчі засади виконання і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі» (2012р.), О.В. Хорошун «Кримінально – виконавча характеристика довічного позбавлення волі» (2012р.).

Враховуючи безумовну наукову цінність досліджень, які присвячені проблемам покарання, у тому числі, у вигляді довічного позбавлення волі і процедурам відновного правосуддя, поза увагою науковців залишилися питання кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі. Зокрема не розроблено, та потребує подальшого дослідження питання встановлення умов участі у відновлювальному правосудді осіб, які відбувають покарання довічно; окреслення правового статусу всіх його учасників, визначення організаційно – правових форм здійснення реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дослідження ґрунтується на основних положеннях Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 – 2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021; Стратегії

національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020; Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30.09. 2019 р. № 722/2019; Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021; Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, затвердженого Указом Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри адміністративного і кримінального права юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара та в межах наукової теми: «Модернізація національного підходу до вирішення проблем правового захисту людини і суспільства у контексті сучасних глобальних викликів на 2021-2023 рр.» (номер державної реєстрації 0122U001409).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (прот.№ 4 від 19.11.2020 р.).

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає у комплексному аналізі теоретико - правових та прикладних проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі а також формування на цій основі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення законодавства та правозастосовної практики.

Досягнення вказаної мети обумовило постановку таких *завдань*:

- охарактеризувати дослідницькі пріоритети та перспективи кримінально-правового аналізу покарання у виді довічного позбавлення волі на національному та зарубіжному рівнях;
- проаналізувати методологічні підходи до дослідження кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі;
- розкрити розуміння відновлення справедливості в контексті теорій кримінального покарання;

- проаналізувати значущі кримінально – правові складові довічного позбавлення волі як виду покарання;
- узагальнити міжнародні вимоги та рекомендації щодо запровадження реституційного (відновного) правосуддя в європейських країнах;
- охарактеризувати правову основу впровадження, застосування, розвитку та перспектив реституційного (відновного) правосуддя на національному рівні;
- проаналізувати зарубіжний досвід застосування «кола правосуддя» як форми реституційного (відновного) правосуддя;
- запропонувати напрями реалізації реституційного (відновного) правосуддя в Україні щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі;
- сформулювати рекомендації та пропозиції до чинного законодавства та правозастосовної практики реалізації покарання у виді довічного позбавлення волі та вдосконалення відновної ініціативи.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв’язку з проблемами відновлення справедливості у процесі застосування довічного позбавлення волі.

Предметом дослідження є кримінально – правові проблеми відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є комплекс загальнонаукових та спеціальних методів і прийомів наукового пізнання. На основі системно - структурного підходу було здійснено теоретичне узагальнення наукових концепцій і розробок провідних учених, присвячених кримінально – правовим проблемам відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі (підрозділ 1.1.); діалектичний підхід дозволив всебічно і цілісно вивчити і проаналізувати систему поглядів щодо розуміння методології дослідження кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі (підрозділи 1.2); детерміністський підхід використано для розкриття особливостей розуміння відновлення справедливості в контексті теорій

кримінального покарання та досвіду застосування відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі в зарубіжних країнах (підрозділ 1.3.; підрозділ 2.2); юридично – позитивістський та формально – юридичний підходи, а також метод аналізу документів дозволили проаналізувати засади нормативно – правового регулювання реституційного (відновного) правосуддя в Україні (підрозділ 2.1); статичний і системний підходи, а також методи спостереження і опитування дозволили охарактеризувати правові засоби регулювання реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі (підрозділ 2.2); герменевтичний підхід дозволив проаналізувати досвід застосування «кола правосуддя» в Канаді як форми реституційного (відновного) правосуддя (підрозділ 2.3); парадигмальний підхід дозволив створити новий правовий засіб регулювання реституційного (відновного) правосуддя в Україні - «Програму відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі» (підрозділ 2.4).

Науково-теоретичною основою дисертації є праці українських та зарубіжних учених у галузях кримінального, кримінального процесуального та кримінально виконавчого права, міжнародного кримінального права, психології, конфліктології, соціології, філософії та інших суміжних дисциплін.

Емпіричну та інформаційну базу дослідження становлять статистичні та аналітичні матеріали Державної служби статистики України, судової статистики, рішень Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, судових рішень судів кримінальної юрисдикції, а також результати експертного опитування (суддів, прокурорів, адвокатів) які приймали участь з кримінальному судочинстві при призначенні довічного позбавлення волі, а також політико - правова публіцистика, довідкові видання.

Нормативною основою дослідження є Конституція України, закони та інші нормативно - правові акти України, відомчі нормативно - правові акти, міжнародно - правові договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, нормативно - правові акти зарубіжних держав.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших комплексних наукових досліджень кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі. У результаті дослідження сформульовано низку нових наукових положень, рекомендацій та висновків, **зокрема:**

вперше:

- узагальнено дослідницькі пріоритети та перспективи кримінально-правового аналізу покарання у виді довічного позбавлення волі, на національному та зарубіжному рівнях, що охоплюють широкий спектр теоретичних і практичних аспектів, спрямованих на забезпечення справедливого, гуманного ставлення до правопорушників та відновлення справедливості у суспільстві;
- доведено, на основі зарубіжного досвіду та національних особливостей, доцільність створення Комітету громадського правосуддя як громадського експертного утворення, до складу якого можуть входити судді, представники прокуратури, офіцери поліції, громадські правозахисні організації, науковці, об'єднані метою сприяння відновленню правосуддя, справедливості та пошуку конструктивних шляхів реагування на конфлікти;
- розроблено макет Програми реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі;
- запропоновано зміни та доповнення до законодавчих актів України щодо реалізації форм відновлення справедливості у кримінальному судочинстві при застосуванні довічного позбавлення волі;

удосконалене

- підходи до міжнародних вимог та рекомендацій щодо запровадження реституційного (відновного) правосуддя в європейських країнах, які диференційовані на дві групи: загального (універсального) характеру, які містять загальні норми щодо реституційного правосуддя та закріплюють право на застосування альтернативи в судовому провадженні, посередництво, примирення; спеціального характеру, які містять адресні

норми щодо реституційного правосуддя, дають визначення поняттям і категоріям, що характеризують реституційне правосуддя, умови застосування реституційного правосуддя в національній правовій системі;

- визначення довічного позбавлення волі як примусового заходу, що застосовується від імені держави, за рішенням суду, до особи, визнаної винною у вчиненні умисного особливо тяжкого злочину, і передбачає безстрокову (довічну) ізоляцію засудженого від суспільства шляхом тримання його у спеціально призначених для цього установах виконання покарань;

набули подальшого розвитку:

- методологічні підходи до дослідження кримінально – правових проблем відновлення справедливості при застосуванні довічного позбавлення волі шляхом використання: діалектичного, історичного, парадигмального, аксіологічного, антропологічного, герменевтичного, термінологічного (діахронічного, системно – структурного, функціонального); юридично – позитивістського; детерміністського, а також загальнонаукових та спеціальних методів і прийомів наукового пізнання: логічного; історико – генетичного, порівняльного, методу аналізу документів, методу спостереження, соціологічного методу опитування, психолого – педагогічного методу (біографічного);
- теоретичні підходи до розуміння відновлення справедливості в контексті теорій кримінального покарання відповідно до яких, осмислення відновлення справедливості як мети кримінального покарання можливе крізь призму детерміністського підходу в межах теорій ретрибутивізму, консеквенціалізму та реституційного (відновного) правосуддя;
- аргументи щодо доцільності інкорпорації у національну кримінально – правову базу інституту реституційного (відновного) правосуддя у формі «кола правосуддя» як ефективного правового засобу відновлення справедливості щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані у:

- *науково - дослідній сфері* – як підґрунтя для подальшої розробки теоретичних і прикладних аспектів кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі, а також для підготовки відповідних наукових видань та організації науково - дослідної роботи студентів, курсантів і слухачів закладів вищої освіти України;
- *правотворчій діяльності* – як науково обґрунтовані пропозиції щодо подальшого удосконалення чинних нормативно - правових актів, які регламентують застосування відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі;
- *правозастосовній діяльності* – як рекомендації щодо підвищення ефективності практичної діяльності установ пенітенціарної системи України та реалізації відновлювальних практик у кримінальному судочинстві;
- *освітньому процесі* – як матеріали для підготовки відповідних розділів навчальних видань (підручників та навчальних посібників) і науково - методичних розробок з навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінальний процес», відповідних спецкурсів («Кримінальна відповідальність», «Кримінальне судочинство», «Теоретичні проблеми кримінального судочинства»), а також для проведення різних форм навчальних занять (лекційних, семінарських) зі студентами і слухачами закладів вищої освіти України.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження, його основні висновки й рекомендації оприлюднені на 6 науково - практичних конференціях, а саме: The 35th International scientific and practical conference “Modern methods of solving scientific problems of reality” (September 05 – 08, 2023) Varna, Bulgaria. International Science Group. 2023. P. 81 – 83; The XXXV International Scientific and Practical Conference « Scientists and modern theoretical ideas», September 04-06, 2023, Haifa, Israel. P. 81 – 83; The XXXVI International Scientific and Practical Conference «Modern problems and the latest theories of

development», September 11-13, 2023, Munich, Germany. P. 143 – 145; The 36th International scientific and practical conference “Current trends in the development of youth theories” (September 12 – 15, 2023) Ankara, Turkey. International Science Group. 2023. P. 92 – 94; VIII Всеукраїнська науково – практична конференція «Придніпровські соціологічні читання» (м. Дніпро. 6 жовтня 2023р.); Всеукраїнська науково – практична конференція Актуальні проблеми сучасних міжнародних відносин 17 – 18 листопада. 2023. м. Дніпро; Всеукраїнська науково – практична конференція «Забезпечення принципів поваги, захисту та реалізації права дитини у цифровому середовищі» присвяченої річниці Конвенції ООН з прав дитини 23 листопада 2023р., м. Дніпро.

Публікації. Основні положення роботи знайшли відображення у 5 наукових статтях, з них 4 опубліковані фахових виданнях з юридичних наук, 1 стаття – у зарубіжному науковому виданні, а також у 6 тезах доповідей на науково - практичних конференціях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, які містять 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та 19 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 268 сторінок, у т. ч. основного тексту – 172 сторінки. Список використаних джерел налічує 453 найменування.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНО – ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ ВІДНОВЛЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ ШЛЯХОМ ЗАСТОСУВАННЯ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

1.1. Дослідницькі пріоритети кримінально-правового аналізу покарання у виді довічного позбавлення волі: національний та зарубіжний підходи

Введення до КК України, у 2001 році, нового виду покарання - довічного позбавлення волі започаткувало нову епоху в розвитку науки кримінального права і у правовій історії України. Для українського законодавства й науки кримінального права, кримінально – процесуального права та кримінально – виконавчого права довічне позбавлення волі стало порівняно новою, до цього не вживаною та специфічною формою правових обмежень, що застосовується до особи, яка вчинила злочин. Її введення було обумовлене як об'єктивними процесами гуманізації кримінально – правової сфери суспільства і сприйняттям людини та її життя як найвищої соціальної цінності, а також суб'єктивними міжнародними вимогами Ради Європи. Запровадження покарання у виді довічного ув'язнення стало одним із важливих кроків наближення України до міжнародної спільноти як незалежної європейської держави.

Перелік позицій сучасних правознавців стосовно застосування покарання у виді довічного позбавлення волі в умовах гуманізації галузі кримінального права спирається на субдисциплінарний підхід. Значний масив наукової літератури з теми дослідження складають міждисциплінарні розвідки, виконані в межах правознавства та філософських, історичних, соціологічних, психологічних, педагогічних наук, а також в межах дослідницьких парадигм соціальної роботи [78; 82; 111; 125; 223; 211; 296; 345; 362; 383].

Дослідження кримінально – правових проблем відновлення справедливості при застосуванні довічного позбавлення волі потребує встановлення доктринальних засад і визначення дослідницьких пріоритетів.

Питанням доктринального підходу до розв'язання кримінологічних, пенітенціарних проблем призначення покарання, відноівлення справедливості, ефективності окремих покарань у запобіганні злочинності присвячені дослідження [8; 9; 26; 31; 32; 151; 199; 223; 237; 291; 349; 362; 374].

Одним із перших в Україні відповідно до КК 2001 року комплексно дослідив загальні заходи призначення покарання, обґрунтував їх сутність і відповідність умовам побудови правової держави та громадянського суспільства в своїй монографії В. В. Полтавець, який також встановив загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України [236].

Навела інтерпретацію покарання у різних типах праворозуміння та концепціях права М. Г. Братасюк, яка резюмує, що суспільство караючи, регулює відносини, стверджує непорушність правозаконності, тобто покарання виконує регулюючу функцію, і є благом для суспільства. Але покарання це і самопокарання для суспільства, бо, караючи, воно часто плодить собі нових злочинців. Тому, сьогодні є нагальна проблема зробити переакцентування з репресивної функції покарання на функцію правовідновлюючу, бо саме вона розкриває сутність покарання. Саме в юридичному (від лат. *jus.* – справедливість) праворозумінні наголос робиться на покаранні як засобі відновлення справедливості, як віддаванні рівним за рівне. Головне у праві не кара, а справедливість. Покарання має бути не заради страху, а заради справедливості [32].

Правову природу та визначення дефініції «загальні засади призначення покарання» представили В.О. Туляков і А.С. Макаренко, які пропонують дотримуватися ідеї оптимізації вітчизняного механізму кримінально - правового реагування на девіантні прояви в суспільстві, щоб така оптимізація у сфері призначення покарання проявилася у: 1) зміні алгоритму конструкції відносно визначених санкцій шляхом звуження їх меж із прив'язкою до певної категорії злочинів; 2) нормативному вдосконаленні приписів ч. 1 ст. 65 КК України в аспекті більш чіткої регламентації підстав суддівського розсуду; 3)

закріпленні критеріїв призначення покарання; 4) введенні спеціальних правил призначення покарання та коректування існуючих [348].

Надав своє бачення змісту поняття «покарання» як заходу примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину та визначив його мету Н. Г. Габлей. Він вважає, що покарання – це захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину і полягає в передбаченому законом обмеженні прав та свобод засудженого. Всі цілі покарання нерозривно взаємопов'язані і будь - яке покарання має призначатися з розрахунком досягнення кожної мети окремо і всіх їх разом узятих [54].

Юзікова Н.С. проаналізувала місце і значення покарання у системі засобів запобігання злочинності і зазначила, що покарання – це феномен, який охоплює та безпосередньо чи опосередковано впливає на різноманітні сфери нормативного регулювання. Покарання слугує меті відновлення справедливості, законного порядку у суспільстві; усуненню чи мінімізації наслідків конфлікту між державою, суспільством, громадою та людиною у зв'язку із вчиненням злочину. Прийнята правова і моральна обстановка у державі та суспільстві залежить від розуміння соціальної мети і значення покарання, та від належного й адекватного його застосування. Тому, домінуючою функцією покарання можна визначити підвищення морального рівня громадян держави та формування мотивації до законослухняної поведінки в межах пануючих у суспільстві норм та цінностей [382].

В широкому розумінні, покарання є засобом охорони суспільства від злочинних посягань, є передбаченим законом заходом державного впливу, реакцією держави на злочинну поведінку людини. Його метою є встановлення справедливості. Справедливість є чеснотою та одним із принципів права. Вона відображає наявність правових засад і виражає їх правильність, імперативність та необхідність. У правозастосовчій діяльності вона означає обов'язок відповідних органів встановити об'єктивну істину у справі, забезпечити законі права та інтереси учасників кримінального процесу [314].

В правовому контексті досліджували сутність покарання у виді довічного позбавлення волі у своїх наукових розвідках вітчизняні науковці Л. О. Мостепанюк, В.Т. Марчук, Т. В. Дуюнова, О. В. Хорошун. Зокрема, Л.О. Мостепанюк у дисертації «Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання» [207] визначила роль довічного позбавлення волі як альтернативи смертній карі у кримінальній політиці України, що відповідає сучасним уявленням про гуманізм у сфері застосування покарань та поводження із засудженими. При застосуванні довічного позбавлення волі у засуджених залишається право на життя, що є втіленням принципу поваги прав людини, сформульованому в Загальній декларації прав людини. Зміст даного заходу державного примусу відповідає принципу справедливості при застосуванні покарання. Втіленням принципу невідворотності виконання покарання є те, що засуджені до довічного позбавлення волі мають зазнавати відповідних правообмежень [207].

В.Т. Марчук у дослідженні «Кримінально – виконавчі засади виконання і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі» [188] на основі історико – правового аналізу вивчення покарання у виді довічного позбавлення волі виокремив два періоди: оновлено - трансформаційний, коли було призупинено виконання покарання у виді смертної карі (1995 - 2001) та сучасний період після впровадження у кримінальне законодавство нового виду покарання – довічне позбавлення волі (2001 – дотепер); розкрив ознаки покарання у виді довічного позбавлення волі, на підставі чого сформулював його авторське визначення – це закріплений у чинному законодавстві захід державного примусу, який призначається виключно судом, за вчинення особливо тяжких злочинів особі, яка досягла вісімнадцяти років, при високому ступені ізоляції у спеціальній кримінально – виконавчій установі з притаманним їй позбавленням свободи; ґрунтовно проаналізував міжнародні документи, що визначають засади виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі; запропонував авторську комплексну методику реінтеграції засудженої жінки до покарання у виді довічного позбавлення волі у

суспільство, яка передбачає три етапи: підготовчий; виконання індивідуального плану; завершальний [188].

Т.В. Дуюнова у дисертації «Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі» [97] визначила межі кари у довічному позбавленні волі, яка має полягати виключно в такому: а) вона існує вже в самому факті засудження особи, тобто у вираженні у вироку негативної оцінки її поведінки з боку держави; б) суттєвим елементом кари є позбавлення засудженого фізичної свободи, яка виражається в ізоляції його від суспільства, поміщені в спеціальну установу, яка охороняється; в) до елементів кари належить: позбавлення засудженого особистої свободи, права вільного пересування, вибору місця проживання, характеру і роду занять за своїм розсудом, обмеження права обирати спосіб життя. Надано визначення поняття «виконання покарання у виді довічного позбавлення волі» як встановленого у нормативно – правових актах порядку реалізації персоналом установ виконання покарань комплекс правообмежень, що становлять зміст цього покарання й впливають із закону та вироку суду. Зроблено висновок, що у теперішній час відсутні об'єктивні підстави для встановлення особливих специфічних умов виконання – відбування довічного позбавлення волі, з огляду на те, що цей процес має відбуватися в тому ж порядку, що й виконання позбавлення волі на певний строк, хоча й з урахуванням специфіки засуджених до вимог безпеки. Запропоновано здійснювати розподіл засуджених до довічного позбавлення волі до виправних колоній на загальних засадах, виходячи з вимог безпеки, а не виключно призначеного виду покарання. Аргументовано пропозицію щодо доцільності зменшення до п'ятнадцяти років строку, після відбування якого засуджений до довічного позбавлення волі може звертатися з клопотанням про помилування. Обгрунтовано необхідність щодо зняття обмежень на застосування амністії до засуджених до довічного позбавлення волі, їх умовно – дострокового звільнення у зв'язку з неможливістю продовження виконання цього покарання [97]

О.В. Хорошун у дисертації «Кримінально – виконавча характеристика довічного позбавлення волі» [366], зазначив, що на відмінну від інших покарань, довічне позбавлення волі має тільки властиву йому якість – майже постійне (ми використовуємо слово «майже» в силу можливості звільнення засудженого до довічного позбавлення волі після відбуття мінімум 25 років, це сприяє збільшенню кількості засуджених. Таке кількісне накопичення цієї категорії засуджених неминуче впливає на правові й моральні уявлення населення, оскільки все більше громадян із найближчого соціального оточення будуть втягуватися у сферу застосування цього покарання. При виконанні довічного позбавлення волі ще більше загострюється соціально – медичні проблеми, у тому числі психіатричні, що зумовлено не тільки збільшенням кількості засуджених із психічними відхиленнями, а і впливом умов відбування покарання й безперспективністю становища самого засудженого. Не менш складними є соціально – психологічні та педагогічні проблеми виконання довічного позбавлення волі. Засуджені до цього виду покарання формально залишаються членами суспільства, але водночас назавжди з нього виключаються, що неминуче спричиняє різке скорочення з ними корисних соціальних зв'язків і їх повне відчуження [366].

Зробив спробу дослідити правову природу довічного позбавлення волі В. Коротаєв. Він наголосив, що довічне позбавлення волі дійсно є найсуворішим видом покарання у сучасному КК України, оскільки воно передбачає позиттєве позбавлення волі, обмеження певних прав і свобод особи, а процеси гуманізації впливають на тенденції законодавчого реформування умов відбування довічного позбавлення волі [152].

Богатирьов І.Г. справедливо зазначив, що згідно з чинним законодавством, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки, а також секторах максимального рівня безпеки при виправних колоніях середнього рівня безпеки. Для засуджених жінок місцями відбування даного виду кримінального покарання встановлюються сектори середнього рівня

безпеки у виправних колоніях мінімального рівня безпеки та виправні колонії середнього рівня безпеки. Термін тримання засуджених до довічного позбавлення волі у вказаних колоніях законом не обмежується. Засуджені, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі у виправних колоніях максимального рівня безпеки, тримаються окремо від інших засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях даного виду [214].

Правові дослідження періоду незалежності України відзначаються посиленою увагою до факту заміни в українському законодавстві та практиці виконання покарань такого виду покарання як смертна кара на такий захід державного примусу як довічне позбавлення волі.

Значних досягнень у вивченні довічного позбавлення волі як еквіваленту смертній карі досяг О. А. Степанюк. На його думку, істотним чинником жорстокості довічного позбавлення волі є невизначеність його терміну, кількісного аспекту, який разом з тим одночасно визначений тривалістю життя засудженого до цього виду покарання [325].

Покарання у виді довічного позбавлення волі як альтернативи смертній карі досліджував також С. Я. Бурда. Він вважає, що обставиною, яка зумовлює призначення покарання у виді довічного позбавлення волі і водночас вказує на неможливість досягнення мети покарання шляхом застосування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, є «надзвичайно» високий ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину і особи злочинця. Застосування такого виду покарання, як довічне позбавлення волі, на сучасному етапі розвитку українського суспільства є набагато доцільнішим ніж застосування смертної кари, оскільки кожна людина має право на життя. Такий вид покарання, як смертна кара, суперечить ст. 27 Конституції України та є порушенням Загальної декларації прав людини [33].

В. Мельничук у своєму дослідженні, з позицій прояву гуманізму, поставив питання щодо доречності розгляду довічного позбавлення волі як належного еквіваленту смертній карі [192].

У вітчизняній фаховій літературі з кримінального права важливе місце відводиться такому проблемному питанню як призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Бараненко Д. В. вказав на проблемні питання практики застосування КК України в частині призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі за особливо тяжкі злочини проти особи. Науковець зазначає, що за наявної в КК України системи призначення покарань за тяжкі й особливо тяжкі злочини принцип справедливості призначення покарання може не дотримуватись завдяки недосконалості норм закону. Наявна система строків покарання у вигляді позбавлення волі, насамперед за особливо тяжкі злочини, вимагає реформування і більшої диференціації не лише задля того, щоб обмежити суддівський розсуд під час призначення покарання. Така реформа повинна мати на меті встановлення більш широких можливостей суду для призначення справедливих покарань, уникнення залежності від необхідності порівняння призначення покарання у вигляді позбавлення волі в межах одного кримінального провадження [14].

Третяк М.В. проаналізувала призначення довічного позбавлення волі в Україні у світлі практики ЄСПЛ і дійшла висновку, про наявність таких проблем в цій сфері: неясність та непрозорість процедури звернення та розгляду клопотання про помилування, сумніви щодо професійності та юридичної обізнаності членів комісії з питань помилування, порушення забезпечення принципу гласності в цих питаннях, а також невідповідність українського механізму відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі загальній цілі покарання – виправленню злочинця [344].

Ус О. розглянув можливості заміни довічного позбавлення волі позбавленням волі на певний строк у разі незастосування судом давності виконання обвинувального вироку і запропонував викласти ч.5 ст. 80 КК України у такій редакції: «Питання про застосування давності до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, вирішується судом. Суд має право звільнити особу від відбування довічного позбавлення волі, якщо з дня

набрання чинності обвинувачувальним вироком його не було виконано протягом двадцяти років. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі на строк не менше п'ятнадцяти років» [354].

Проблеми перегляду судами вироків щодо довічного позбавлення волі розглядають В. Човган і О. Яновська. Так, О. Човган зазначає, що через громадський осуд суди будуть побоюватися виносити рішення щодо умовно – дострокового звільнення засуджених до довічного позбавлення волі [38]. Суддя великої Палати Верховного Суду О. Яновська, заявила, що позитивістський підхід, який зустрічається в судах, просто не дасть змоги суддям перших інстанцій брати і використовувати рішення ЄСПЛ як норму прямої дії (хоч такі рішення і є джерелом права в Україні) і переглядати ці вирoki, приймаючи рішення про звільнення чи не звільнення довічно ув'язнених [329].

М. Дейнега і О. Хайновський проаналізували проблемні аспекти правового регулювання відбування покарання у виді довічного позбавлення свободи. Вони зазначили, що питання виконання покарання у виді довічного позбавлення волі є проблематичним. Серед проблем правового регулювання вони називають: наявність колізій, які мають місце в кримінально – виконавчому законодавстві; необхідність перегляду строків щодо клопотання про помилування та застосування до засуджених умовно – дострокового звільнення [79]. На недосконалості правового регулювання відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі наголошують також О.М. Кревсун і Ю.П. Тимошенко [158].

До того ж, історико – правові, кримінально – виконавчі, кримінально – правові та філософські засади гуманізації відбування покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні на основі практичного досвіду охарактеризував Є. Ю. Бариш. Він вважає, що застосування прогресивної системи відбування покарання, можливість помилування (дострокового звільнення) є, з одного боку, свідченням гуманності суспільства, що дає злочинцю, який хоче повернутися до нормального життя, ще один шанс, з

другого – бажаною перспективою для нього, що буде спонукати засудженого до відповідної правомірної поведінки під час відбування обов’язкового терміну покарання [14].

Низка українських науковців досліджує багатоманітні проблемні аспекти виконання довічного позбавлення волі в Україні. Так, І. Г. Богатирьов і С. В. Царюк на основі чинного законодавства, теоретичних положень науки кримінально – виконавчого права та аналізу практичної діяльності установ виконання покарань вперше розглянули науково – прикладну проблему кримінально – виконавчої характеристики засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки, з метою вироблення науково – обгрунтованих положень та рекомендацій щодо удосконалення норм чинного кримінально – виконавчого законодавства і практики його застосування у процесі виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі, її впливу на ефективність застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених [25].

Слушно зазначає О.Г. Колб, що питання довічного позбавлення волі є найменш врегульованою сферою українського кримінально-виконавчого права. Більше того, довічне позбавлення волі – найбільш суперечлива форма покарання, що спонукає до дослідження його окремих аспектів [143; 144].

Н. В. Малярчук і М. В. Мороз проаналізували недоліки виконання покарання у виді довічного позбавлення волі. Вони наполягають, що доцільно переглянути строки щодо клопотання про помилування та застосування до засуджених умовно – дострокового звільнення [183].

Науковець С. В. Царюк, звертається до проблеми умов виконання покарання у виді довічного позбавлення волі. Він запропонував впровадити новий критерій – ступінь суспільної небезпеки засудженого – для оцінки можливості зміни умов тримання у межах прогресивної системи відбування покарань засудженими до довічного позбавлення волі [370].

Цікавими є запропоноване Є. Ю. Баришем і С. І. Скоковим бачення удосконалення організації виконання покарання у вигляді довічного

позбавлення волі як відображення процесів реформування пенітенціарної системи України. Вони доводять, що удосконалення організації виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі повинно стосуватися насамперед упорядкування змісту діючої нормативно – правової бази. У цьому контексті слід акцентувати увагу на можливості зміни форми, умов, а іноді і заміну самого терміну позбавлення волі із безстрокового (довічного) на строковий (позбавлення волі на певний строк). Зміни у порядку організації відбування полягають у можливості зміни режиму та умов його відбування, які здійснюються із урахуванням розроблених індивідуальних програм соціально – психологічної роботи із засудженими, контролю за їх виконанням, а також у врахуванні отриманих результатів. Безпосереднє вдосконалення організаційних аспектів діяльності із забезпечення реалізації покарання у вигляді довічного позбавлення волі в пенітенціарній системі пов'язане з такими напрямками: безпека; контроль; оцінювання; гуманне ставлення до засуджених [16].

Осмисленню пріоритетів розвитку виконання покарання у виді довічного позбавлення волі приділяють свою увагу О. Гумін і М. Коваль. Вони стверджують, що актуальною є проблема призначення довічного позбавлення волі в умовах множинності злочинів. Тому держава може встановлювати такі правові регулятори й інструменти, які вважає необхідними для підтримання належного рівня правопорядку. Зокрема, може відмовитися від закріплення на законодавчому рівні інституту умовно -дострокового звільнення від відбування покарання особами, яким призначено довічне позбавлення волі [72].

І. В. Боднар і Т.В. Дякова також звернули свій науковий інтерес на питання відображення елементів прогресивної тюремної системи при виконанні кримінального покарання у вигляді довічного позбавлення волі [30].

На необхідність втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально – виконавчої системи України вказали А.Х.Степанюк і І.С.Яковець [326].

Багато сучасних українських дослідників вивчає особливості регламентування застосування інституту довічного позбавлення волі у

кримінальному праві інших держав. Дослідник – правознавець О. В. Гончарук розкрила деякі питання застосування інституту довічного позбавлення волі у кримінальному праві держав – членів Європейського Союзу і говорить: довічне позбавлення волі розглядається кримінальним правом як найбільш суворе покарання, у більшості держав, кримінальне законодавство яких передбачає такий вид покарання, довічне позбавлення волі – найвища міра покарання; лише у державах, де існує смертна кара, довічне позбавлення волі застосовується нарівні з нею, часто замінюючи смертну кару; кількість складів злочинів, за які суд може призначити довічне позбавлення волі, у різних державах неоднакова; у ряді держав Євросоюзу довічне позбавлення волі у кримінальному праві не передбачено взагалі; найчастіше кримінальне право зарубіжних держав передбачає обмеження у застосуванні довічного позбавлення волі стосовно певних категорій осіб, що вчинили злочин, найчастіше, довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, які не досягли певного віку; більшість європейських держав своїм кримінальним законодавством передбачають можливість застосування умовно - дострокового звільнення особи у разі призначення їй довічного позбавлення волі після відбуття нею певного терміну ув'язнення [63].

М. Я. Гуцуляк розглянула міжнародні стандарти поводження із засудженими і зазначила, що їх впровадження в національну пенітенціарну практику свідчитиме про процес гуманізації виконання покарань в Україні [74].

Б. О. Кирись також проаналізував покарання, що полягає у довічному позбавленні засудженого свободи у кримінальному законодавстві зарубіжних держав. Кримінальне законодавство більшості зарубіжних держав тією чи іншою мірою використовує у боротьбі зі злочинністю покарання, що полягає в довічному позбавленні засудженого свободи. Їхній досвід з регламентації питань, пов'язаних із застосуванням цього засобу кримінально - правового впливу на винних, може бути врахований у процесі реформування відповідних норм вітчизняного кримінального права – вважає дослідник [136].

Крім того, І. Г. Богатирьовим, М. С. Пузирьовим, О. О. Шкутою зроблено обґрунтований висновок про необхідність розроблення в Україні єдиної всеосяжної концепції розвитку пенітенціарної системи. Стверджується, що організація та підтримання на належному рівні функціонування пенітенціарної системи є одним із ключових завдань сучасної держави, важливим показником її спроможності забезпечувати захист прав людини як найвищої соціальної цінності [26], а дослідником О. О. Шкутою самостійно виділено функції кримінально – виконавчої системи: кримінально – виконавчу; виправно – ресоціалізаційну; запобігальну; оперативно – розшукову; правозастосовну та правоохоронну [380].

Необхідно зазначити, що протидія будь – якого суспільства порушенням основ усталеного правопорядку завжди реалізується через здійснення державної правової політики. У науковій літературі питання державної правової політики, зокрема і її складової - державної політики у сфері виконання кримінальних покарань є дискусійними.

Під кримінально - виконавчою політикою, зазвичай, розуміється самостійна галузь державно - правової діяльності уповноважених на те суб'єктів соціального управління щодо визначення обов'язкових до виконання керівних ідей, принципів, доктринальних положень, установок, вимог, цілей та завдань у сфері забезпечення ресоціалізації осіб, які відбувають покарання, котрі відповідали б законам та закономірностям соціалізації особистості, збалансовано забезпечували задоволення законних прав та інтересів громадянина, суспільства і держави [240].

Кримінально - виконавча політика – це напрям діяльності державних і громадських органів у галузі виконання кримінальних покарань [168].

Кримінально - виконавча політика є складовою загальної політики України у сфері боротьби зі злочинністю, яка на підставі норм кримінального права визначає основні напрями правотворчої діяльності держави і правозастосовної діяльності відповідних державних органів у сфері реалізації кримінального покарання. Кримінально - виконавчу політику не можна

розглядати тільки як пасивне відображення політики у сфері боротьби зі злочинністю у цілому. Вона визначає цілі, принципи, стратегію і напрями функціонування кримінально - виконавчої системи, основні форми і методи реалізації кримінального покарання. Разом з цим кримінально - виконавча політика у свою чергу здійснює зворотний вплив на формування політики держави у сфері боротьби зі злочинністю в цілому і кримінально - правової політики зокрема. Це, насамперед, стосується розробки системи покарань і окремих його видів, визначення умов відбування окремих видів покарань, обсягу карального впливу на засуджених, прийняття рішень щодо профілактики рецидивної злочинності, а також ресоціалізації осіб, що відбули покарання, та пробації [363].

Ю.В. Кернякевич – Танасійчук пропонує поняття «кримінально – виконавча політика» розглядати у вузькому та широкому розумінні. Так, у вузькому розумінні «кримінально – виконавча політика» - це напрямок (лінія) діяльності Української держави у сфері виконання покарань. У широкому значенні поняття «кримінально – виконавча політика» є складовою частиною політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка визначає напрямок діяльності відповідних органів державної влади та громадських організацій у сфері виконання покарань, а також встановлює принципи, форми, завдання та зміст цієї діяльності [134]. Дослідниця свою монографію присвятила дослідженню кримінально – виконавчої політики України як невід’ємної складової частини політики у сфері боротьби зі злочинністю Розглянула питання формування та реалізації кримінально – виконавчої політики, проблеми визначення її ефективності. Піддала аналізу поняття та механізм оптимізації кримінально – виконавчої політики України на окремих її рівнях. Особливу увагу приділила характеристиці удосконалення правового статусу суб’єктів кримінально – виконавчих правовідносин як напряму оптимізації кримінально – виконавчої політики України [132], а також визначила такі суб’єкти реалізації кримінально – виконавчої політики України: Міністерство юстиції України; Державна кримінально – виконавча служба України; міжрегіональні управління з питань

виконання кримінальних покарань і пробації; арештні дома; кримінально – виконавчі установи; спеціальні виховні установи; слідчі ізолятори; військові частини; гауптвахти; дисциплінарні батальйони; навчальні заклади; підприємства установ виконання покарань[133].

О.С. Тубелець в своїй дисертації довела, що застосування кримінального закону являє собою основний критерій оцінки кримінально – правової політики, її відповідності завданням політики у сфері боротьби зі злочинністю; обґрунтувала, що успішна реалізація кримінально – правової політики на правозастосовному рівні залежить передусім від функціонування законодавчо встановлених механізмів застосування кримінального закону. Водночас законодавчі механізми для належної реалізації кримінально – правової політики не повною мірою забезпечують встановлення в діянні наявності складу злочину як єдиної підстави кримінальної відповідальності. Це унеможлиблює досягнення мети кримінально – правового впливу при призначенні покарання; встановила, що діяльність органів кримінальної юстиції та суду в процесі реалізації кримінально – правової політики шляхом правозастосування носить виражений політичний характер: завдання, поставлені перед ними, є невід’ємною складовою завдань кримінально – правової політики; здійснюючи свою поточну роботу, ці органи безпосередньо сприяють реалізації кримінально – правової політики [347].

М.Ю. Кутєпов встановив, що протягом останнього часу в Україні завершилась основна робота зі створення правової бази сучасної кримінально – виконавчої політики у відповідності до вимог загальновизнаних міжнародних правил і стандартів [170], а К. Муравйов вивчив досвід США та Великобританії щодо реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та розглянув можливості його використання в Україні [212].

О. В. Козаченко на підставі сучасного розуміння кримінально – правової політики та кримінальної відповідальності проаналізував напрями гуманізації кримінальної відповідальності [142].

Слід зазначити, що гуманізація кримінальної відповідальності має глобальний характер, знаходячи все більш широкі прояви для утвердження цінностей людяності. В Україні людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Це конституційне положення одержало свій розвиток та практичне втілення і в наукових розвідках в сфері кримінальної відповідальності.

Довічне позбавлення волі як гуманістичну парадигму кримінальної відповідальності розглянули В. В. Базелюк і М. В. Хоменко і дійшли висновку, що впровадження та поширення покарання у вигляді довічного позбавлення волі є наслідком прагнення до гуманізації системи кримінальних покарань та утвердження абсолютної цінності життя людини. Нині дедалі більшої актуальності набуває питання не просто про формальне збереження людського життя у вигляді утримання злочинця в установах відбування покарань, а й створення умов для забезпечення можливості виправлення особи та повторну її соціалізацію, навіть після скоєння найбільш суспільно небезпечних діянь [10].

Сутність та форми гуманізації покарання у виді довічного позбавлення волі розглянули В.С. Журавський і В. О. Гацелюк. З огляду на можливість певного законодавчо визначеного шляху умовно – дострокового звільнення осіб, засуджених до довічного ув'язнення, слід розглядати питання умов, у яких вони тримаються – зазначають науковці. Наголос треба робити не лише на задоволенні елементарних потреб людини у їжі, фізичному комфорті, поєднанні праці та відпочинку, але й на спрямованості створеного оточення на поновлення соціальних зв'язків засудженого, реінтеграцію його до нормального життя у соціумі – вважають дослідники [106].

У фокусі сучасної практики законотворчості О. Є. Письменський розглядав гуманізацію кримінальної відповідальності [230]. В. І. Тютюгін з'ясував питання гуманізації кримінальної відповідальності та їх реалізацію в законодавчих нововведеннях [350]. Різні аспекти гуманізації кримінального законодавства України розглядали також В. М. Попович [241] і Л. Ю. Тимофєєва [334]. О. О. Житний досліджував проблеми реалізації принципу

гуманізму в деяких інститутах кримінального права [104]. С.О. Виноградова своє дослідження на тему «Гуманізація системи виконання покарань в умовах євроінтеграційних процесів» присвятила з'ясуванню поняття, змісту гуманізації системи покарань, характеристиці умов її реалізації. Вона теоретично обґрунтувала та виділила основні чинники, завдання і перспективи розвитку кримінально – виконавчої системи України: раціональна гуманізація умов відбування покарання в місцях позбавлення волі, удосконалення системи установ виконання покарань, подальше впровадження служби пробачії в Україні; виокремила критерії оцінки ефективності діяльності громадськості щодо розвитку кримінально – виконавчої системи держави з урахуванням таких факторів, як: 1) поширеність участі й якісний склад залучених осіб; 2) мета запобіжного впливу; 3) організаційно – управлінське забезпечення такої діяльності; 4) відповідність встановленим вимогам (законності) при використанні певних засобів і методів; 5) ступінь досягнення поставлених завдань; 6) отримання запланованого результату та ставлення громадськості до цього [46].

Ю. С. Тимощук охарактеризував як пріоритетні напрями кримінальної політики України забезпечення верховенства права, справедливості та гуманізму [341].

Ю. Резник довела, що призначення покарання є етапом кримінального провадження, на якому особливо чітко повинні виявлятися засади гуманізму та справедливості при притягненні особи до кримінальної відповідальності [275].

Ряд правознавців віддаючи належне важливості принципу гуманізму як самостійному в системі принципів кримінального права, розглядають його у взаємозв'язку з принципом справедливості. Так, А. М. Колодій дослідила генезу, поняття, класифікацію та реалізацію принципів права, зокрема і принципів гуманізму та справедливості [145]. П. Л. Слободянюк охарактеризував принцип справедливості в контексті судового захисту прав людини [302].

Науковці розглядають принцип справедливості і як самостійний принцип права без його взаємозв'язків з іншими принципами. Зокрема, М. А. Бурдоносова розкрила генезу справедливості як основоположного принципу права [35]. О. Олійник описала сутність принципу справедливості за міжнародним кримінальним правом [219]. О.А. Кучинська розкрила зміст принципу справедливості у кримінальному судочинстві України [172].

Разом з тим, необхідно зауважити, що справедливість в правових розвідках вивчається і як загальноправове явище. Теоретико – правові засади реалізації концепції справедливості в правовій системі дослідила І.М.Зелениця [113]. Як категорію права дослідила справедливість Л. О. Корчевна [153]. Філософсько – правові аспекти справедливості і правотворчості окреслив З. А. Добош [91]. Поняття справедливості як предмет дослідження в сучасних наукових пошуках розглянув О. О. Житник [105]. В своєму дисертаційному дослідженні Є.О. Марченко з філософських позицій проаналізував генезис уявлень про справедливість [185]. О. О. Бандура, В. М. Вовк, О. І. Гвоздік в своєму підручнику «Філософія права» значну увагу приділили розгляду права як вияву справедливості [361]. Також філософському аспекту ідеї справедливості присвятив свою роботу Г. С. Соловей [303], а М. В. Сабадуха дослідив проблему справедливості у філософії Просвітництва в контексті розбудови європейських держав та формування громадянського суспільства [290]. А. С. Хумуд розглянув соціально – історичні аспекти еволюції концепції справедливості у соціально – історичному пізнанні [369]. Організуючу значимість поняття «справедливість» розкрив В.Корж [150]. Значення справедливості в кримінальному провадженні розкрили Г. М. Мамка [184] і С.М. Зеленський [114]. Нами, агреговано і розглянуто підходи до розуміння справедливості як загальнолюдського виміру права [305].

Як основу права на справедливий суд справедливість розглянув Н. М. Грень [70]. Н. В. Федіна довела, що правова справедливість є засобом забезпечення соціальної цінності правових норм [356]. І. П. Жигалкін розглянув справедливість як засадничий принцип трудового права [103]. М. В.

Костицький і Н. В. Кушакова – Костицька проаналізували справедливість як засіб і ціль у виправленні та ресоціалізації засуджених [156].

Питання виправлення засуджених з огляду на справедливість як один із інструментів цього процесу нерозривно пов'язаний із концептуальними питаннями розуміння ресоціалізації. Г.С. Резніченко розглянув ресоціалізацію осіб звільнених із місць позбавлення волі [276]. М. Я. Гуцуляк визначив основні засоби виправлення та ресоціалізації засуджених до покарання у виді громадських робіт [75]. Н. В. Коломоєць охарактеризував особливості ресоціалізації засуджених за злочини у сфері незаконного обігу наркотиків [146]. Л. П. Оніка окреслила проблеми ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі [220]. О. В. Ткачова виокремила головні законодавчі недоліки ресоціалізації осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк [342]. І. Пешко дослідила особливості позитивної ресоціалізації засуджених [229]. К.І. Василенко визначив прикладні засади соціально - виховної роботи в системі основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених у виправних колоніях, розкрив її роль у поверненні до соціуму законослухняного громадянина [40]. В. В. Василик визначив особливості виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі в системі засобів реалізації завдань кримінально - виконавчого законодавства [41]. М. Ю. Кутєпов розглянув процес здобуття освіти засудженими як чинник їхньої успішної ресоціалізації та виправлення [171].

Також вітчизняні науковці досліджують можливості запровадження в Україні відновного правосуддя як інструменту відновлення справедливості. Так, саме цьому питанню присвятили свою наукову розвідку Т.В. Маляренко та І.А. Войтюк[182]; В.В. Землянська досліджувала питання впровадження відновного правосуддя у кримінальне судочинство України[115] та відновне правосуддя в кримінальному процесі України[116]; Н. В. Нестор розглянула поняття, принципи та форми відновного правосуддя [216]; О. С. Семерак та І. О. Семерак описали відновне правосуддя в Україні в контексті нового кримінального процесуального кодексу України [297]; О. І. Дубовик

охарактеризував розвиток відновного правосуддя в міжнародному законодавстві [93]; Ю. Микитин проаналізував закріплення основ відновного правосуддя у міжнародно – правових актах ООН та Ради Європи [196], а також розкрив особливості проведення сімейних конференцій і кіл як форми відновного правосуддя [197].

Досить близькими до теми нашого дослідження є праці зарубіжних науковців, зокрема американських учених.

У монографії «Припинення надмірної криміналізації і масового позбавлення волі: надія громадянського суспільства», яку видав Е. Бредлі, досліджуються різні причини зростання кількості ув'язнених з позицій персонологічного підходу – робиться оцінка людей і соціальних відносин. Цей філософський підхід дозволяє акцентувати увагу на зниженні рівня рецидиву злочинності і говорити про роль громадянського суспільства в скороченні масштабів позбавлення свободи вцілому. Е. Бредлі робить висновки: зміни в кримінально – правовій політиці можливі тільки за активної позиції громадянського суспільства і його інститутів; вирішення проблеми масового позбавлення волі повинно бути сконцентроване на факторах, що сприяють масовому позбавленню свободи і можливих напрямках вирішення цієї проблеми, з постійним акцентом на зниженні рівня рецидиву [395].

Дослідник Лео Зайберт в своїй роботі «Переосмислення покарання» пропонує «переосмислити покарання» і знайти нові способи його зрозуміти і виправдати. Автор доходить висновку, що розгляд теоретичних проблем покарання допоможе зрозуміти і в кінцевому випадку навіть допомогти вирішити деякі з тих практичних проблем, які до сих пір монополізували увагу. В розрізі своєї дисфункціональності сучасна система правосуддя в США пропонує ... багато гнітючих привидів для серйозної реформи. «Ідея полягає в тому, щоб цінність покарання і цінність пробачення можуть мінятися місцями в залежності від загального стану системи кримінального правосуддя» - говорить автор [452].

Розробка Е. Келлі «Межі вини: переосмислення покарання і відповідальності» присвячена розгляду проблем масового позбавлення свободи, надмірності і суровості покарання, дискримінації і руйнівного впливу на правопорушників. Автор доводить: система кримінального правосуддя сильно порушена, і винна в багатьох бідах цієї системи етика, що лежить в її основі; необхідно відмовитися від мети відплати і рухатися вперед, до більш гуманної, більш стриманої системи покарання; американська система кримінального правосуддя в своїй сутності прирівнює кримінальну вину до моральної вини, а уявні відносини між цими двома сторонами, згідно яким визнання вини в кримінальному злочині розуміється як моральна вина правопорушника, передбачають сурове покарання під виглядом звинувачення і відплати; необхідно припинити ставитися до правопорушників як до винних у тому, що вони зробили і змінити діючу концепцію покарання орієнтованим на справедливість підходом, спрямованим на зниження шкоди, а не на відплату; моральне і кримінальне покарання є непропорційними; відсутність моралі не може бути життєздатною основою для кримінального покарання; необхідно дотримуватися концепції моральної здатності, відповідно до якої передбачається, що людина повинна бути в значній мірі схильна дотримуватися моралі, щоб нести відповідальність за невиконання постулатів; покарання виправдане перш за все як інструмент особливого стримування, спрямований на попередження та запобігання правопорушень; коли особа здійснює правопорушення в умовах соціальної несправедливості, це необхідно кваліфікувати як його виправдання. Е. Келлі торкається також питання про наслідки соціальної справедливості для визнання покарання законним. З метою обґрунтування своєї концепції вона пропонує в інтересах зменшення шкоди у випадку, коли правопорушники не мали реальної можливості вести законослухняне життя і були ув'язнені, зобов'язати їх виплачувати компенсацію за нанесену їм шкоду [414].

Автор із США А. Натапофф в своїй роботі «Покарання без злочину: як наша громіздка система дрібних проступків притягує до відповідальності

невинних і робить Америку більш несправедливою» підкреслює, що фундаментальні конституційні права продовжують ігноруватися – тисячі невинних людей отримують вироки кожен рік. Покарання, що накладаються на правопорушників, в багатьох випадках є непропорційними до правопорушень, які були здійснені. Більш того, звинувачення і покарання ускладнюються. А значна частина витрат на кримінальне судочинство покладається на малозабезпечених; процес мисдимінора є расово упередженим. З точки зору дослідника, необхідно обмежити сферу застосування кримінального права, скоротити кількість дрібних злочинів: поліція повинна стримувати своє захоплення «розбитими вікнами» і тим, щоб «зупиняти і обшукувати» людей, уникати використання квоти на арешт і не вважати показником ефективності своєї роботи кількість проведених арештів. Проста дискримінація або відповідальна діяльність поліції дозволяє скоротити на мільйони кількість справ, які щорічно розглядаються кримінальними судами [424].

Книга «Сенс життя: аргументи на користь відміни позиттєвого позбавлення свободи» авторами якої є Марк Мауер і Ештон Нелліс, містить аргументи проти застосування довічного позбавлення волі і ініційований авторами проект щодо скасування цього покарання. 20 років – це той термін, який на їх думку, є максимальним, що може бути застосованим до будь – якої особи, яка перебуває у в'язниці. При цьому, на основі емпіричного аналізу, вони не виключають тих поодиноких випадків, коли подальше ув'язнення є необхідним для попередження заподіяння можливої шкоди в майбутньому. Вони пропонують дозволити продовжити термін покарання в деяких обмежених випадках, коли громадська безпека може знаходитися під загрозою. Моральні аргументи проти довічних вироків дозволяють авторам говорити про створення більш справедливої або гуманної кримінальної системи покарання. В роботі наводяться шість історій про успішно реабілітованих осіб, які відбували довічне ув'язнення і ці історії переконливо свідчать про те, що в довічному ув'язненні є щось образливе. Проте автори книги не ставлять під сумнів моральність позиттєвих вироків із тою якістю, з якою її автори ставлять під

сумнів утилітарну ефективність їх застосування. До того ж автори спростовують аргумент про те, що по життєве ув'язнення стримує злочинність або забезпечує громадську безпеку. Пожиттєві вироки, стверджують вони, не стримують злочини, ці вироки аморальні. Відплата не є метою покарання. Ця мета самим безпосереднім чином пов'язана із моральною законністю покарання і балансом між добром і злом у відносинах між суспільством, правопорушником і жертвою. Взамін відплати як мета вказується авторами «покарання» [422].

Працю «Пожиттєве ув'язнення: глобальний аналіз прав людини» репрезентували англійські дослідники Дірк ван Зіл Сміт і Кетрін Еплтон. У ній науковці виступають за перегляд цього виключно суворого покарання з точки зору прав людини. Вони шляхом систематичного збору даних і юридичного аналізу виявляють тенденції поширення практики довічного позбавлення волі. Головним питанням, на яке вони намагаються відповісти є: чи зможуть по життєві терміни бути справедливими? Так, дослідники довели, що в 65 країнах виносяться по життєві вироки без права умовно – дострокового звільнення, що викликає питання щодо реабілітації і нелюдського покарання [453].

На міжнародному форумі «Злочинність і кримінальне право в епоху глобалізації» науковці з КНР, Бразилії, Іспанії, Аргентини оприлюднили свої наукові здобутки в сфері досліджень кримінального покарання в цілому та такого його виду як довічне позбавлення волі зокрема.

Професор кримінального права з Китаю Хі Бінсун запропонував перебудувати теоретичну систему злочину і покарання на засадах захисту прав людини, а також детально опрацював пропозицію щодо того, як створити нову систему. Він у своїй доповіді підкреслив, що світ вступив в епоху глобалізації і вона повинна бути антропоорієнтованою, а не соціоорієнтованою. Захист прав людини, а не захист прав суспільства означає, що права людини є головною і фундаментальною цінністю. Перша і головна ціль держави при застосуванні покарання за здійснений злочин полягає саме в захисті прав людини. Таким чином, захист прав людини – це двостороння міра: з одного боку – це

попередження зловживання державою права на необмежене застосування покарання. З іншої сторони, це попередження здійснення реальним або потенційним злочинцем суспільно – небезпечного діяння. Прихильність до концепції захисту прав людини і принципу золотієї середини є своєрідним гарантом проти надмірного покарання, смертної кари, проведення тортур над невинними [406].

Бразильські професори Фабіо Роберто Д'явіла і Ракель Скалкон також приділяють значну увагу можливості діалогу між теорією захисту прав людини і принципами покарання в кримінальній системі. Вони зазначили, що теорія захисту прав людини близька до теорії, яка визначає злочин як порушення правових благ. Відповідно до теорії захисту прав людини ціль захисту може бути досягнута шляхом відновлення через покарання чеснот злочинця, а також його почуття справедливості і цим можливо досягнути попередження скоєння ним нового злочину. Вони вважають, що намагання виправити злочинця шляхом покарання, буде мати превенцію в якості додаткового ефекту [401].

Професор кримінального права з Іспанії Мігель Абель Соуту навів аргументацію щодо необхідності відмови від такого виду кримінального покарання як позбавлення волі, так як воно є пропагандистським, демагогічним, популістським, ірраціональним, неефективним, непотрібним, дискримінаційним, сумнівним і таке, що суперечить правовій безпеці, перевихованню і ресоціалізації. До того ж воно принижує людську гідність, не відповідає духу глобалізації, адже покарання не повинне суперечити принципу гуманізму. Держава повинна уникати зловживання каральним правом і застосування непропорційних, жорстких заходів [439].

Аргентинський вчений Леандро Енріке Костанцо проаналізував потенційно позитивний вплив ефективного застосування альтернативних тюремному ув'язненню заходів, передбачених законодавством Аргентини для попередження або заміни тюремного ув'язнення. Дослідник розглянув як дві міри (диверсія і ювенальна кримінальна медіація), які існують в Аргентині, попереджують або знижують стигматизацію, так як вони переривають процес і

дозволяють уникнути обвинувачення. Це альтернативи вирішення кримінальних конфліктів, а в деяких випадках вони також являються частиною відновлювальної моделі правосуддя [399].

Таким чином, сучасна кримінально – правова доктрина України, яка реалізується через дію КК України від 2001р., знаходиться в кризовому стані. Вона реалізує впершу чергу репресивну функцію покарання і в той же час не задовільняє очевидних компенсаційних і реституційних потреб членів українського суспільства, які зазнали шкоди від злочинів. Тому, вона потребує модернізації шляхом прийняття і законодавчого закріплення низки нових положень, які б реалізували сутність покарання саме в юридичному праворозумінні – як засобу відновлення справедливості, як віддавання рівнем за рівне. Дисциплінарна спрямованість сучасних наукових розвідок відновлення справедливості в широкому загальнолюдському сенсі розкривається в межах підходів до правового, філософського, історичного, соціологічного й психологічного значення справедливості. Окреслені напрями визначають субдисциплінарні перспективи наукового вивчення кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі в межах нормативного, організаційного й інституційного вимірів. Сучасні наукові дослідження покарання у виді довічного позбавлення волі присвячені розкриттю його природи крізь призму гуманізму, проблемам дотримання принципу справедливості при його призначенні, а також питанням кримінально – процесуального виміру і кримінально – виконавчого виміру його відбування та виконання. При цьому не проводилося ще досліджень, які б розкривали його кримінально – правові проблеми саме як шляху (засобу) відновлення справедливості.

1.2. Методологічні підходи до дослідження кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі

Кримінальне право як галузь наукового знання, яка являє собою систему поглядів, ідей, концепцій і теорій щодо сутності злочину, покарання їх взаємного співвідношення, чинного кримінального закону й практики його застосування, перспектив розвитку [161, с.5], використовує широку сукупність методів дослідження свого предмету. Ці методи разом із іншими спеціальними засобами і прийомами пізнання тих або інших правових явищ є складним утворенням, дослідницьким інструментарієм – її методологією [333, с.36; 178; 378; 387].

Вцілому, термін «методологія» в наукових першоджерелах розуміється полісемічно. Одні фахівці під ним розуміють учення про правила мислення при створенні науки, здійсненні наукових досліджень [194; с. 30], інші – вчення про науковий метод пізнання або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір засобів, прийомів і методів пізнання [377; с. 21]. В. С. Батиргареева, включає до змісту методології концептуальні (теоретичні) і процедурні (практичні) підстави організації та проведення наукових пошуків [17; с. 77].

В найбільш узагальненому сенсі методологію розглядає М. Кельман, який зазначив, що «... у вітчизняній науковій літературі методологію розглядають як вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності; систему принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему; систему підходів, методів і засобів пізнання державно - правових явищ та виокремлення загальних закономірностей їх виникнення, функціонування та розвитку; сукупність підходів, способів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети» [127;с. 33].

Розгорнуту систему методології юридичної науки запропонував П.М. Рабінович. Він тлумачить методологію як систему підходів і методів, способів і засобів наукового дослідження [272].

В дослідженні кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі, ми схилиємося до визначення методології, що надає «Юридична енциклопедія», яка визначає методологію юридичної науки як систему підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання при вивченні державно - правових явищ [384].

Кримінальне право як галузь знань і різновид юридичної науки що одночасно виражає теоретичні погляди, ідеї та уявлення про кримінально – правові явища [332; с.12], використовує низку методологічних підходів при дослідженні кримінально – правових проблем та характеризується мультипарадигмальністю – тобто складається з кількох предметних моделей постановки і розв’язання наукових проблем, що формують наукову традицію. Отже, при дослідженні кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі і концептуальному узагальненні його результатів необхідно спиратися на сукупність методологічних підходів.

Методологічний підхід – це комплекс основних вихідних установок, включаючи певне початкове уявлення про досліджуваний об’єкт, а також обумовлені цими уявленнями стратегія, тактика і методи дослідження. Це принципова методологічна орієнтація дослідника, точка зору, з якої розглядається об’єкт дослідження (спосіб визначення об’єкта), принципи і поняття, які керують загальною стратегією дослідження. Методологічний підхід розглядається як «ансамбль» взаємозалежних наукових методів. Методологічний підхід містить у собі різноманітні взаємозалежні методи, певним чином пов’язані між собою, серед яких один або декілька є головними, а всі інші підпорядковані їм, залежні від них, мають допоміжний характер [77].

Із врахуванням вище наведеного, вважаємо виправданим виходити із можливості застосування впершу чергу діалектичного підходу як загальнофілософського. Адже, філософський рівень являє собою старт, початок усього правового знання, тому що саме в його рамках вибудовується система знань про засадничі принципи, категорії, поняття, функції й завдання права та про їхній зв'язок із принципами, категоріями, поняттями, функціями, завданнями суспільства, культури й цивілізації [157].

Відповідно, діалектичний метод передбачає розкриття кримінально – правових явищ як таких, що знаходяться у постійній динаміці, змінні й до того ж як таких, що є взаємопов'язаними між собою. Він визначає необхідні та важливі етапи сходження від абстрактного до конкретного і від конкретного до абстрактного. Тому, цей підхід є важливим та необхідним для розробки правової парадигми відновлення справедливості через покарання у виді довічного позбавлення волі, а також може бути корисним для розроблення положень доктрини відновлювального правосуддя в Україні.

Розробка концептуального погляду на кримінально – правові проблеми відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі, передбачає з'ясування сутнісного розуміння справедливості як правового явища в історичному контексті й застосування історичного підходу. Його використання дає змогу підкреслити певні особливості еволюції змісту правової категорії «справедливість» і форми вияву справедливості як мети кримінального покарання.

Сутність історичного підходу полягає в тому, що вивчення предмета дослідження з точки зору розуміння істини, передбачає перш за все розкриття процесу його виникнення і розвитку. Саме вивчення еволюції правової природи справедливості дасть більш повні, а тим самим і об'єктивні уявлення і знання щодо справжніх її властивостей, особливостей, змісту. Його застосування передбачає розгляд справедливості як явища, як такого, у якого була форма і зміст існування в минулому, є в сьогоденні і буде в майбутньому, причому

теперішній її стан визначається не тільки її минулим, а й прогнозованим майбутнім [239].

Історичний підхід вимагає формулювання певних висновків про вплив минулого на сучасний і майбутній розвиток справедливості як правового явища. Дослідити об'єкт історично – значить простежити послідовність його зміни в певному контексті, виявити взаємозв'язок станів об'єкта, що змінюються. Застосування історичного підходу виправдано за необхідності здійснення класифікації (типології) будь - якого правового феномену [77].

Практичне значення парадигмального підходу пов'язане із відновленням справедливості у суспільних відносинах, що виникають у зв'язку із учиненням особою злочину та застосуванням до неї покарання. Парадигма – (грец. *παράδειγμα* - приклад, зразок), який позначає кластер понять, такі як припущення, цінності, практики та методології, які поділяє спільнота дослідників у цій дисципліні [225].

На думку Т. Куна, наукові парадигми являють собою «загальноприйняті приклади фактичної практики наукових досліджень – приклади, які включають закон, теорію, їх практичне застосування й необхідне устаткування, – усе в сукупності дає нам моделі, з яких виникають конкретні традиції наукового дослідження. Учені, наукова діяльність яких будується на основі однакових парадигм, опираються на ті самі правила і стандарти наукової практики» [169].

Парадигма – це певний стереотип сприйняття й реагування на проблеми. Водночас, як і в ситуації сприйняття будь - яких об'єктів, те, що дослідник бачить, залежить на що він дивиться, так і від того візуальноконцептуального досвіду, крізь призму якого він бачить об'єкт [169; 299].

Звідси, парадигмальний підхід дозволяє створити новий концептуальний контекст призначення покарання у виді довічного позбавлення волі, означити відновлення справедливості як його мету, взяти до уваги різні уявлення про сутність справедливості як правового явища, охарактеризувати розуміння категорії «справедливість» мислителями та дослідниками різних історичних

епох, проаналізувати положення кримінального законодавства та реалії його застосування щодо відповідності принципу справедливості.

При цьому необхідно розмежовувати поняття «парадигма» і «доктрина». Доктрина має передписувальний характер і саме на основі доктрини визначають основи внутрішньої і зовнішньої правової політики [295; с.18], а парадигма окреслює застосування у певному історичному періоді доктринальні положення, норми закону.

За словами Є.Ю. Полянського, з часів отримання Україною незалежності в науці кримінального права спостерігається тенденція до переосмислення пострадянської правової парадигми. Нормативізм поступається своїм провідним місцем у теорії, що посилює регулятивний вплив інших, ніж нормативно - правові акти, джерел права. Підвищується значущість правової доктрини, а її дослідження в науці стає дедалі актуальнішим [237].

Звернення до парадигмального підходу зумовлено потребою визначення дефінітивних ознак кримінального закону, підвищення його морально - етичного значення, концептуальної оптимізації діючого КК України, практики його застосування, а також інтерпретації його положень судовою владою України. Системний аналіз кримінального законодавства України свідчить про нагальну вимогу додаткової охорони прав і свобод людини, передбачених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р., стосовно забезпечення балансу реалізації принципу гуманізму щодо кожного суб'єкта кримінально - правових відносин (особи, яка вчинила злочин, потерпілого, суспільства в цілому та держави) [334].

В основі аксіологічного підходу, на думку В.С. Бігуна, є «визнання людини найвищою соціальною цінністю та визнання права цінністю, формою відображення і способом втілення людських цінностей. Застосування цього підходу дозволяє встановити, що закономірністю формування, прояву й розвитку ціннісних властивостей відношення людини й права є розвиток й поступальне здійснення гуманістичної природи права. Одним із проявів такого здійснення є поступ як філософсько – правової думки, так і політико – правової

практики у напрямі визнання та утвердження людини «найвищою соціально – правовою цінністю» [23]. Аксіологічний підхід полягає в зосередженості на цінностях як загальнозначущих принципах, які визначають людську діяльність і мотивацію правової поведінки. Головним змістом даного підходу є аналіз різних ціннісних аспектів правової реальності. У рамках даного підходу важливо розмежувати норми і цінності, як загальнокультурні, так і специфічно правові, виявити їх ієрархію [77].

Цей підхід дозволяє міркувати про різні типи праворозуміння в рамках різних правових систем залежно від того, яка реальна роль права в житті різних спільнот. Залежно від того, як проявляється особистісна цінність права, можна робити висновки про те, який рівень реалізації прав людини в різних правових системах. Наприклад, якщо в західних правових системах право відіграє роль головного регулятора суспільних відносин і виступає головним засобом захисту прав людини, то в «незахідних» правових системах право не є єдиним і головним регулятором відносин у суспільстві і роль права в еволюції цих спільнот є різною [77].

Таким чином, завдяки аксіологічному підходу можна розкрити сутнісно - змістовний аспект розуміння справедливості як правового явища в різних правових системах, що, у свою чергу, дозволяє виявити закономірності і механізм її вияву при винесенні судових вироків за тяжкі злочини в тій чи іншій країні.

Антропологічний підхід використовується при дослідженні правових феноменів з точки зору юридизації людського буття, обумовленої конкретними історичними типами цивілізацій. У результаті цього виявляються закономірності, що роз'яснюють основні зв'язки особистісного, соціального та правового життя соціуму. Антропологічний підхід виходить з визнання людини як первинної правової реальності. В основі даного підходу лежить визнання протиріччя між загальнолюдським і індивідуальним, між інтересами держави й особистості [234].

Французький юрист – антрополог Н. Рулан вважає, що сучасна юридична антропологія ставить перед собою мету «крок за кроком вивчити на матеріалі різних правових систем, яким чином єдність і відмінність уживаються пліч – о – пліч у різних людських культурах, не виключаючи одна одну» [434].

В контексті антропологічного підходу людина і право виступають як сторони, що мають взаємні відносини. Діалектика людини і права проявляється у тому, що людина створює правову реальність, а право приймає участь у формуванні істинно людських форм існування, які відповідають критеріям соціальності і цивілізованості. Поза людиною і суспільством не може бути права, а його сутність і зміст цілком залежить від тих змін, що відбуваються в суспільстві і в самій людині. Право це явище соціальне. Воно найтіснішим чином пов'язане з людиною, її сутністю, сенсом її буття. В результаті паралельних зусиль формується єдина соціально – правова антропосфера, що поєднана символічними, нормативними, ціннісними, смисловими зв'язками в цілісний світ людського буття [4].

Даний підхід націлений на вивчення внутрішнього світу людини, який дозволяє йому реалізувати себе як суб'єкта права. В рамках даного підходу в основу поведінки людини у правовій сфері закладається попередній досвід життєдіяльності й людські переживання. Використання антропологічного підходу в рамках методології порівняльно - правових досліджень дозволяє визначити реальне місце людини у правовому житті суспільства, що забезпечує об'єктивний розгляд закономірностей формування й функціонування різних правових систем [77].

Необхідність всебічного розкриття закладеного смислу в чинному кримінальному законодавстві щодо призначення покарання у виді довічного позбавлення волі та тлумачення його змісту, потреба у гармонізації національної правової системи та апроксимації міжнародних нормативних актів, вивчення особливостей застосування цього виду покарання в зарубіжних країнах із врахуванням можливого сприйняття їх позитивного досвіду українською кримінально – правовою системою передбачають застосування

герменевтичного підходу. До того ж, з'ясування співвідношення між теоретичними конструкціями закону і стану його застосуванні й результативності, вимагає напрацювання конкретних практичних рекомендацій, які можливо розробити на основі розуміння суцього і належного.

У сучасному методологічному арсеналі тлумачення норм права домінує герменевтичний підхід. Герменевтичний підхід (грец. *hermeneutike* – тлумачення) розглядає створювані людьми справжні чи можливі тексти, існуючі як специфічні знаково - символічні системи. Даний підхід орієнтований на розуміння суцього й належного, на з'ясування перетинів тексту й інтерпретатора. При застосуванні даного підходу дослідник орієнтується на праворозуміння у різних правових культурах, правових системах і сім'ях, оскільки свобода, справедливість, відповідальність і т. п. по - різному інтерпретуються в них. Герменевтичний підхід дозволяє: здійснювати множинне пізнання, тлумачення, інтерпретацію; забезпечувати психологічне і позараціональне сприйняття, що забезпечує передрозуміння; пояснювати логіку тексту і пов'язаних з нею явищ, у тому числі в її соціокультурному й історичному контексті [77].

Сучасний представник герменевтики П. Рікер як головну висуває концепцію «наративності» - тобто єдності феноменології, лінгвістики, герменевтики й аналітичної філософії у тлумаченні, де кожна з них має право на застосування, лише доповнюючи одна одну і взаємодіючи одна з одною [426]. Це поєднує різні методи тлумачення в цілісну систему розуміння правових норм [12; с.90].

Відповідно до концепції «наративності», людина знаходиться в центрі переплітіння трьох складових: мовної (текстуальної), практичної (дії) та естетичної (тобто, страждань). Ця концепція наративності важлива у методологічному відношенні для тлумачення правових явищ, де є текст норми, дії суб'єкта на її виконання чи порушення і комплекс відповідних відчуттів та переживань. Саме у своїй діалектичній єдності ці складові забезпечують розуміння, тлумачення смислу цієї норми. Фактично це стосується будь – якого

феномену права, який може бути пізнаний з позицій цих складових. Один із ключових методів права техніко – юридичний – ніби – втілює в собі ці складові. Оскільки передбачає вивчення правових документів (тексту), з’ясування змісту тієї чи іншої правової норми (які способи поведінки вона регулює), і передбачає відповідальність як комплекс переживань [11; с. 98].

Герменевтичний підхід дозволяє використовувати також інтуїтивний метод, який відновлює ціле за деякими фрагментами на основі здогадки, «інтуїтивного» умоглядного припущення. Алгоритм проведення герменевтично - правового дослідження текстів включає в себе таку послідовність дослідницьких процедур: виявлення юридичного тексту, що підлягає вивченню і його фіксацію. Для письмових документів цей етап дослідження спеціально може і не фіксуватися, але для усних текстів і текстів, які висловлюються в поведінкових актах, виявлення тексту вимагає спеціальної дослідницької роботи; попереднє розуміння юридичного тексту з використанням граматичного аналізу: зміст юридичного тексту «схоплюється» у першому наближенні; зіставлення юридичного тексту із системою юридичних текстів, в які він включений; повернення у попереднє розуміння юридичного тексту з урахуванням виявлених зв’язків з іншими документами, причин створення даного юридичного тексту; вивчення соціокультурної ситуації створення документа. Стосовно нормативного правового акта це робиться шляхом вивчення пакету законодавчої ініціативи, громадських обговорень законопроектів (проектів інших нормативно-правових актів), усталеної судової та адміністративної практики [77].

Обґрунтованість наукових висновків і практичних пропозицій щодо формування ефективної кримінальної політики, спрямованої на зниження рівня злочинності і відповідно перегляду системи кримінальних покарань, критеріїв побудови санкцій статей Кримінального Кодексу, практики призначення покарань з урахуванням розуміння справедливості передбачає використання термінологічного підходу.

Юридична термінологія є невід’ємною складовою «життя» права. Термінологічний підхід – один із найважливіших методологічних підходів у наукових дослідженнях, який спрямований на розкриття сутності досліджуваних явищ за допомогою виявлення та уточнення значень і смислів термінів (понять), що їх позначають. Даний підхід передбачає: вивчення історії термінів і позначуваних ними понять; розробку або уточнення їх змісту; встановлення взаємозв’язку і субординації понять, їх місця в понятійному апараті теорії, на якій базується дослідження. При побудові понятійно - термінологічного апарату прийнято керуватися вимогою (принципом) однозначності термінів, згідно з яким кожному терміну повинно відповідати лише одне значення. Результатом термінологічного підходу, як правило, стають: дефініції – тлумачення понять; експлікації – короткий письмовий супровід, що містить правила користування (наприклад: значення термінів у законі); позначення виявлених наукових підходів (позицій) до трактування і визначення відповідних понять [77].

Загальними правилами роботи з термінами є: використання спеціального терміна передбачає його пояснення (тлумачення, експлікацію), щоб уникнути різночитань та інших непорозумінь. Це стосується в першу чергу полісемічних (багатозначних) термінів, яких у юриспруденції більшість (акт, висновок, образа, угода); введення нового терміна для позначення явищ передбачає не тільки його пояснення, а й обґрунтування його адекватності, правомірності використання; в одній роботі (тексті) неприпустимо використовувати термін у значеннях, що виходять за межі обмежень (об’єктом і предметом), заданих представленими визначеннями й експлікаціями. Якщо це все ж необхідно, то повинні бути зроблені відповідні контекстні пояснення до вживання терміна; якщо існують синонімічні або лексичні різновиди терміна, слід зупинити свій вибір на одному з них [77].

Структурно – функціональний підхід розглядає суспільство як соціальну систему, що має свою структуру і механізми взаємодії структурних елементів, кожен з яких виконує власну функцію. В якості системи може розглядатися

будь - який соціальний інститут або організація. Соціальні інститути пояснюються через призму функцій, які вони виконують в соціокультурній системі. Так, представники структурного функціоналізму, основною, загальною функцією будь - якого соціального інституту є задоволення тих соціальних потреб, заради яких він був створений. Для здійснення цієї функції кожному соціальному інституту доводиться виконувати низку функцій, які забезпечують сумісну діяльність людей, що прагнуть задовольнити певні потреби. Неспроможність соціального інституту виконувати свої явні функції призводить до його дезорганізації та змін. У період інтенсивних соціальних змін у суспільстві часто виникають ситуації, коли постійно змінювані соціальні потреби не можуть знайти адекватного вираження в структурі й функціях вже існуючих соціальних інститутів. Така невідповідність може призвести до дисфункції. Якщо функція сприяє виживанню системи, її адаптації до оточуючого навколишнього середовища, то дисфункція дає зворотній результат. Дисфункція може знайти своє вираження як у зовнішній, формальній структурі, так і у внутрішній, змістовній діяльності. З позицій структурно – функціонального аналізу соціальні інститути розглядаються не стільки як самостійні утворення, скільки як частини соціальної системи, які впливають на функціонування всього суспільства. Одна з найважливіших особливостей будь - якої системи, що підкреслюється функціоналістами, є взаємозалежність її частин. Зміни в одному інституті суспільства створюють вплив на інші інститути та на суспільство в цілому [176]. Звідси, структурно – функціональний підхід дозволяє розглянути покарання у виді довічного позбавлення волі з позиції його функціональної призначеності, а також зробити акцентування на його правовідновлюючу функцію.

Сьогодні кримінальне право знаходиться в пошуку шляхів зниження рівня злочинності в суспільстві, пошуку регуляторів більш ефективної реалізації права. Вирішити ці завдання можливо на основі врахування досвіду. Тому, в правовій сфері в цілому і в кримінальному праві зокрема, важливе місце займає юридично – позитивістський підхід.

Позитивістський підхід обґрунтовує право як примус та ґрунтується на трьох принципах: 1) емпіризму, тобто врахування даних безпосереднього досвіду передусім; 2) позитивізму, який ставить вимогу, щоб факти бралися у своїй природній даності; 3) фізикалізму, орієнтований на фізику як методологічний взірець [12; с.141]. Ці принципи визначають застосування загальної логіки: дослідження правових явищ, фактів, процесів, їх узагальнення і виявлення закономірностей суспільного життя. В такій якості позитивізм може слугувати засобом будь – якого юридичного дослідження [12; с.142].

Емпіризм (від грецьк. - досвід) - філософський напрям, вважає чуттєвий досвід єдиним джерелом і критерієм вірогідного знання. Сильний бік емпіризму полягає в орієнтації на ретельний аналіз чуттєвості та її ролі у пізнанні. Досвід розглядається передусім як чуттєве пізнання, що виникає через взаємодію органів чуття із зовнішніми речами (зовнішній досвід), хоча більшість філософів - прибічників емпіризму - визнають важливість і досвіду внутрішнього, тобто усвідомлення душевних станів суб'єкта пізнання в акті інтроспекції (рефлексії) [362; 416].

Вважаємо, що принцип емпіризму є засадничим в нашому дослідженні кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі, адже проблеми це перш за все ті процеси і явища, природа яких ще не пояснена та потребує розробки алгоритму впливу на них з боку суспільства та підпорядкуванню їх верховенству права. Відповідно, цього не можливо досягнути без попереднього опису справедливості як правового феномену з позицій історичного досвіду її виявлення та опису досвіду застосування довічного позбавлення волі як виду покарання в сучасних правових системах.

Позитивізм виявляється перш за все як точність, теоретична і практична ефективність, достовірність, конструктивність тощо. Інакше кажучи, поняття «позитивне» знання є строго наукове, на відміну від ... метафізичного, абстрактного, аморфного, неконструктивного [112, с.148; 410].

К. Попер виклав концепцію верифікації, тобто перевірки істинності теорії. Можна виділити чотири різних шляхи, за якими відбувається перевірка теорії: 1) відбувається логічне порівняння висновків між собою, за допомогою чого перевіряється внутрішня узгодженість системи; 2) проводиться дослідження логічної форми теорії задля визначення, чи має вона характер емпіричної або наукової теорії, або ж вона є, наприклад, тавтологічною; 3) наявне порівняння з іншими теоріями, необхідне задля визначення, чи для певної теорії характерний науковий прогрес, за умови, якщо вона витримає наші різні випробування; 4) перевірка теорії шляхом емпіричного застосування висновків, які можуть бути отримані з неї [242; 427].

Детерміністський підхід (від лат. *сіеіегтіпо* - визначаю, обмежую) - філософське вчення про визначений (не довільний) характер буття явищ; теорія відносин опосередкування, завдяки яким продукуються речі і явища, визначається їхня природа і способи існування. Детермінізм, як філософське вчення, стверджує, що всі явища мають визначений характер буття і породжуються іншими явищами. Він відповідає на питання про причини виникнення, існування та змін речей. Центральним принципом детермінізму є причинність, що передбачає не тільки породження явищ, а й широкий набір детермінуючих дій і факторів, таких як умови, необхідність, випадковість, вплив цілого на частини тощо. Цей підхід дозволяє говорити про постійне відтворення процесу детермінації, що виражається у законах збереження енергії, балансу в суспільному житті та інших явищах. Самодетермінація є важливим проявом відносин детермінації. Застосування детерміністського підходу в контексті довічного позбавлення волі може допомогти зрозуміти глибокі причини злочинної поведінки, визначити адекватні методи впливу на правопорушників та розробити комплексні заходи для відновлення справедливості. Це включає не лише покарання, але й відновлення порушених соціальних відносин, компенсацію потерпілим та реінтеграцію правопорушників у суспільство. Зміна відношення частин до цілого одночасно є зміною відношення цілого до частин, суб'єкт детермінації виявляється

об'єктом власної активності, внаслідок чого розгортається реалізація можливостей частин і цілого у їх взаємній і постійній динамічній єдності [362].

Вцілому методологічні підходи як узагальнені сукупності висхідних установ реалізуються у конкретних методах і прийомах наукового дослідження.

Оскільки будь - який методологічний підхід у широкому розумінні містить у собі різноманітні взаємозалежні методи, певним чином пов'язані між собою, то це передбачає використання системи методів наукового пізнання.

В аспекті нашого дослідження доцільно звернутися до класифікації методів, яка прийнята в методології юридичної науки, яка ґрунтується на тричленному поділі методів дослідження і охоплює: 1) загальнонаукові методи дослідження, які здебільшого виробляються у межах загальної філософії, а використовуватися можуть в усіх або абсолютній більшості галузей наукового знання; 2) приватнонаукові методи дослідження, які і розробляються, і використовуються у межах однієї науки або групи споріднених наук (наприклад, метод правової компаративістики – у сфері юриспруденції); 3) спеціальні (конкретні) методи дослідження, методика застосування яких формується у межах однієї науки або групи споріднених наук, але вони можуть широко «запозичуватися», використовуватися у межах інших наук для більш глибокого та фундаментального дослідження (наприклад, група соціологічних, психологічних методів, статистичний метод тощо) [200].

Такими конкретно – науковими методами, які вважаємо доречно застосувати в нашому дослідженні, є: історико – генетичний, порівняльний, метод аналізу документів і метод соціологічного опитування.

Історико - генетичний – це метод, за допомогою якого вивчаються історичні явища в процесі їх розвитку, від зародження до загибелі або до сучасного стану. За своєю логічною природою він є аналітично - індуктивним (сходження від конкретних явищ і фактів до загальних висновків), а за формою вираження інформації – описовим. Він подає «біографію» історичного об'єкта (держави, нації тощо). Історико - генетичний метод спрямований на аналіз динаміки історичних процесів. Він дозволяє виявляти їх причинно - наслідкові

зв'язки і закономірності історичного розвитку [180]. На думку В.Я. Тація, історичний (генетичний метод) полягає в аналізі того або іншого явища (норми, інституту тощо) у його історичному розвитку [163]. Він пред'являє досліднику свої особливі вимоги до наукового пізнання. Історичний (генетичний) метод орієнтує учених на те, щоб у процесі безпосереднього проведення наукової розвідки простежувалися єдність, зв'язок якісно різних етапів, що пройшло у своєму розвитку конкретне досліджуване явище, щоб дане явище вивчалось в генетичному аспекті. Зв'язок конкретного кримінально - правового явища в його походженні, зміні та розвитку з іншими дозволяє зробити висновок про наступність у праві, у тому числі кримінальному, як про найважливішу тенденцію розвитку всієї сукупності правових явищ [85].

О. В. Харитонова наголошує, що призначення історичного (генетичного) методу наукового пізнання може бути деталізовано виділенням наступних конкретних завдань 1) більш повного, усебічного, глибокого осмислення існуючих кримінально - правових понять, їхнього місця і ролі в науці за допомогою зв'язку сьогодення з минулим; 2) оцінки накопичених знань з погляду визначення перспектив розвитку науки; 3) привнесення в науку кримінального права нових знань, що збагачують вже існуючі в ній поняття, сприяють виникненню і розвитку нових понять, категорій, концепцій [365].

Історико – генетичний метод дозволяє: розмірковувати над історичним розмаїттям уявлень про справедливість; зміну соціального контексту справедливості в часі; виявити значущість справедливості в різний час, в різні історичні епохи; прослідкувати історію розвитку окремих концептів справедливості; дослідити іконографію справедливості [139].

Отже, історико – генетичний метод надає можливість описати генезу теоретичних поглядів на справедливість в історичній ретроспективі, дослідити її місце і значення в сукупній системі знань певної епохи, охарактеризувати її співвідношення з іншими елементами в загальній структурі політичних і правових знань відповідної епохи, розкрити зв'язки між різними концепціями минулого і сучасності які висвітлюють її правову природу, з'ясувати специфіку

логіки її аналізу в історії політичних і правових вчень, взаємодії політико – правових вчень з правовою практикою її виявлення в минулому і сьогоденні.

Деякі положення минулого і перш за все теоретико – концептуальні основи поглядів і підходів до питань справедливості пережили свій час, стали необхідною ланкою в історичному ланцюгу розвитку і поглиблення політико – правового знання і є складовим елементом сучасних теоретичних поглядів і побудов.

Найпоширенішим серед методів, що були використані в роботі, став порівняльний. Його застосування сприяло встановленню спільного і відмінного в застосуванні покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні та в інших країнах світу.

У загальному розумінні порівняльно – правовий метод – це метод вивчення правових систем різних держав шляхом зіставлення однойменних правових норм, інститутів, принципів тощо та практики їх застосування [385].

Основним логічним прийомом у межах цього методу є порівняння. Порівняння розуміють як зіставлення чого – небудь з метою виявлення схожості та розбіжностей [289].

У фаховій літературі виділяють такі способи (види) порівняння: синхронне і діахронне; внутрішнє і зовнішнє [21].

Для кримінального права найбільш вагоме значення мають синхронне і діахронне порівняння. При першому порівнюють об'єкти локалізовані в певний момент часу, з метою виявлення їх типових, загальнозначущих рис, а при другому – порівняльно – історичному – об'єкти досліджень в історичному плані, і завдяки цьому створюється уявлення про еволюцію змісту того чи іншого правового феномену [289].

В.Я. Тацій підкреслює, що метод порівняльного правознавства полягає у вивченні норм кримінального права іноземних держав з метою їх зіставлення, порівняння з нормами кримінального права України. Цей метод дає можливість оцінити ті чи інші норми, кримінального права країн зарубіжжя на предмет їх використання в нашому законодавстві [163]. Порівняльний метод у

кримінально – правових дослідженнях розуміють як процес встановлення відносин тотожності, подібності, протилежності, відмінності, розбіжності в кримінально – правових явищах, у тому числі на рівні різних країн [289].

М.І. Хавронюк вказує на використання порівняльного методу з метою виявлення загального, схожого, відмінного та унікального в кримінальному законодавстві України та інших європейських держав, у їх юридичній практиці та положеннях юридичної теорії [364].

Вибір рівня порівняння, як і способи дослідження, безпосередньо залежить від поставлених завдань дослідження. Способи дослідження поділяються на нормативний та функціональний. Об'єктами порівняння на нормативному рівні виступають кримінальні кодекси зарубіжних країн та інші нормативно – правові інститути в галузі кримінального права, правові системи, галузі права й інститути [288]. Об'єктами компаративного дослідження на нормативному рівні можуть виступати, зокрема, норми кримінального законодавства окремих зарубіжних країн, які визначають види основних і додаткових покарань, покарань, що призначаються за злочини, або проступки, та види покарань за іншими критеріями класифікації, підстави призначення більш м'якого покарання й заміни покарань, а також приписи щодо різних видів покарань, які містяться в кримінальних законах держав континентальної Європи та в актах – статутах, резолюціях, рекомендаціях – окремих міжнародних організацій (насамперед ЄС та Ради Європи)[289].

На функціональному рівні об'єктами порівняння можуть виступати, наприклад, матеріали юридичної практики й положення юридичної науки, зокрема теорії покарання в кримінально – правових доктринах зарубіжних країн, підходи до вивчення ефективності застосування тих чи інших видів покарань, особливо покарань, альтернативних позбавленню волі, тенденції кримінально – правової політики різних держав (зокрема, співвідношення ліберальності/репресивності) [289].

Відомий румунський компаративіст Л. – Ж. Константинеско запропонував деталізований метод порівняльно – правового аналізу, який

визначає три стадії цього процесу й тим самим формулює так зване «правило трьох С» (франц. «La règle des trios C»: *connaître, comprendre, comparer*) – пізнання, розуміння, порівняння. Перша стадія – пізнання, на думку науковця, оснований на п'яти основних правилах: 1) вивчення терміну як такого; 2) дослідження порівнюваного терміна в його вихідних джерелах; 3) вивчення порівнювального терміна в сукупності й загальності джерел права досліджуваної правової системи; 4) дотримання ієрархії правових джерел відповідного правопорядку; 5) тлумачення порівнюваного терміна згідно з належним методом того правопорядку, до якого він належить. Розуміння як другий етап порівняльно – правового аналізу полягає в поверненні терміна в його власну правову систему (в широкому значенні цього слова) з дослідженням водночас його політичного, економічного та соціального середовища. На етапі порівняння необхідно методично й послідовно порівнювати всі аспекти терміна, при цьому такий аналіз повинен мати три основні цілі: 1) ідентифікувати й виділити всі відношення, тобто всі відмінні та спільні риси між порівнюваними термінами; 2) визначити важливість установлених відношень; 3) визначити зміст таких відношень, тобто намагатися визначити їх причини й цілі [398].

Зазначимо, що порівняльно – правовий метод є також основою уніфікації та гармонізації права через міжнародні договори, засобом виявлення загального й особливого у системах кримінального покарання загалом та окремих країн.

Використання порівняльного методу дає можливість краще усвідомити національний правовий досвід в аспекті зарубіжного досвіду, зіставити стан розвитку національної правової системи зі світовими тенденціями в розвитку права [385; с.667].

Аналіз документів є поширеним у практиці проведення правових досліджень. У кримінальному праві документ виступає як предмет учинення конкретних злочинів (наприклад, підроблення документів, печаток, штампів і бланків, їх збут, використання (ст.358 КК України); внесення службовою

особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей (ст. 366 КК України) тощо). У криміналістиці документ має специфічне значення, тому що тут документи виступають як об'єкти кримінального дослідження щодо встановлення способу та часу виготовлення документа, наявності змін, які були внесені до нього, відновлення первинного змісту й інших обставин [371]. Під документом А.В. Іщенко, Н.О. Кривова розуміють «носій текстової або графічної інформації. При цьому має значення спосіб, за допомогою якого ця інформація фіксується на носії, систематизується, аналізується, передається або зберігається, а також методика, знання, предмети, часовий проміжок і матеріал, що служили для утворення конкретного документа» [118; с.147].

А.П. Запотоцький зазначає, що документом в кримінально – процесуальному розумінні можна вважати будь – які предмети матеріального світу, придатні для фіксації та передачі у часі і просторі інформації (відомостей) з метою її збереження та суспільного використання [110; с.6;]. Відповідно до ст. 99 КПК України документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт. Який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (ч.1) [166].

Методи аналізу текстових документів поділяються на два основні типи аналізу: традиційний (неформалізований) і формалізований (кількісний, контент – аналіз). Вони доповнюють один одного, дозволяють компенсувати недоліки один одного, адже обидва спрямовані на отримання достовірної і надійної інформації.

Традиційний аналіз – передбачає тлумачення документів (найчастіше унікальних, кількість яких незначна), з'ясування основних думок та ідей конкретного тексту через усвідомлення, інтерпретацію, узагальнення змісту та логічне обґрунтування певних висновків. Під час його впровадження дослідник за допомогою аналітичних операцій повинен з'ясувати: що являє собою документ, який його історичний, соціально – політичний контекст? Які

чинники сприяли його появі? Хто його автор, і з якою метою він створив документ (за текстом завжди стоять конкретні люди зі своїми інтересами, потребами, що завжди знаходить відображення у змісті документа?); Наскільки надійний документ? Яка достовірність зафіксованих у ньому даних, правдивість висвітлення фактів, змісту події, явища, процесу тощо? Яка суспільна дія, громадський резонанс документа? Яку оцінку можна дати логічним, мовним і стильовим особливостям документа? Застосування неформалізованого (традиційного) методу аналізу документів передбачає висунування певних гіпотез, вивчення сутності досліджуваного матеріалу. Велике значення при цьому відіграють як об'єктивні чинники (володіння навичками джерелознавства, ознайомлення з досвідом і традиціями застосування цього методу в історичній, психологічній, юридичній науках, обізнаність щодо системи зберігання документів, правил користування архівними фондами тощо), так і суб'єктивні (інтуїція дослідника, критичне ставлення до документа, вміння логічно аналізувати текст і умови його появи, узагальнювати і робити висновки) [317].

В традиційному аналізі розрізняють зовнішній і внутрішній аналіз. Зовнішній аналіз – це відновлення обставин створення документа в історичному і соціальному планах. Внутрішній аналіз – безпосередній аналіз змісту документа, спрямований на виявлення розбіжностей між фактичним і літературним змістом, встановлення рівня компетентності автора, систематизацію відомостей, які містяться в документах [318].

Формалізований кількісний аналіз документів (контент – аналіз) – це якісно – кількісний метод вивчення документів, який характеризується об'єктивністю висновків та строгістю процедури, та полягає у квантифікаційній обробці тексту з подальшою інтерпретацією результатів. Предметом контент – аналізу можуть бути як проблеми дійсності котрі висловлюються чи навпаки приховуються у документах, так і внутрішні закономірності самого об'єкта дослідження. При цьому передбачається, що застосування такої техніки включає деякі стандартні процедури, які передбачають вимірювання.

Отриманні данні повинні відповідати заданому в дослідженні рівню узагальненості. Основними напрямками використання контент – аналізу є а) виявлення і оцінка характеристик тексту як показників певних сторін досліджуваного об'єкта; б) з'ясування причин, що передували появі повідомлення; в) оцінка ефекту впливу повідомлення [155].

В юридичних дослідженнях також використовується метод спостереження. Його використання передбачає збір первинної та подальшої інформації про досліджувальний об'єкт шляхом цілеспрямованого організованого безпосереднього сприйняття і прямої фіксації спостережувальних явищ і процесів.

Спостереження є специфічним методом кримінологічного дослідження, його суть полягає в сприйнятті інформації особою, яка досліджує. Розрізняють два види даного методу: просте (події та факти фіксуються немов би поза середовищем, де відбуваються дані факти) та включне (особа, яка досліджує, пізнає певні явища та факти перебуваючи серед діючих осіб) [338]. Спостереження – метод збору інформації, заснований на візуальному і слуховому сприйнятті процесів, явищ об'єкта, що вивчається, і значущих з точки зору мети дослідження і прямої їх реєстрації. Ознаками наукового спостереження є: а) воно підпорядковується зрозумілій дослідницькій меті і чітко сформованим завданням; б) спостереження планується за попередньо обдуманого процедурою; в) всі дані спостереження фіксуються в протоколах або щоденниках за визначеною заздалегідь системою; г) інформація, отримана шляхом спостереження, повинна бути обґрунтованою і стійкою, а також піддаватися контролю [319].

У даний час через поширення використання можливостей телекомунікаційних систем (наприклад, для засідання суду) розширюються можливості безпосереднього спостереження – коли суб'єкт може в режимі он - лайн бути присутнім при проведенні спостережуваного правового явища. Разом з тим, для правового дослідження опосередковане спостереження – через

дослідження зафіксованих результатів спостереження інших осіб – представляє основний вид спостереження [88].

Велика частина правових ситуацій оцінюється за допомогою опосередкованого спостереження, у зв'язку з чим доводиться докладати спеціальних зусиль для нівелювання впливу неточностей у фіксації спостережуваного явища. Отримані у процесі спостереження дані залежать від установки спостерігача. Незважаючи на те, що спостереження призначене для збору максимально об'єктивних даних про ситуацію, спостерігач має власну правосвідомість, правову культуру і уявлення про ситуацію, у зв'язку з цим, спостерігаючи її, він порівнює об'єкт, що спостерігається, зі своїми уявленнями, що в результаті спотворює сприйняття [88].

Ситуація очевидно посилюється при опосередкованому спостереженні, оскільки у цьому випадку між ситуацією, яка спостерігається, і результатом спостереження стоять два спостерігачі – безпосередній (секретар, який веде протокол або стенограму) і опосередкований – дослідник, який пов'язаний вже не лише власною правосвідомістю, а й інтерпретацією безпосереднього спостерігача [88].

Поряд зі спостереженням, у сучасних кримінологічних дослідженнях досить широко застосовуються метод соціологічного опитування.

Опитування – це метод збору первинної вербальної інформації, який базується на безпосередній (інтерв'ю) або опосередкованій (анкетування) соціально - психологічній взаємодії між дослідником та опитуваним (респондентом). При проведенні опитування фіксуються оцінки, думки, враження, надії особистості. Завдяки опитуванню можна отримати широкий спектр різнобічної соціальної інформації [43].

Дослідження особливостей відбування покарання особами засудженими до довічного позбавлення волі, а також розробка методик ресоціалізації таких осіб передбачає використання спеціальних методів (як додаткових). Вважаємо, такими методами є психолого – педагогічні методи [109].

Метод тестів призначений для того, щоб установити наявність чи відсутність уже відомих психологічних особливостей у досліджуваних. Тести мають відповідати таким вимогам: це стандартизовані випробування, а стандартизація досягається за рахунок того, що тестом те чи інше дослідження стає після багаторазової його перевірки на великій кількості досліджуваних; кожен тест повинен давати всім досліджуваним однакові можливості для проявлення наявних у них психологічних особливостей; виконання цієї вимоги досягається за рахунок того, що в кожному тесті вміщено різні за змістом і формою подачі завдання, завдяки чому в одних досліджуваних з'являються можливості виконати одні завдання, а в інших – інші [109].

В роботі із засудженими з метою діагностування успішності їх ресоціалізації використовуються декілька видів тестів.

Тести визначення здібностей дозволяють провести відносні виміри рівня розвитку психічних властивостей (наприклад, властивостей пам'яті, мислення, уяви тощо), які визначають успіх діяльності. Тести успішності дають можливість визначити ступінь готовності до певної діяльності, тому що заміряють рівень засвоєння знань і навичок, необхідних для тієї чи іншої діяльності. Проективні тести найчастіше скеровані на те, щоб встановити наявність певних психічних властивостей у даної людини. Проективними вони називаються тому, що складаються з таких стимулів, реагуючи на які людина проектує (виявляє) властивості, притаманні її особистості. Для цього, скажімо, пропонується тлумачення події, відновлювати ціле за деталями, надавати сенс неоформленому матеріалові, створити оповідання за малюнком із невизначеним змістом. Тест складається із завдань або запитань, що добираються за критеріями валідності (відповідності психічній якості, котра виявляється за його допомогою), надійності (сталості результатів вимірювання), стандартизованості (налагодженості в процесі перевірки на великій кількості піддослідних з визначенням достатнього рівня чутливості) тощо [109].

Аналіз продуктів діяльності як метод дослідження можливий за наявності об'єктивних (матеріальних або матеріалізованих) наслідків діяльності засудженого, таких як архівні матеріали, чернеткові записи, щоденники, креслення, варіанти ескізів та малюнків, їх аналіз дає підстави ретроспективно відтворювати закономірності психічної діяльності особистості засудженого, її психічні властивості [109].

Для біографічного методу характерні використання матеріалів, що стосуються особливостей життя людини, її розвитку як особистості, аналіз важливих подій у дитинстві, навчанні та трудовій діяльності, внаслідок чого реконструюються характерні риси особистості засудженого [375].

Сучасній науковій психології властиві не лише великі методичні можливості у пізнанні закономірностей психіки, а й здатність при потребі активно впливати на психічні властивості особистості. Потреба у цьому виникає, коли людина потрапляє у психотравмуючі ситуації, зокрема і до в'язниці. У цих випадках застосовуються методи активного психологічного впливу на людину з метою поліпшення її стану, подолання негативних наслідків для психіки. Такими методами є психологічна консультація, психологічна корекція, психологічний тренінг, психологічна реабілітація, психотерапія, трудотерапія.

Психологічна консультація проводиться з метою надання людині психологічної допомоги. Під час спеціально організованого спілкування можуть бути актуалізовані додаткові психологічні можливості виходу людини з важкої життєвої ситуації. Психологічна консультація будується за певним планом, який передбачає виявлення причин виникнення проблеми, шляхів та прийомів її вирішення і здатності до цього людини [179].

Психологічна корекція передбачає подолання певних відхилень у поведінці та діяльності людини засобами вивчення індивідуальних особливостей особистості, їх відповідності вимогам навколишнього соціального та природного середовища, виявлення і подолання існуючих суперечностей, формування нових цілей, цінностей, мотивацій поведінки,

розробки програми зміни способу життя, перетворення в ході самопізнання і самовиховання, розвитку здатності до саморегуляції тощо [304].

Психологічний тренінг (вправи, ділові ігри) застосовується для розвитку здібностей, наприклад, уваги, пам'яті, мислення, уяви тощо. Зокрема, соціально-психологічний тренінг спрямований на розвиток комунікативних, перцептивних, інтеракційних здібностей, що поліпшує здатність людини до міжособистісного спілкування, забезпечує її особистісне зростання. Цей тренінг виконується за певним сценарієм у так званих групах дискусій, Т- групах тощо [203].

Психологічна реабілітація – комплекс заходів корекційного і відновлювального характеру, ціллю яких виступає відновлення психічного здоров'я і корекція відхилень у розвитку особистості. Психологічна реабілітація здійснюється у наступних напрямках: відновлення й розвиток окремих інтелектуальних функцій (психомоторики, пам'яті, мислення тощо); згладжування (ліквідація) локальних емоційних розладів (збудливості, тривоги, страхів, емоційної нестабільності); розвиток комунікативних навичок; формування адекватних уявлень про міжособистісні взаємини; розвиток навичок психічної саморегуляції, здатності до вольових зусиль; розвиток здібностей, формування адекватної самооцінки; розвиток навичок креативності, творчого самовираження тощо[300].

Таким чином, методологічний підхід в дослідженні кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі – це комплекс висхідних установок, включно з певними початковими уявленнями про справедливість, злочин та покарання у виді довічного позбавлення волі, а також обумовлені цими уявленнями стратегія, тактика і методи дослідження. Дослідження кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом довічного позбавлення волі повинне спиратися на сукупність наукових методологічних підходів, принципів, загальнонаукових і конкретнонаукових методів.

1.3. Розуміння відновлення справедливості в контексті теорій кримінального покарання

Гуманізація в сучасному світі має глобальний характер, знаходячи все більш широкі прояви для утвердження цінностей людяності. Йдеться серед іншого про культуру, освіту, політику, економіку та врешті – решт право. У кримінальному праві гуманізація насамперед передбачає поширення та утвердження принципу гуманізму, ядро якого складає забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини [230; с.213].

В цьому контексті постає питання доречності прирікання злочинців на страждання через кримінальне покарання, якщо воно не призводить до попередження злочинів, а також пошуку ефективного некарального впливу на злочинців, який відповідає гуманістичному підходу щодо застосування покарання. Безперечно, сучасне цивілізоване суспільство не має права на повну відмову взагалі від покарання за вчинення злочинів, зокрема тяжких та ігнорування встановлення пропорційності покарання в конкретних випадках і відповідно нехтуванням вимог справедливості. Адже відомо, покарання не може виконувати своє призначення як регулятора суспільних відносин і результативного засобу протидії злочинам, якщо воно не засновується на ідеї справедливості. Ще давньогрецький філософ Платон говорив: «правосуддя є рішенням про справедливе і несправедливе [233].

У сучасній літературі виділяють такі основні аспекти взаємодії справедливості і права: 1. Комплексний підхід дозволяє розглядати справедливість як складну етико – соціальну і філософсько – правову категорію. Такий підхід створює сприятливе методологічне підґрунття для дослідження явищ справедливості і права, їх «відкритість» одне для одного, що відповідає ідеї конвергентності. 2. Дослідження правових можливостей справедливості, її проявів у правовому регулюванні. Досліджується об'єктивна і суб'єктивна справедливість, формальна, змістовна і процедурна (суто процедурна, абсолютна і неабсолютна процедурну справедливість). 3.

Дослідження супроводжуючих справедливості категорій у праві. Загальним і безумовним моментом усіх сучасних концепцій справедливості є ідея прав людини. 4. Наявність у поняттєво – термінологічному апараті правових досліджень утворень типу: «надправо», «неправильне право», «неправо», «сила права», які теж, у свою чергу, вводять у сферу правового аналізу категорію справедливості, зокрема в рамках дослідження проблеми обумовленості права, його джерельності [42].

Осмислення ідеї справедливості як мети кримінального покарання передбачає перш за все з'ясування його змісту та визначення сутності. В етимологічному значенні покарання – це кара; покара; покута (визнання своєї провини, вияв жалю з приводу неї; каяття, покаяння [218].

Т.А. Денисова відмічає, що з одного боку, покарання передбачає кару та відплату за вчинений злочин, а з іншого – виправлення засудженого, запобігання ним вчинення нових злочинів і соціальне відновлення його особистості. Залежно від підходів до розуміння покарання можуть докорінно змінюватися й результати практичного застосування цього інституту [83].

На думку О. В. Козаченка покарання являє собою особливий вид кримінально - правового заходу примусового характеру, який застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину (кримінального проступку) у встановленому процесуальному порядку, реалізація якого супроводжується необхідним і достатнім обмеженням прав і свобод правопорушника і виступає актом відновлення соціальної справедливості, порушеної вчиненням злочину [142].

У ч.1. ст. 50 КК України «Поняття покарання та його мета» визначено покарання як заход примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого [165].

Отже, в правових першоджерелах відсутня одностайність щодо розуміння змісту та соціального призначення кримінального покарання. Проте, погодимося із думкою більшості науковців, які вважають, що в найбільш

широкому розумінні кримінальне покарання є засобом охорони суспільства від злочинних посягань, є передбаченим законом заходом державного впливу, реакцією держави на злочинну поведінку людини.

Сутність покарання проявляється через його функції. Функції покарання – це основні напрями кримінально – правової та кримінально – виконавчої діяльності покарання, завдяки якій розповсюджується вплив на особу, до якої покарання призначено і виконано, а також на інших осіб із нестабільною поведінкою з метою уникнення вчинення ними нових злочинів [84].

А.О. Осауленко виділяє охоронну, каральну, виховну та превентивну функції покарання. Перераховані функції є притаманними для всіх видів покарань, вони доповнюють одна одну, тісно взаємопов'язані між собою, а в деяких випадках має місце їх взаємопроникнення [221].

Т.А. Денисова поділяє функції покарання на загальні (основні) – захисну, виховну; компенсаційну; ресоціалізації засуджених та їх соціальна адаптація після звільнення від покарання; соціального контролю та кримінально – виконавчі функції (виховання законослухняної поведінки у засуджених; соціальна адаптація в місцях позбавлення виконання покарання та після його відбуття) і забезпечувальні (фінансування, медичного забезпечення, комунально – побутового обслуговування) [84]. Доеднаємося до позиції Т.А. Денисової, яка стверджує, що функції покарання в своїй сукупності створюють механізм досягнення поставленої мети [84].

Проблема мети покарання цікавила багатьох учених – юристів і філософів, що працювали в галузі кримінального права, протягом всієї історії його розвитку [162]. Запропоновані ними теорії не надали однозначного тлумачення цієї складної проблеми. Проте, ці теорії надають можливість осмислення того, на чому засновується право покарання.

Р.В. Вереша, К.Ю. Лоєнко зазначають, що багато запропонованих концепцій і теорій не призвели до однозначного розуміння цієї складної проблеми [44].

Виходячи із завдань нашого дослідження, вдамося до осмислення відновлення справедливості як мети кримінального покарання крізь призму детерміністського підходу. При цьому оператимемося на поділ теорій кримінального покарання, згідно з яким виокремлюються теорії ретрибутивізму і консеквенціалізму [86].

Теорія ретрибутивізму передбачає, що покарання призначається тому, що «злочинець вчинив злочин» і відповідно заслужив на покарання, яке повинно бути пропорційним до вчиненого зла і не залежити від наслідків, яке воно призведе [435].

Теорія консеквенціалізму, на противагу ретрибутивістській теорії, зосереджена на майбутньому. Вона передбачає, що цінність покарання визначається з того, до чого таке покарання призводить, тобто з його наслідків. Метою покарання в теорії консеквенціалізму є виправлення наслідків злочину та запобігання майбутнім злочинам [86]. Консеквенціалізм звертає увагу на важливість реабілітації злочинців, щоб вони не вчиняли злочинів у майбутньому; ізоляції злочинців, щоб вони не могли вчинити злочин під час відбування покарання; та превенцію, яка має на меті відлякувати від вчинення майбутніх злочинів або самого правопорушника, або інших у суспільстві [435].

Історично до поля вчень ретрибутивізму, що визнавали покарання як наслідок вчинення злочину можна віднести теологічне вчення про відплату, вчення матеріальної відплати, вчення діалектичної відплати, вчення світової справедливості, вчення самозахисту.

В основі цих вчень лежать обґрунтування права Абсолюту карати, (Бога, всесвітнього закону, держави), якому людство не може не підкорятися. Йдеться про Абсолют, який наказує карати злочинців [198].

Представники цих вчень не вбачали у покаранні іншого змісту, крім єдиної абсолютної ідеї - мети відплати за вчинений злочин, тобто покарання призначається тому, ким злочин вчинено, як відплата за нього [44].

Теологічне вчення передбачає, що право повинно містити в собі деякий мінімум моральних норм та принципів, закладених Богом у людську природу, й

тому зрозумілих усім. Кримінальний закон слугує формою вираження моральності [36]. Згідно з цим вченням право карати дарується державі Богом, а покарання являє собою акт Божої відплати. У відповідності до вчення Ф. Ю. Штала (за В.В.Миною) мета покарання полягає у відплаті за образу, нанесену Богові в особі його земного представника – держави [198]. Покарання призначається тому, ким злочин вчинено, як відплата за нього. [36]. Теологічне вчення (божої відплати), виходячи з того, що злочин є гріх, ставило за мету покарання очищення від цього гріха [44]. Вчення «божественної відплати покарання» обґрунтовує призначення божественної відплати виключно за велінням Бога. Ф. Ю. Шталь робить наголос, що Бог у своєму вічному царстві здійснює суд над душами – і тим реалізує божественну справедливість [440]. При такому підході, Абсолют (вища сила) вже визначила всі блага для кожного індивіда, зокрема і благостність (відновлення справедливості) покарання за гріховну (злочинну) поведінку.

У вітчизняній кримінально – правовій доктрині концепція Абсолюту покарання засновується на твердженні – покарання є карою для особи, яка вчинила злочин. При цьому, вважається, що кара обов’язково має передбачати певні обмеження та страждання. Так, Н. Л. Березовська підкреслює, що покарання є карою за своїм змістом, яка завжди пов’язана із застосуванням до засудженого по вироку суду певних страждань [20]. На думку Н. Г. Габлей, покарання є відплатою за вчинений злочин, воно не переслідує жодної практичної мети. Його основу треба шукати у вищих началах, які є аксіомою для всього цивілізованого людства [54].

Вчення матеріальної відплати розвивав І. Кант. На думку І. Канта, кримінальне покарання – це справедлива кара за вчинений злочин. Покарання – це вимога категоричного (імперативу), яка не потребує інших утилітарних положень [22].

За вченням І. Канта, покарання виступає як правовий наслідок винності. Він поділяє покарання на два види: судове (*poena forensic*) та природне (*poena naturalis*). Природне покарання – це внутрішня кара (як - от докори сумління),

судове здійснюється органами державної влади. Покарання повинне накладатися на злочинця через те, що він здійснив злочин – адже з людиною не можна поводитися лише як із засобом досягнення якоїсь мети. Тому, єдиним завданням покарання є здійснення справедливості, без якої не може існувати держава. Особа повинна бути визнана такою, що підлягає покаранню, до того як виникне думка, що із цього покарання можна мати ту чи іншу користь [412].

Підґрунтям міри покарання є принцип рівності (відплата «рівним за рівне»). Лише відплата може слугувати вираженням чистої та суворой справедливості. І. Кант також вважав, що можливим є примусове насадження в суспільстві «правової справедливості» [411]. Тобто, І. Кант розуміє покарання як частину права, яка не має мети, але є необхідним елементом справедливості [86].

Вчення діалектичної відплати Г. Гегеля уявляє кримінальне покарання як неминуче продовження скоєного злочину. Відповідно до цієї теорії, безпосередньо держава визначається як суб'єкт вибору виду та розміру покарання, здійснюваного з урахуванням норм права. Право карати у держави виникає лише після скоєння злочину [55]. На думку Г. Гегеля, покарання має на меті не чуттєвий момент страждання, що потребує рівності відплати, а саму сутність злочину і його мізерність, яка зумовлює його виявлення і знищення [55]. Відповідно, покарання є запереченням нікчемного злочину, воно є запереченням волі, що заперечувала право, а отже, воно постає твердженням права. Таким чином, покарання є відплатою. Покарання злочинця передбачає торжество розумного щодо нікчемного і противного розуму. Відтак, покарання постає не запереченням, а запереченням заперечення. Оскільки злочин виступає в ролі першого примусу як насильства, то покарання трактується як таке, що цей примус усуває [55]. Г. Гегель говорив: «справедливість і несправедливість – поняття відносні і засновані на різниці величин. І ці кількісні зміни переходять в якісні, і справедливість може обернутися несправедливістю. Формою існування справедливості у державі є саме покарання. Справедливість завжди вимагає пошуку «рівності», еквіваленту, виступає як етичне уявлення про

відповідність проступку і відплати, подвигу і нагороди. І вже в силу цього, справедливість потребує правового захисту. Більш того, в житті досягнути справедливої рівності, досягнути тріумфу справедливості можливо лише через право [55]. Г. Гегель розглядав кримінальне покарання як процес логічного розвитку ідеї справедливої відплати, як процес заперечення приватної егоїстичної волі, акт «зняття» злочину і відновлення порушеного ним суб'єктивного і позитивного права [55].

Також Г. В. Ф. Гегель з позицій діалектичного підходу звертає увагу на необхідність розуміння покарання як відновлення справедливості: «Через злочин щось змінюється, і предмет існує в цій зміні, але це існування стає протилежністю себе самого, а отже, воно в собі недійсне. Недійсність полягає в тому, що право усунуте як право. Однак, саме право як абсолютне не може бути усунутим, отже, прояв злочину недійсний у собі, і ця недійсність стає сутністю злочинної дії. Але те, що недійсне, має проявити себе як таке, тобто виставити себе як таке, що має бути покараним» [55].

Гегель Г. В. Ф. розглядав кримінальне покарання як процес логічного розвитку ідеї справедливої відплати, як процес заперечення приватної егоїстичної волі, акт «зняття» злочину і відновлення порушеного ним суб'єктивного і позитивного права [55]. У цьому контексті фактом скоєння злочину сама людина визнає можливість бути засудженою представниками державної влади до тієї міри відплати, яка, на їхню думку, буде достатньою для спокутування провини у скоєному діянні [55].

Вчення світової справедливості побудоване на тій ідеї, що справедливість проявляється у покаранні зла і винагороді доброчесності. Вона сприймається як світовий закон, якому підлягає усе існуюче, у тому числі й людина. Ця ідея тісно пов'язується з вродженим почуттям справедливості [198]. Першоосновою теорії справедливості як загального світового закону є міркування про те, що справедливість – це світовий закон, якому підпорядковується усе що існує у світі, зокрема і людина. Людині властиве вроджене почуття справедливості, а в людському суспільстві справедливість

проявляється у винагороді доброчесності і покаранні зла. В. Кузен, стверджував: «Перший закон порядку полягає у тому, щоб бути вірним доброчесності, тій частині доброчесності, яка стосується суспільства, а саме – правосуддю. Якщо ж хтось не виконав вимоги цього закону, то другий закон порядку вимагає спокути проступку, а спокутувати проступок можна лише покаранням. У цьому полягає одна із дій покарання. Однак, не у цьому полягає його основа. Інші, ті хто претендує на гуманність, вбачає законність покарання у користі, яку воно приносить самому злочинцю, виправляючи його. Для того, щоб покарання могло виправляти злочинця, необхідно, щоб він сам вважав його справедливим, отже, перш за все необхідно вирішити питання щодо справедливості покарання, відтак істинна основа покарання – це справедливість; суспільна та індивідуальна користь – це тільки її наслідок. Покарання не тому справедливе, що запобігає чомусь чи виправно - корисне, а воно корисне і у першому і у другому відношеннях тому, що воно справедливе. Будь - яке покарання повинне бути справедливим, за цієї умови воно може бути корисним чи як засіб для усунення, чи як засіб для виправлення» [404].

Отже, на думку прихильників теорії ретрибутивізму кримінального покарання, встановлення справедливості як мети покарання полягає перш за все у реалізації відплати за скоєний злочин шляхом завдання злочинцеві страждань. Факт скоєння злочину надає право Абсолюту здійснювати покарання. Покарання є «пропорційною відповіддю» на зло, заподіяне потерпілому від злочинної діяльності і скероване відтак на відновлення справедливості. Обсяг міри негативного впливу на винного повинен бути достатнім для спокутування скоєного кримінального вчинку.

Аналіз вітчизняної кримінально – правової доктрини засвідчує, що насьогодні вона містить положення консеквенціалістської теорії кримінального покарання, яка надає своє уявлення про відновлення справедливості. В ч. 2 ст. 50 КК України, яка зазначає, що «покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних

правопорушень як засудженими, так і іншими особами» [165] закріплено консеквенціалістський підхід до покарань.

Теорія консеквенціалізму підстави для каральної діяльності вбачає винятково у результаті, який повинен бути корисним для суспільного життя в майбутньому. Таким загальним результатом, за теоретичними положеннями усіх вчень про кримінальне покарання, що презентують консеквенціалізм є зменшення числа злочинних діянь. Консеквенціалізм має свої корені в утилітаризмі - філософській доктрині, яку розвинули англійські філософи Джеремі Бентам та Джон Стюарт Мілл [86].

На думку І. Бентама, життя людини детерміновано двома базовими принципами: задоволенням і стражданням. Етично правильним і відповідно корисним є все те, що призводить до задоволення. При цьому задоволення і користь розуміються широко, не тільки як чуттєві, але і як інтелектуальні або рухові насолоди, не тільки як егоїстична вигода, але перш за все як дещо суспільно – корисне, що є загальною сумою щастя усіх людей [394]. Звідси випливає, що соціум повинен поставити суспільне життя на чітко наукову основу завдяки прийняттю «максими утилітаризму», повинен побудувати систему розподілу благ, нагород, покарань між його членами таким чином, щоб забезпечити найбільше щастя для найбільшої чисельності людей, сума інтересів окремих членів і складає інтерес суспільства [394].

З цих позицій І. Бентам взяв принцип корисності за основу призначення покарання злочинців і створив «моральну арифметику», яка калькулює користь і шкоду кари: 1) збиток, який тягне за собою покарання; 2) тривалість покарання, яка є обернено пропорційною його відплаті; 3) у випадку сукупності злочинів найбільш суворе покарання повинне призначатися за більш тяжкий злочин, щоб злочинець мав резон зупинитися; 4) суд повинен призначати покарання, щоб попередити скоєння нових злочинів; 5) система покарань повинна поєднувати різні їх види [394].

Отже, на його думку, головна мета кримінального покарання - не кара за зроблене зло, а стримування особи від вчинення злочину; «зло від покарання

повинне перевищувати вигоду від злочину, а острах покарання повинен бути сильнішим за бажання вчинити злочин»; необхідно диференціювати покарання в залежності від тяжкості скоєного, а також необхідності соціальної профілактики злочинів [394].

І. Бентам вважав, головна ціль кримінального покарання - не кара за спричинене зло, а стримування особи від вчинення злочину; «зло від покарання повинне перевищувати вигоду від злочину, а острах покарання повинен бути сильнішим за бажання вчинити злочин» [394].

Звідси, щоб покарання вважалось справедливим, воно повинно відповідати таким вимогам: мета покарання не полягає в простому приріканні на страждання, а скоріше страждання, що причиняються в процесі покарання повинні мати більш високе завдання – відвернути злочинця від повторного вчинення злочину і утримати інших від повторного вчинення подібних діянь; при здійсненні покарання повинна існувати певна ідея пропорційності: чим більш тяжкий злочин, тим більш сурове покарання; покарання як основа справедливості спрямоване не на дію, а на суб'єкта дії; в основі реалізації принципу справедливості закладено співчуття. Згідно з утилітарними теоріями, покарання, насамперед, має завданням запобігти вчиненню злочинів як з боку засудженого, так й інших членів суспільства (*punitur ne feccetur*), а також виправлення злочинця [162].

Серед широкого діапазону консеквенціалістських вчень, що виникли в межах утилітаристської філософської доктрини, отримали найбільшого розвитку вчення залякування, вчення виправлення, вчення запобігання, вчення психологічного примусу. Ці вчення намагалися обґрунтувати необхідність покарання спираючись на його соціальні корисні властивості і цілі.

Отже, відновлення справедливості у вчені залякування реалізується через дію принципу страху як мотиву утримання нестійких осіб від скоєння злочинів вцілому, або повторно.

Основою вчення виправлення є припущення, що покарання є фактором, який здатен утримати від злочину не тільки третіх осіб, а й самого злочинця від

подальшої злочинної діяльності. Покарання, здійснюючи вплив на особистість злочинця шляхом утиску його юридичних благ, тим не менш бачить у ньому людську особистість, якій прагне допомогти у подоланні її власних недоліків. Це вчення включає в себе моральне і юридичне виправлення [198].

У вченні виправлення загалом метою кримінального правосуддя визнається виправлення злочинця у двох напрямках: 1) виправлення внутрішнє чи моральне; 2) виправлення зовнішнє чи громадянське, юридичне, яке полягає у встановленні стимулів стримування від вчинення злочинних діянь. Іншими словами, кара призначається за провину, але її розміри визначаються виправністю злочинця, тобто покарання триває доти, допоки особа, яка вчинила злочин, не виправиться [198]. Отже, відновлення справедливості у вченні виправлення реалізується шляхом застосування процедур виправлення до злочинця протягом певного часу, до моменту, поки він не виправиться.

Вчення запобігання (індивідуального запобігання) висуває на перший план злочину волю людини, її свідомість, мотив, які і обираються об'єктом репресивного впливу. Специфічними особливостями індивідуального запобігання є, по - перше, те, що запобігання як захід боротьби зі злочинністю здійснюється лише стосовно тих осіб, які не дотримуються норм соціальної поведінки (моралі та права); по - друге, воно пов'язана не тільки із заходами виховного впливу, а й із примусом; по - третє, досягнення кінцевої мети індивідуальної профілактики здійснюється за рахунок використання заходів, як правило, гласного характеру [92]. Для досягнення мети спеціального запобігання вирішальне значення має своєчасне, оперативне виконання кримінальних покарань [357]. Отже, відновлення справедливості у вченні запобігання полягає у своєчасному виконанні кримінальних покарань стосовно тих осіб, які не дотримуються норм соціальної поведінки (моралі та права) та використання щодо них заходів гласного характеру.

На сьогодні вчені – юристи дедалі більше схилиються до інтегративної (змішаної) теорії покарання, яка має сполучати в собі елементи теорій покарання ретрибутивізму та консеквенціалізму. Ідея справедливості в

інтегративній теорії покарання визначається перш за все цілями покарання: залякуванням й відплатою (карою), виправленням покараного, а також спеціальною та загальною превенцією [54].

На сьогодні в діючому кримінальному законодавстві України принцип справедливості знайшов своє закріплення в КВК України як одної з основ виконання і відбування покарань [167]. Доповнюють принцип справедливості також принципи виділені в теорії кримінального права. Ці принципи давно визнані в доктрині, і вони не заперечуються чинним законодавством України. Йдеться про такі принципи: принцип індивідуалізації покарання - суд має враховувати характер і ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, мотиви і цілі вчиненого, особистість винного, характер і розмір заподіяної шкоди, обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання, думку потерпілого у справах приватного обвинувачення і мотивувати обрання покарання у вироку; принцип особистого характеру кримінальної відповідальності - кримінальній відповідальності і покаранню підлягає тільки особа, яка умисно або через необережність вчинила діяння, передбачене законом про кримінальну відповідальність [95].

Визначальним елементом демократизації України та її інтеграції в Європейське співтовариство є осмислення та подальша імплементація у вітчизняну правову систему загальновизнаних міжнародних стандартів, особливо в сфері кримінального судочинства, зокрема, програм відновного правосуддя. Основною метою зазначених програм є відновлення справедливості [216].

Концепція відновного правосуддя сформувалася в середині 70-х рр. ХХ ст. в англо – саксонських країнах і перш за все у Канаді, яку в міжнародних джерелах називають також реституційним правосуддям [115]. Сутність відновлювального правосуддя відрізняється від сутності традиційного карального правосуддя. Якщо злочином вчинено насильство, заподіяна образа іншій людині, то в даному випадку шкода заподіяна конкретній особі, а не державі, і виникає обов'язок винуватого відшкодувати збитки або усунути

заподіяну шкоду. Таким чином, міняється мета кримінального правосуддя: не покарання, а відновлення — зцілення, примирення і відшкодування шкоди. Відновлення не у формально - юридичній дійсності, де вважається, що покарання служить засобом відновлення порушеного права, а відновлення як людська категорія [182].

Відновне правосуддя є формою правосуддя, основною метою якого є створення умов для примирення потерпілих і правопорушників та усунення наслідків, спричинених злочином. Дана мета досягається шляхом проведення зустрічей сторін для спільного вирішення питання, щодо наслідків вчиненого та їх впливу на майбутнє. Тим самим створюються умови для соціальної реінтеграції правопорушника, відновлення прав потерпілого, зменшення рецидивізму та кількості кримінальних покарань [216].

Г. Бейземор та Л. Волгрейв визначають відновне правосуддя як кожную дію, орієнтовану на встановлення справедливості шляхом залагодження спричиненої злочином шкоди [393]. Злочин в межах концепції відновлювального правосуддя розуміється набагато більше ніж просто порушення закону. Злочин завдає болю жертві, громаді, і, навіть, самому правопорушникові [447]. На відміну від чинної системи правосуддя, у межах якої злочин розглядають як порушення закону, що вимагає відповідного покарання, відновне правосуддя розглядає злочин як різновид соціального конфлікту, що завдає шкоди конкретним людям, руйнує мир у громаді. Підхід відновного правосуддя до реагування на злочин полягає у відновленні порушених соціальних відносин через відшкодування правопорушниками завданої потерпілим шкоди та залученні громади до розв'язання конфлікту, за умови активної участі сторін конфлікту в цьому процесі, на примиренні та розробленні угод між потерпілими й правопорушниками для досягнення бажаних результатів та відшкодувань [243].

Концепція відновлювального правосуддя пропонує принципово новий підхід до того, як суспільству необхідно реагувати на злочин. За таким підходом відновне правосуддя — це добровільна відповідь на злочинну

поведінку, що ґрунтується на залученні громади, і яка спрямована на те, щоб зібрати разом жертву, правопорушника та громаду задля того, аби залагодити шкоду, спричинену кримінальною поведінкою [417].

Ціль реституційного правосуддя нормативно закріплено в низці міжнародних нормативно – правових актів, які означають її як відшкодування шкоди нанесеної скоєним злочином та досягнення відновних результатів – укладання угоди між потерпілим та правопорушником і, де доречно, будь – якими іншими особами чи членами громади, на яких скоєне правопорушення на основі застосування відновних процесів – медіації; примирення; обговорення/конференції; кола правосуддя, а також реалізації таких засобів як: компенсації/відшкодування; реституція/відновлення первинних прав; виконання робіт на користь громади [312].

Справедливість є багатоаспектним та різноплановим соціально – правовим явищем. До загальних аспектів справедливості віднесено: а) інституційний вимір, в межах якого справедливість виконує загальні (регулятивну, відтворення, інтегративну, комунікативну) та спеціальні функції (вирішення конфліктів, урівноваження інтересів, зцілення жертви, допомога традиційному правосуддю); б) особистий вимір, який включає визнання почуттів та потреб потерпілого, прийняття відповідальності правопорушником, активне залучення сторін, запобігання повторним злочинам, добровільність участі, нейтральність посередника, конфіденційність; в) загальний вимір, що досягається через ідеальну процедуру розгляду справ, що відновлює якість громадського життя на рівні окремої особи, громади і правового порядку в суспільстві; г) індивідуальний вимір, полягає у конкретних результатах конкретних справ, наприклад, відшкодування матеріальних збитків потерпілому. Реституційне правосуддя спрямоване на відновлення справедливості через комплексний підхід, що охоплює всі ці виміри та аспекти.

У вимірі абсолютної процедурної справедливості ціль реституційного правосуддя полягає в забезпеченні проходження всіма учасниками кримінального конфлікту всіх етапів процедури правосуддя задля укладання

мирової угоди на основі досягнутого консенсусу. У вимірі неабсолютної процедурної справедливості ціль реституційного правосуддя полягає у факті передачі повноважень щодо винесення рішення про наслідки правопорушення безпосередньо сторонам правового конфлікту – злочинцю та жертві злочину, їх родинам, громаді [313].

До процедур відновного правосуддя належать програми примирення потерпілого та правопорушника, серед яких: медіація між потерпілим та правопорушником (кримінальна медіація, програма примирення); сімейні конференції (сімейні групові наради) та кола правосуддя. Ці процедури проводять нейтральні посередники – медіатори, які, як правило, є представниками громадських організацій або спеціальних структур – служб медіації. Крім зустрічі з метою примирення та вироблення угоди щодо усунення наслідків злочину, програми відновного правосуддя передбачають також заходи з підтримки потерпілого та правопорушника, відшкодування шкоди потерпілому та соціальні послуги в громаді для потерпілого чи правопорушника [243]. Додатковими результатами процесу відновного правосуддя можуть бути: для правопорушника – пом'якшення покарання чи навіть припинення кримінального процесу в офіційній системі правосуддя, відновлення самоповаги та реабілітація, реінтеграція в суспільстві; для потерпілого – відшкодування шкоди, відновлення психологічного стану та контролю над своїм життям, для громади – посилення контролю над конфліктами чи порушенням закону серед членів громади, відновлення соціальних зв'язків та зміцнення безпеки; для інститутів правової системи – делегування частини повноважень із вирішення кримінальних ситуацій її учасникам, зменшення карних санкцій, розвантаження системи [298].

Відновне правосуддя, базується на ідеях примирення потерпілого із обвинуваченим, припинення самого конфлікту шляхом взаємного вибачення, каяття у вчиненому, усвідомлення юридичної відповідальності за скоєний злочин і обов'язку відшкодування нанесеної потерпілому фізичної, моральної та матеріальної шкоди [297].

Ідея справедливості в концепції відновлювального правосуддя полягає в задоволенні потреб жертв і громади, які зазнали актів злочинної поведінки. Відповідно пошук шляхів відновлення справедливості може йти по декільком напрямом: як одна із тенденцій розвитку і вдосконалення системи кримінального судочинства; як одна із альтернативних форм судочинства, для якої характерним є спрощення процесуальної процедури в інтересах швидкого вирішення кримінально – правового конфлікту і застосування альтернативних заходів відповідальності; як новий змішаний інститут, що передбачає створення спеціальних органів, працівники яких будуть безпосередньо займатися процедурами примирення; як засаднича ідея для розвитку системи ювенальної юстиції [182].

Авторське дослідження, яке було нами проведено в травні – червні 2023р. методом експертного опитування суддів, адвокатів, прокурорів які приймали участь у розгляді справ з призначенням довічного позбавлення волі та визначили свою позицію щодо довічного позбавлення волі (в опитуванні прийняли участь 25 експертів) засвідчило: 99, 0% потерпілих – фізичних осіб (члени родини, близькі) пов'язують відновлення справедливості саме із фактом справедливого покарання – безстрокової ізоляції злочинця від суспільства шляхом його утримання в установах виконання покарань або у виправних колоніях з особливим режимом. При цьому зміст цього виду покарання, для постраждалих – фізичних осіб (родичів, близьких) на думку суддів виявляється в такому: реалізація принципу «рівним за рівне» - 98%; відплата та вияв сурової справедливості – 96, 0%; залякування тих, хто міг би взяти із злочину приклад – 82%; протидія злочинності – 76, 0 %; спокутування провини – 76%; очищення від гріха – 12%; моральне відновлення – 64, 0%; заподіяння злочинцю страждань – 92%; обмеження прав і свобод злочинця – 84%; негативна оцінка злочинця і його діяння – 96, 0 %; позбавлення злочинця певних благ – 86, 0 % (див. Додаток 2)

За висловленням суддів, постраждалі – фізичні особи (рідні, близькі), бажають отримати відшкодування за нанесені їм матеріальні збитки і моральну

шкоду. На це вказали всі опитанні – 100, 0 %. При цьому, всі постраждалі – фізичні особи (рідні, близькі) – 100, 0% вимагали матеріального відшкодування за скоєний злочин; 96, 0 % - бажали відшкодування моральної шкоди шляхом взяття злочинцем відповідальності за скоєний злочин, спокутування своєї вини, принесення постраждалим вибачення (див. додаток 3).

Важливим елементом відновлення справедливості є згода потерпілих – фізичних осіб (рідних, близьких) в добровільній участі в обговоренні конфліктної ситуації, проведенні зустрічей сторін для спільного вирішення питання, щодо наслідків вчиненого та їх впливу на майбутнє. На це погоджується близько половини (50, 0 %) потерпілих – фізичних осіб (рідних, близьких) (див. додаток 4).

Таким чином, еволюція поглядів на сутність кримінального покарання обумовила формування ряду теорій, які розкривають його зміст та сутність, а також бажані результати щодо зниження злочинності в суспільстві. Невід'ємним елементом цих теорій постає справедливість. Справедливість є чеснотою та одним із принципів права. Вона відображає наявність правових засад і виражає їх правильність, імперативність та необхідність. У правозастосовчій діяльності вона означає обов'язок відповідних органів встановити об'єктивну істину у справі, забезпечити законі права та інтереси учасників кримінального процесу.

Отже, на думку прихильників ретрибутивістської теорії кримінального покарання, встановити справедливість через покарання означає реалізувати відплату за скоєний злочин шляхом завдання злочинцеві страждань. Консеквенціалістська теорія покарання спирається на розуміння необхідності досягнення практичної користі для суспільства в результаті призначення покарання в майбутньому. Відповідно, вияв справедливості – це захист суспільства від рецидиву кримінальних правопорушень. Ідея справедливості в інтегративній теорії покарання визначається перш за все цілями покарання: залякуванням і відплатою (карою), виправленням покараного, а також спеціальною та загальною превенцією. Ідея справедливості в концепції

реституційного правосуддя полягає в задоволенні потреб жертв і громади, які зазнали актів злочинної поведінки, примиренні і відшкодуванні шкоди.

1.4. Кримінально – правова характеристика довічного позбавлення волі як виду покарання

До теперішнього часу проблема довічного позбавлення волі не отримала достатнього правового оформлення. Діалектика цього виду покарання криється в протиріччі двох прагнень законодавця. З одного боку євроінтеграційні прагнення України, які в останні роки перестали мати виключно декларативний характер та перетворилися на реальне спрямування зовнішньої та внутрішньої політики країни, потребують приведення вітчизняного кримінального законодавства у відповідність до міжнародних демократичних стандартів та його гуманізації. З іншого, криміногенна обстановка в країні потребує наявності дієвого та достатнього виду покарання, застосовуваного за вчинення найбільш тяжких злочинів.

Довічне позбавлення волі у національній правовій доктрині та практиці є відносно новим видом покарання, у зв'язку з чим воно досить рідко виокремлюється як самостійний об'єкт дослідження. Найчастіше цей вид покарання розглядається разом з позбавленням волі на певний строк і саме в рамках кримінально - правових досліджень. Слід зазначити, що у міжнародних нормах права відсутнє позбавлення волі як окремий конкретний вид кримінального покарання. Воно фактично зводиться до обмеження свободи у виді арешту, взяття під варту, ув'язнення [286, с.29-30]

Легальне визначення довічного позбавлення волі у вітчизняному законодавстві відсутнє. КК України також не дає поняття довічного позбавлення волі. У проекті КК України довічне ув'язнення визначається визначено як примусове обмеження у реалізації права на особисту свободу шляхом безстрокового тримання засудженої особи в місці ув'язнення (ст. 3.2.4. Довічне ув'язнення) [233]. Виходячи зі змісту ст. 50, 63, 64 і інших КК України, де передбачено це покарання, положень Проекту КК України, можна визначити

його як примусовий захід, що застосовується від імені держави за рішенням суду до особи, визнаної винною у вчиненні умисного особливо тяжкого злочину, і передбачає безстрокову (довічну) ізоляцію засудженого від суспільства через утримання його у спеціально призначених для цього кримінально-виконавчих установах. Досліджуваний вид покарання і називається довічним позбавленням волі, це зовсім не означає, що засуджена особа в усіх без винятку випадках повинна його відбувати до кінця. Так, довічний характер даного покарання не є абсолютним, оскільки у передбачених законом випадках можлива його заміна іншим видом покарання. Ч. 2 ст. 87 КК України встановлює, що актом помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі строком не менш як 25 років. Можлива заміна судом довічного позбавлення волі іншим видом покарання. Так, ч. 5 ст. 80 КК України встановлює, що якщо суд не визнає за можливе застосувати до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, давність виконання обвинувального вироку, то це покарання замінюється позбавленням волі на певний строк. Замінюється воно іншим видом покарання і тоді, коли санкція статті, за якою була засуджена особа, уже не передбачає такого покарання (ч. 3 ст. 74 К України). З огляду на наведене слід визнати не зовсім точним висловлене у літературі твердження, що до засуджених до довічного позбавлення волі не застосовується заміна цього покарання «судом на будь-яке інше»[34, с. 246-255.]

До осіб, які засуджені до довічного позбавлення волі, не допускається застосування амністії, що зазначено у п. «б» ч. 1 ст. 3 Закону України «Про застосування амністії в Україні» [251].

Л. О. Мостепанюк пропонує визначати довічне позбавлення волі як довічне позбавлення волі – це найтяжчий вид основних покарань, що полягає в довічній (пожиттєвій) ізоляції особи, визнаної судом винною у вчиненні особливо тяжкого злочину, від суспільства в спеціальних кримінально-виконавчих установах [207]. Вона детально розглядає питання можливого

звільнення від досліджуваного виду покарання, відзначаючи, що Конституційний Суд України своїм рішенням від 29 грудня 1999 р. формально скасував смертну кару, але не дав відповіді на запитання, яку аналогічну міру покарання застосовувати до осіб, що були засуджені до смертної кари [207].

Найбільш повне і вдале визначення довічного позбавлення волі, на нашу думку, запропоновано Б. О. Киришем, який розуміє під ним захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні умисного особливо тяжкого злочину, і полягає у безстроковій (до кінця життя, пожиттєвій) ізоляції засудженого від суспільства шляхом тримання його у спеціально призначених для цього кримінально - виконавчих установах [137, с. 426–436.]. Саме вказане визначення найбільш повно характеризує довічне позбавлення волі з урахуванням положень ст. 50 КК України, яка встановлює, що є покаранням.

Робилися спроби знайти відповідь на питання стосовно звільнення засуджених до довічного позбавлення волі шляхом аналізу зарубіжної практики, як, наприклад, це спробував зробити Б. О. Кириш. Він зазначає, що хоча покарання у виді довічного позбавлення волі і передбачає позбавлення засудженого свободи довічно (безстроково), насправді таким (довічним або безстроковим) воно є не завжди [136, с. 98-102]. Це пов'язано з тим, що до засуджених до довічного позбавлення волі може застосовуватися: пом'якшення (зменшення (зниження) строку) цього покарання (наприклад, норми КК КНР); заміна цього покарання позбавленням волі на певний строк (така формула передбачена законодавством багатьох європейських країн); умовно-дострокове (умовне, дострокове) звільнення від відбування цього покарання. Кожна країна, яка передбачає покарання у виді довічного позбавлення волі, по-різному вирішує питання про можливість застосування інституту умовно-дострокового звільнення.

Узагальнюючі підстави такого звільнення автор виділяє такі: 1) відбування засудженим встановленого строку покарання; 2) виправлення засудженого; 3) інші передбачені законом підстави. Виходячи з

вищезазначеного визначення та положень чинного КК України, можна сформулювати ознаки покарання у вигляді довічного позбавлення волі. При цьому варто відмітити, що довічному позбавленню волі притаманні як загальні ознаки покарання, так і специфічні, які вирізняють даний вид серед інших.

До загальних ознак покарання належать: є заходом державного примусу та застосовується від імені держави; є юридичним наслідком вчинення особою кримінального правопорушення; застосовується виключно до особи, що визнана винною у вчиненні злочину, передбаченого Особливою частиною КК України; встановлює певні обмеження прав і свобод засудженої особи, втрати, які повинен понести засуджений в процесі відбуття покарання; призначається виключно судом іменем держави на підставі обвинувального вироку; має публічний характер та є обов'язковим для виконання всіма громадянами, посадовими особами та органами на території України; тягне за собою для засудженого особливий правовий наслідок у вигляді судимості впродовж певного строку після відбування покарання [18; 20; 25; 143; 145; 176; 287; 292].

У свою чергу, визначити місце довічного позбавлення волі у системі кримінальних покарань та відмежувати його від інших, дозволяють його спеціальні ознаки, до яких належать наступні: 1) довічне позбавлення волі є найбільш тяжким покаранням, саме відповідно до своєї тяжкості кримінальні покарання розміщені у переліку, закріпленому ст. 51 КК України, де довічне позбавлення волі знаходиться на останній дванадцятій позиції. Це підкреслює не лише ступінь його тяжкості, але й винятковий характер, адже ст. 64 КК України встановлено, що воно застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк [165]; 2) належить до основних покарань, відповідно до переліку основних покарань (ч. 1 ст. 52 КК України); 3) може бути застосоване до будь-кого, тобто є загальним покаранням, разом з тим, враховуючи суворість довічного позбавлення волі як кримінального покарання, вітчизняним законодавцем виокремлено категорії осіб, до яких воно застосовано бути не може; 4) серед видів покарань, що можуть бути лише

основними, лише довічне позбавлення волі є безстроковим. Питання безстроковості викликає дискусії Так, Л.О. Мостепанюк зазначає, що довічне позбавлення волі є різновидом позбавлення волі та пропонує об'єднати вказані два види кримінального покарання в один – позбавлення волі на певний строк або безстроково [207, с. 6]. Проте існує і інша позиція, відповідно до якої саме безстроковість є ключовою ознакою даного покарання та гарантує його застосування лише у виключних випадках. 5) полягає у ізоляції особи від суспільства, адже вона утримується у спеціальній установі виконання покарань – виправній колонії

максимального або середнього рівня безпеки з особливими умовами.

Як і будь яке інше кримінальне покарання, довічне позбавлення волі характеризується метою. Відповідно до ч. 2 ст. 50 КК України покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами [165].

Виходячи з цього, можна констатувати, що мета будь-якого кримінального покарання є трискладовою та включає: кару особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення; виправлення засуджених; запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень.

Можливість досягнення другої та третьої складових мети кримінального покарання через призначення довічного позбавлення волі викликає неоднозначне ставлення. З одного боку, довічне позбавлення волі не має меж кримінально - правового впливу, адже відсутня одиниця (термін) вимірювання відбуття покарання. Має місце точка зору, згідно з якою покарання у виді довічного позбавлення волі має низку істотних недоліків. На підтвердження висловленої позиції вказується, що при виконанні даного покарання відбувається: відрив засудженого від звичного соціального середовища, від сім'ї і друзів; поміщення його в мікросередовище, що негативно впливає на засудженого, особливо якщо це особа, яка вперше відбуває позбавлення волі у виправній колонії особливого режиму. Як вважають представники даної

позиції, негативними характеристиками довічного позбавлення волі виступають недосягнення кримінальним законом зниження показників здійснення відповідних злочинів та мети виправлення засуджених, адже у такому разі у них фактично відсутні стимули до даного процесу.

Легальне визначення виправлення як категорії кримінально-виконавчого права, міститься у ч. 1 ст. 6 КВК України, відповідно до якої під ним розуміють процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правомірної поведінки [167]. Проте, визначення виправлення, закріплене законодавцем є досить обмеженим та не повною мірою характеризує дану динамічну категорію, що породжує навколо неї палкі наукові дискусії.

У правовій доктрині відсутня єдність поглядів щодо того, що саме є виправленням засудженого. Наприклад, Н.А. Сторчак вважає, що під виправленням прийнято розуміти: з одного боку, викоренення в особистості засудженого таких суб'єктивних властивостей, як антисуспільні погляди, переконання та звички, які призвели та реально здатні знов призвести до вчинення злочину, тобто гальмування негативних моментів у змісті особистості злочинця; із другого боку - набуття засудженим якостей, які свідчать про міцну звичку до елементарно добропорядної поведінки, соціально корисних настанов, знань і навичок, тобто формування у психіці особи позитивних із точки зору суспільства та його законослухняних громадян ціннісних орієнтацій [328, с. 248].

Рябчинська О.П. слушно зазначає, що виправлення як процес передбачає певну позитивну переорієнтацію засуджених. Навіть якщо мета такого позитивного впливу не досягнута, але сам процес виправного впливу щодо особи відбувався, можна говорити про специфічне кримінально-виконавче поняття «виправлення засудженого», яке в основній ідеї відтворене у ст. 6 КВК України [287, с. 104].

У кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві під час регламентації виправлення не важливо, чому особа не вчиняє більше злочинів:

через страх покарання, або у результаті перевиховання індивіда або під впливом інших чинників [376]. А отже відсутність рецидиву є повністю прийнятною ціллю виправлення засудженого.

Варто відмітити, що особистість злочинця, засудженого до даного виду покарання, відрізняється підвищеною суспільною небезпекою, стійкою лінією асоціальної поведінки, вираженою в правовому нігілізмі і категоричному запереченні загальновизнаних цінностей громадянського суспільства. У зв'язку з цим вони більшою мірою потребують виховного впливу. Тому реалізація заходів щодо виправлення злочинця, засудженого до довічного позбавлення волі, може розглядатися в контексті питання звільнення від відбування даного виду покарання, особливості якого згідно з вітчизняним законодавством будуть розглянуті далі.

На виправленні засудженого як головній меті покарання наголошено у вирокі апеляційного суду Харківської області від 26.04.2018. Відповідно до вказаного вироку, ОСОБУ_3 визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.4 ст.187, п.6 ч.2 ст.115 КК України та з урахуванням положень ч. 1 ст. 70 КК України призначено покарання - 12 років позбавлення волі з конфіскацією всього належного йому майна. Проте прокурор з призначеним покаранням не погодився та просив у апеляційній скарзі призначити ОСОБИ_3 покарання у виді довічного позбавлення волі з конфіскацією всього належного йому майна. Апеляційний суд зазначив, що покарання у виді довічного позбавлення волі нівелює головну із цілей покарання виправлення засудженого, оскільки в особи, до якої воно застосовується, уже апріорі втратиться найважливіша та бажана у майбутньому надія на звільнення, а, отже, втратиться сенс перевиховання [51]. Саме на підставі даного аргументу, а саме неефективності довічного позбавлення волі у виправленні засудженого, апеляційну скаргу прокурора було задоволено частково та призначено ОСОБИ_3 покарання у виді строкового позбавлення волі, а саме п'ятнадцяти років позбавлення волі з конфіскацією майна. Для порівняння варто розглянути вирок Донецького апеляційного суду у справі від

12.02.2020 № 233/2927/18 [48], де суд зазначив, що особа, засуджена за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України, є такою, що через свою суспільну небезпечність, навіть при застосуванні максимальної межі строкового покарання, не підлягає виправленню, а отже має бути підданий покаранню у виді довічного позбавлення волі.

Отже, у кожному з наведених прикладів суд враховував індивідуальну характеристику правопорушника, як ключовий фактор, що впливає на призначення строкового позбавлення волі чи довічного.

Таким чином, довічне позбавлення волі є особливим видом кримінального покарання, якому притаманні як загальні ознаки покарання, так і специфічні, що вирізняють його у системі кримінальних покарань.

Як вже зазначалося вище, основу правового регулювання довічного позбавлення волі як кримінального покарання складають КК та КВК України, Положення про порядок здійснення помилування, затверджене Указом Президента України від 21.04.2015 №223/2015 [165; 167; 235], інші закони та підзаконні нормативно - правові акти. Проте вітчизняне законодавство з даного питання містить цілий ряд недоліків, потребує детального аналізу та подальшого реформування.

Довічне позбавлення волі є найбільш суворим з нині діючих в Україні кримінальних покарань, тому забезпечення недопущення його свавільного та такого, що порушує права людини і громадянина, застосування є пріоритетним, у зв'язку з чим законодавцем передбачено особливі умови його призначення.

Разом з тим, застосування довічного позбавлення волі має відповідати загальним засадам призначення покарання, сформульованим правовою доктриною. Основні принципи призначення кримінального покарання сформулював ще корифей кримінального права М.І. Бажанов. До них науковець відносив наступні:

1. Законність покарання, відповідно до якого будь - яке покарання має призначатися у точній та повній відповідності до кримінального закону. Так, довічне позбавлення волі може бути застосоване лише за вчинення деяких

особливо тяжких злочинів, у випадку, якщо воно прямо передбачено санкцією відповідної статті Особливої частини КК України.

2. Принцип обґрунтованості та вмотивованості покарання означає, що воно має застосовуватися лише у випадку, коли це справді необхідно. В даному принципі у розрізі аналізу довічного позбавлення волі, законодавець, зазначив у ч. 1 ст. 64 КК України, що воно застосовується лише у випадку, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк [165]. Варто звернути увагу, що всі склади злочинів, де передбачено можливість застосування довічного позбавлення волі, мають альтернативні санкції. С.Я. Бурда зазначив, що така їх конструкція не випадкова, вона зобов'язує суд у кожному випадку призначення покарання за злочин спочатку вирішити питання про можливість застосування до засудженого позбавлення волі на певний строк [33, с. 207-216.].

На підтвердження вищенаведеної позиції можна також навести положення п. 2 Постанови Пленуму ВС України від 01 лютого 2003 р. №2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» відповідно до яких призначення цього покарання повинне мотивуватись у вироку з обов'язковим наведенням обставин, які, на думку суду, перешкоджають застосуванню позбавлення волі на певний строк [268].

3. Гуманність покарання, адже покарання не повинно мати за мету заподіяння страждань засудженому чи приниження його людської гідності. У ході аналізу довічного позбавлення волі даний принцип заслуговує на особливу увагу та буде детально розглянутий далі у розрізі звільнення від відбування даного виду покарання.

4. Індивідуалізації покарання, яке має бути призначене з урахуванням індивідуальних особливостей конкретної справи та особи, винної у вчиненні злочину. На цьому ж акцентує і ВС України у вже згаданій Постанові від 01 лютого 2003 р. №2, відповідно до якої при призначенні покарання відповідно до статей 65-69 КК України суди мають ураховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, сукупність усіх обставин, що його характеризують

(форма вини, мотив, спосіб, характер вчиненого діяння, ступінь здійснення злочинного наміру, тяжкість наслідків тощо), особу винного й обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання [268]. Для наочності даного принципу варто розглянути кілька судових вироків. Цікавим прикладом є вирок Дніпровського апеляційного суду від 04.11.2019 [47]. Відповідно до вироку, Павлоградським міськрайонним судом Дніпропетровської області вироком від 19.04.2017 визнано винним О. у тому, що він у ході сварки з дружиною, повалив останню на підлогу умисно, з особливою жорстокістю наніс 128 ударів заготовленим кухонним ножом в область лівого ока, обличчя, шиї, грудної клітини, живота, спричинивши їй тяжкі тілесні ушкодження, небезпечні для життя в момент спричинення, від яких вона померла. Після цього чоловік заволодів сумочкою дружини та грошовими коштами, що в ній знаходилися у сумі 39 550 грн., ключами від квартири потерпілої. Пізніше того ж дня, реалізуючи свій злочинний намір знищити квартиру дружини, порушуючи встановлені законодавством вимоги пожежної безпеки, на кухні ввімкнув подачу газу на газовій плиті, повернувши одну з чотирьох конфорок та залишив вказану квартиру, що спровокувало вибух газоподібної суміші та виникла пожежа, внаслідок чого були пошкоджені будівельні конструкції 5-поверхового панельного жилого будинку, а мешканці даного будинку були залишені без житла та засобів існування. Таким чином О. був визнаний винним у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 194, ч. 4 ст. 187, п.п. 4,6 ч. 2 ст. 115 КК України та з урахуванням положень ч. 1 ст. 70 КК України за сукупністю злочинів шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим визначено остаточне покарання у виді позбавлення волі строком на 15 років з конфіскацією всього належного йому майна. Прокурор Павлоградської міськрайонної прокуратури не погоджуючись з вироком суду, подав апеляційну скаргу, в якій зазначив, що судом першої інстанції було призначено покарання, що не відповідає ступеню тяжкості вчинених ним кримінальних правопорушень та особі обвинуваченого, просив суд

апеляційної інстанції скасувати вирок суду першої інстанції та призначити покарання у виді довічного позбавлення волі. На користь такого твердження прокурор навів наступні аргументи: засуджений за вкрай нетривалий проміжок часу, вчинив три умисні злочини, два з яких є особливо тяжкими, а один тяжким; спосіб вчинення вбивства вражає винятковим цинізмом та зухвалістю; вчиняючи в нічний час вибух у житловому будинку, засуджений мав розуміти, що переважна більшість мешканців знаходяться вдома та можуть постраждати внаслідок його дій. З огляду на наведене, Дніпровський апеляційний суд скасував вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 19.04.2017 та засудив О. до довічного позбавлення волі. Суд першої інстанції не врахував критерії, які мають вирішальне значення для призначення покарання, та не здійснив належний аналіз індивідуальних обставин конкретної справи. Подібне недотримання принципу індивідуалізації покарання є неодинокими, зокрема порушення такого принципу спостерігається у вироках Запорізького апеляційного суду (19.07.2019р.) [49], Хмельницького апеляційного суду (22.07.2020р.) [52], Херсонського апеляційного суду (30.10.2018р.) [50].

У всіх зазначених випадках судом першої інстанції було призначено більш м'яке покарання, ніж те, що відповідно до позиції апеляційного суду, відповідало б індивідуальній характеристиці засудженого та конкретним обставинам справи. Справедливість покарання, згідно з якою призначене покарання має відображати пануючу у суспільстві мораль. Світове співтовариство обрало шлях гуманізації кримінального покарання, у зв'язку з чим довічне позбавлення волі все частіше розглядається як недостатньо гуманне. Проте, виходячи з наведеного, можна зроби висновок, що в Україні має місце зворотня тенденція та воно сприймається як надміру легке.

Ч. 2 ст. 64 КК України визначено групи осіб до яких не може бути застосовано кримінальне покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Серед них, зокрема, і особи, що досягли 65 річного віку. Дане законодавче

положення також пов'язане з недостатністю регулювання та наявністю практичних проблем, адже у разі досягнення особою, яка відбуває покарання, зазначеного віку, цього виду підстав для звільнення законом не передбачено [79, с. 215].

Очевидно, що логіка звільнення від відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі осіб, що досягли вищевказаного віку, є аналогічною до тієї, що зумовлює незастосування до них такого виду покарання, у зв'язку з чим виникає питання про доцільність введення додаткової підстави для звільнення особи від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Дана проблема є не єдиною, пов'язаною з визначеними законодавцем у ч. 2 ст. 64 КК України категоріями осіб, до яких довічне позбавлення волі не може бути застосоване. Перш за все, необхідно визначити, що довічне позбавлення волі не може бути застосоване до: осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років; осіб, що вчинили злочини у віці понад 65 років; жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку [165].

Зазвичай вищевказані положення розглядаються як прояв принципу гуманізму у вітчизняному кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві, проте існує і протилежна позиція. Так, наприклад, Б.О. Кириш зазначає, що заборона застосування довічного позбавлення волі до зазначених у ч.2 ст.64 КК осіб, як видається, жодних підстав під собою не має... і є не лише порушенням принципу рівності громадян перед законом, але й свого роду індульгенцією цим особам на вчинення особливо тяжких злочинів [137, с. 272].

Кримінологи стверджують, що велика кількість жінок, засуджених до довічного позбавлення волі за вчинення серйозних насильницьких злочинів, вчинили їх оскільки самі неодноразово ставали жертвами насильства [63, с. 238]. Окрім того кількість ув'язнених жінок, а особливо засуджених до довічного позбавлення волі є досить невеликою, а отже кількість жіночих в'язниць є меншою, внаслідок чого жінки часто є

ув'язненими досить далеко від своїх будинків, що зумовлює труднощі у підтримці ними сімейних та близьких відносин, у тому числі відносин з дітьми. Варто відмітити, що в силу своїх психофізіологічних особливостей жінки найбільшою мірою страждають на психічні та психологічні розлади, які посилюються при довічному ув'язненні, оскільки вони більшою мірою схильні до стигматизації і сильно переживають через те, які наслідки від їх тюремного ув'язнення можуть відчувати рідні діти [228].

У зв'язку з зазначеним вже досить довгий час в Україні періодично з'являються законодавчі ініціативи спрямовані на скасування довічного позбавлення волі як кримінального покарання для жінок. Прикладом такої ініціативи є зареєстрований 03.07.2015 за № 2254а Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінальної відповідальності жінок)». Необхідність законодавчої заборони на застосування довічного позбавлення волі до жінок обґрунтовувалась тим, що обставини вчинення жінками окремих злочинів, тяжкість спричиненої ними шкоди, порівняно незначний ступінь небезпеки цих жінок для суспільства надають підстави стверджувати, що існуюча система кримінально-правового впливу щодо них у низці випадків досить сувора й об'єктивно не обґрунтована [270]. Не зважаючи на очевидну спрямованість законопроекту на гуманізацію вітчизняного кримінального законодавства, достатньої підтримки він не знайшов та прийнятий не був. 27.11.2018 на веб-сайті Офіційного інтернет-представництва Президента України з'явилася електронна петиція Про скасування довічного позбавлення волі для жінок. Ініціатори петиції, зазначаючи, що навіть у таких країнах пострадянського простору, як Російська Федерація, Білорусь, Молдова, Казахстан, Азербайджан, Киргизстан, Узбекистан, Албанія тощо, покарання у виді довічного позбавлення волі до жінок не застосовується, зазначили, що державна політика у питанні призначення та відбування кримінальних покарань має враховувати особливий їх соціальний статус, роль у зміцненні моральних основ суспільства, родини, виховання дітей [245], а застосування до жінок

розглядуваного виду кримінального покарання є недоцільним та негуманним. Проте, низька підтримка даної петиції, яка набрала лише 47 голосів з 25 000 необхідних, свідчить про те, що українське суспільство, ще не готове до скасування довічного позбавлення волі як кримінального покарання для жінок. 20.06.2019 за №10392 на розгляд Верховної Ради України було подано черговий Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо скасування довічного позбавлення волі для жінок). Пояснювальна записка до Проекту закону, фактично містила аргументацію аналогічну до аргументації вищерозглянутого законопроекту № 2254а від 03.07.2015. 29.08.2019 даний Проект було відкликано. Вважаємо, що наведене свідчить про неготовність українського суспільства до скасування довічного позбавлення для жінок, проте визначення вітчизняним законодавцем у ч. 2 ст. 64 КК України категорій осіб, до яких не може бути застосоване кримінальне покарання у виді довічного позбавлення волі, не лише не є дискримінацією, але й повною мірою відповідає принципу гуманізму та нормам міжнародного права.

Підсумовуючи важливо зазначити, що довічне позбавлення волі – це суперечливий вид покарання, який несе в собі діалектичну єдність двох протилежних прагнень: гуманізації та євроінтеграції. З одного боку, Україна прагне до гуманізації кримінального законодавства та приведення його у відповідність до європейських стандартів. Це передбачає відмову від жорстоких та нелюдських покарань, таких як смертна кара, та обмеження застосування інших суворих покарань, таких як довічне позбавлення волі. Цей напрямок підкріплюється статистикою: кількість засуджених до довічного позбавлення волі в Україні значно скоротилася з 2002 року (з понад 100 до 23 осіб станом на 2022 рік).

З іншого боку, криміногенна обстановка в Україні потребує наявності дієвих та суворих покарань за найтяжчі злочини. Довічне позбавлення волі є таким покаранням, яке може слугувати стримуючим фактором для потенційних злочинців. Важливо зазначити, що довічне позбавлення волі застосовується

лише до осіб, які вчинили найтяжчі злочини, що становлять серйозну загрозу для суспільства.

Сьогодні важливо знайти баланс між гуманізацією та боротьбою з тяжкою злочинністю. Необхідно ретельно досліджувати доцільність застосування довічного позбавлення волі до різних категорій злочинців, а також розробляти механізми ресоціалізації осіб, засуджених до цього виду покарання.

Висновки до 1 розділу

Сучасні субдисциплінарні дослідження окреслили низку проблемних питань у застосуванні, виконанні та відбуванні покарання у виді довічного позбавлення волі.

Вітчизняні правознавці здійснюють дослідження відновлення справедливості в контексті кримінального права за такими пріоритетними напрямками: розкриття властивостей справедливості як загальноправового явища; проведення аналізу справедливості як: правової категорії; правового принципу; засобу і цілі ресоціалізації засуджених; організаційного чинника правової системи суспільства; основи права на справедливий суд; засіб забезпечення соціальної цінності правових норм; один із інструментів виправлення засуджених; відшкодування збитків, завданих скоєним злочином.

Зарубіжні науковці здійснюють дослідження відновлення справедливості в контексті кримінального права за такими пріоритетними напрямками: дослідження різноманітних причин зростання кількості ув'язнених; переосмислення сутності покарання; аналіз проблем масового позбавлення свободи, надмірності і суровості покарання, дискримінації і руйнівного його впливу на правопорушників; обмеження сфери застосування кримінального права; аргументація на користь відмінни позиттивного позбавлення свободи; перегляд суровості покарання з точки зору прав людини; проведення діалогу між теорією захисту прав людини і принципами покарання в кримінальній

системі; позитивний вплив ефективного застосування альтернативних тюремному ув'язненню заходів.

Розкриття методологічних підходів до дослідження кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі передбачає перш за все прийняття за основу розуміння методології юридичної науки як системи підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання при вивченні державно – правових явищ. При цьому методологічний підхід означається як комплекс основних висхідних установок, включаючи певне початкове уявлення про досліджуваний об'єкт, а також обумовлені цими уявленнями стратегія, тактика і методи дослідження. Доцільно проводити дослідження кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі на основі діалектичного, історичного, парадигмального, аксіологічного, антропологічного, герменевтичного, термінологічного (діахронічного, системно – структурного, функціонального), юридично – позитивістського, детерміністського підходів. Ці методологічні підходи реалізовувалися на основі застосування конкретних наукових методів: історико – генетичного, порівняльного, методу аналізу документів; методу соціологічного опитування, спостереження, психолого – педагогічних методів. Таким чином, комплексний методологічний підхід у дисертаційному дослідженні дає можливість: отримати глибоке та всебічне розуміння сучасних тенденцій реституційного правосуддя в Україні; окреслити проблеми застосування довічного позбавлення волі; визначити найбільш прийнятні форми реституційного правосуддя для роботи з особами, які відбувають таке покарання; сформулювати практичні рекомендації щодо оптимізації правового регулювання стосунків між засудженими до довічного позбавлення волі, потерпілими, територіальними громадами, державою та установами, які забезпечують відбування цього покарання.

Українська правова школа сучасності ідею справедливості обґрунтовує як дотримання прав людини (А. Козловський); послідовне застосування правил

(С. Максимов); основну правову цінність (О. Гришук); засаду та принцип права (П. Рабінович). У сучасній літературі окреслюються декілька аспектів конвергентності справедливості і права. Це створює методологічне підґрунття для дослідження кримінально – правових проблем відновлення справедливості в контексті теорій ретрибутивізму, консеквенціалізму та реституційного (відновного) правосуддя. Дослідження можливостей досягнення справедливості в кримінально – правовій сфері спирається на поняття «кримінальне покарання». Кримінальне покарання є засобом охорони суспільства від злочинних посягань, є передбаченим законом заходом державного (суспільного) впливу, реакцією суспільства на злочинну поведінку людини.

Осмислення відновлення справедливості як мети кримінального покарання доцільно характеризувати крізь призму детерміністського підходу та відповідно теорій ретрибутивізму і консенвенціалізму. Зasadничою установою ретрибутивізму є розуміння покарання як пропорційної відплати за скоєний злочин та відмова від врахування наслідків його застосування. Теорія консенвенціалізму базується на уявленні про покарання як засобу виправлення наслідків злочину та запобігання скоєння злочинів в майбутньому.

Встановлено, що розуміння відновлення справедливості в контексті кримінального покарання залежить від обраної теорії. Ретрибутивізм фокусується на покаранні злочинця, консеквенціалізм - на запобіганні злочинів, а реституційне правосуддя - на відновленні порушених соціальних відносин. Довічне позбавлення волі може розглядатись як справедливе покарання в рамках ретрибутивізму та консеквенціалізму, але воно не відповідає принципам реституційного правосуддя. Застосування цього покарання має бути виваженим та ґрунтуватися на обставинах конкретної справи.

Інтеграція України в Європейське співтовариство передбачає імплементацію у вітчизняну правову систему загальновизнаних міжнародних стандартів, зокрема програм реституційного (відновного) правосуддя. Мета реституційного (відновного) правосуддя полягає у відновленні – зціленні, примирені і відшкодуванні шкоди; усуненні наслідків спричинених злочином.

Це досягається шляхом проведення зустрічей сторін для спільного вирішення питання, щодо наслідків вчиненого та їх впливу на майбутнє. Цим створюються умови для соціальної реінтеграції правопорушника, відновлення прав потерпілого, зменшення рецидивізму та кількості кримінальних покарань, отже і відновлення справедливості.

Кримінально – правовими проблемами призначення покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні є: недотримання принципу справедливості судами при винесенні вироку у виді довічного позбавлення волі; відсутність чіткої диференціації строків покарання за особливо тяжкі злочини; неясність і непрозорість процедури звернення та розгляду клопотання про помилування; відсутність професійності та юридичної обізнаності членів комісії з питань помилування; порушення принципу гласності при призначенні покарання у виді довічного позбавлення волі.

Проблемними питаннями у сфері відбування покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні є: наявність колізій в кримінально – виконавчому законодавстві; відсутність можливості застосування щодо осіб засуджених до довічного позбавлення волі умовно – дострокового звільнення; відсутність можливості застосування щодо осіб засуджених до довічного позбавлення волі покарання у виді позбавлення волі на певний строк; необхідність перегляду строків щодо клопотання про помилування; тиск з боку негативної громадської думки на суди щодо можливості винесення рішення про умовно – дострокове звільнення засуджених до довічного позбавлення волі.

Проблемними аспектами у сфері виконання довічного позбавлення волі в Україні є: відсутність чіткого критерію для оцінки можливості зміни умов тримання у межах прогресивної системи відбування покарання засуджених до довічного позбавлення волі, неупорядкованість діючої нормативно – правової бази щодо можливості зміни форми, умов, режиму відбування покарання із урахуванням індивідуальних програм соціально – психологічної роботи із засудженими, контроль за їх виконанням, врахування отриманих результатів, вдосконалення організаційних аспектів діяльності із забезпечення реалізації

покарання у виді довічного позбавлення волі за такими напрямками: безпека; контроль; оцінювання; гуманне ставлення до засуджених.

Доцільно: переглядати критерії застосування довічного позбавлення волі: обмеження його застосування лише до найтяжчих злочинів, що становлять особливу небезпеку для суспільства; розширювати застосування інших видів покарань, таких як позбавлення волі на певний строк, але з можливістю дострокового звільнення за виконання певних умов; удосконалювати систему ресоціалізації шляхом розробки та впровадження ефективних програм ресоціалізації осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, з метою їх підготовки до повернення в суспільство.

Крім того, важливо постійно здійснювати моніторинг ефективності застосування довічного позбавлення волі та вносити необхідні зміни до законодавства. Важливо враховувати думку громадськості та експертів при вирішенні питань, пов'язаних із застосуванням довічного позбавлення волі. Застосування довічного позбавлення волі має відповідати принципам гуманізму та справедливості

РОЗДІЛ II. ДОВІЧНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ТА ПРОЦЕС РЕСТИТУЦІЙНОГО (ВІДНОВНОГО) ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

2.1. Правове регулювання реституційного (відновного) правосуддя: міжнародний та національний виміри

На сучасному етапі розвитку правової науки у світі все більшого поширення набувають ідеї реституційного (відновного) правосуддя. На найвищому міжнародно – правовому рівні закріплено необхідність запровадження та розвитку реституційного (відновного) правосуддя.

Засадничі установи реституційного (відновного) правосуддя було закріплено в міжнародно – правових актах універсальної міжнародної організації – Організації Об'єднаних Націй та регіональних – Ради Європи, Європейського Парламенту, Ради Європейського Союзу.

Преамбула до Статуту ООН містить положення, що визначає: ми, народи Об'єднаних Націй, сповнені рішучості знову затвердити віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків і жінок і в рівність прав великих і малих націй, і створити умови, при яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права, і сприяти соціальному прогресу та поліпшенню умов життя при більшій свободі [322].

За Статутом ООН безпосередньо питаннями співпраці країн у боротьбі зі злочинністю займається один з головних органів ООН - Економічна й Соціальна Рада у структурі якої діє Комісія із запобігання злочинності та кримінального правосуддя [322].

Вона розробляє міжнародну політику й координує дії із запобігання злочинності й кримінального правосуддя. Результатом діяльності Комісії є концептуальні положення, які приймаються Конгресами ООН із запобігання злочинності й поведження із правопорушниками [327].

Конгресами ООН було прийнято низку документів, які: 1) рекомендують державам - членам ООН розширити застосування альтернативних ув'язненню санкцій і проводити інтенсивний пошук нових надійних різновидів таких альтернатив; 2) зменшити кількість ув'язнених і застосовувати альтернативні заходи кримінального покарання і проводити соціальну інтеграцію злочинців; 3) рекомендують продовжити дослідження місця, ролі, практики застосування специфічних нев'язничних санкцій з позицій реформування кримінальної політики, існуючих соціально - політичних, економічних, правових та організаційних умов; 4) зробити порівняльний аналіз і дати всебічну характеристику тюремних і нев'язничних санкцій, наслідків застосування альтернативних ув'язненню покарань для процесу декриміналізації суспільства, зменшення кількості ув'язнених і рецидивізму, економічних, людських і соціальних витрат для контролю над злочинністю; 5) рекомендують впроваджувати неофіційні і напівофіційні форми вирішення спорів між потерпілим і правопорушником, що відображають сучасні тенденції індивідуалізму і скорочення функцій держави у цьому процесі [182].

Вцілому, міжнародно - правові документи ООН у сфері відновного правосуддя поділяються на дві групи: а) правові акти ООН, які містять загальні норми щодо відновного правосуддя; б) правові акти ООН, які містять спеціальні норми щодо відновного правосуддя [93].

Міжнародно – правові акти ООН, які містять загальні норми щодо відновного правосуддя, закріплюють право на застосування альтернативи в судовому провадженні, посередництво, примирення. Таке право для особи виявляється як обов'язок держав – учасниць ООН закріпити і реалізувати його.

Загальні норми щодо реституційного (відновного) правосуддя закріплені в ряді загальноуніверсальних нормативно – правових документів.

Загальна декларація прав людини, затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. є глобальним вираженням невід'ємних прав, які мають усі люди. У ній зазначено, що кожна людина повинна мати всі права і свободи, проголошені Декларацією, без будь - якої різниці (ст. 2); кожна людина, де б

вона не знаходилася, має право на визнання її правосуб'єктності (ст. 6); всі рівні перед законом і мають право, без будь - якої різниці, на рівний захист законом (ст. 7); кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом [108]. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН, вказує, що кожна держава зобов'язується забезпечити: а) будь - якій особі, права і свободи якої, визнані у Пакті, були порушені, ефективний засіб правового захисту; б) щоб право на правовий захист для будь - якої особи, яка його потребує, було встановлено компетентною судовою, адміністративною чи законодавчою владою або будь - яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і в) застосування компетентними органами засобів правового захисту, коли вони надаються (ст. 2) [202].

Каракаська декларація, прийнята Конгресом ООН з профілактики злочинності та поводження з правопорушниками і схвалена Генеральною Асамблеєю в її резолюції №5/171 від 15 грудня 1980 р., закликала держави до широкого підходу щодо попередження злочинності і встановлення такого кримінального правосуддя, яке б знаходило свій вираз в урахуванні економічного розвитку, політичних систем держав, соціальних і культурних цінностей і соціальних перетворень нового міжнародного економічного порядку; констатувала той факт, що, незважаючи на новітні методи досліджень із встановлення стримуючої ролі страти, не було отримано переконливих доказів її ефективності[123].

Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, яка прийнята резолюцією 40/34 Генеральною Асамблеєю ООН від 29 листопада 1985р., вперше закріпила поняття «жертви». Відповідно до п. 1 Декларації під жертвами злочинів розуміються особи, яким індивідуально або колективно було завдано шкоди, включаючи тілесні ушкодження або моральну шкоду, емоційні страждання, матеріальні збитки або

істотне обмеження їх основних прав у результаті дії або бездіяльності, що порушує чинні національні закони держав - членів, включаючи закони, що забороняють злочинне зловживання владою. Термін «жертва» у певних випадках охоплює близьких родичів або утриманців жертви, а також осіб, яким була завдана шкода при спробі надати допомогу жертвам, які знаходяться в тяжкому становищі, або запобігти віктимізації. Також в акті зазначено, що до жертв слід ставитися зі співчуттям і поважати їх гідність. Вони мають право на доступ до механізмів правосуддя і якнайшвидшу компенсацію за завдану їм шкоду згідно з національним законодавством [80].

Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), прийняті на 96 пленарному засіданні ООН Генеральною Асамблеєю 29 листопада 1985 р., констатували, що неминучими є численні несприятливі наслідки для особистості при будь – якому поміщені у виправну установу, не можуть бути належним чином компенсовані; ізоляція від суспільства має негативні наслідки; перевага повинна віддаватися «відкритим» установам перед «закритими»; усі установи мають бути виправного або освітнього типу, а не тюремного [205].

Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування, прийняті шостим Конгресом ООН з профілактики злочинності та поведження з правопорушниками 7 вересня 1990 р. - окреслили мінімальні стандарти діяльності обвинувачів у національних системах кримінального судочинства; передбачали вимоги щодо забезпечення ефективності їх функціонування, а також безпосередньо покладали на них виконання положень міжнародних документів з прав людини [130].

Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила»), затверджені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН №45/110 14 грудня 1990 р., утримують звід основних принципів для сприяння використання заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, а також мінімальні гарантії для осіб, відносно яких приймаються кримінально - правові заходи, які не пов'язані із реальним

позбавленням волі. Токійські правила утримують у собі низку заходів, які є альтернативними тюремному ув'язненню (стаття 8.2): усні санкції, такі як зауваження, осудження, попередження; умовне звільнення від покарання; поразка у цивільних правах; економічні санкції та грошові покарання, такі як штрафи (одноразові та у розмірі денної ставки); конфіскація або постанова про експропріацію; повернення майна жертві або умовне покарання, або покарання з відстрочкою; умовне звільнення та судовий нагляд; виконання суспільно - корисних робіт; направлення до виправної установи з обов'язковою денною присутністю; домашній арешт; будь - який інший вид покарання, який не пов'язаний із тюремним ув'язненням; поєднання всіх заходів, що перелічені вище. Правила визначають вимоги, які повинні надаватись до поведження із ув'язненими [204].

Рекомендації відносно міжнародного співробітництва в галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку, затверджені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 14 грудня 1990 р. - закликали уряди держав розробити інструкцію, яка б містила перелік заходів для проведення роз'яснювальної роботи щодо попередження віктимізації, а також із захисту, надання допомоги і виплаті компенсації жертвам; підкреслила, що система кримінального правосуддя повинна будуватися на основі прогресивної раціоналізації і гуманізації кримінального законодавства і процедур, альтернативних підходів до винесення вироків і покарань в загальних рамках соціальної справедливості і суспільних устремлінь [278].

Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх ООН («Ер - Рядські керівні принципи»), затверджені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 р., означили вимоги до забезпечення підвищеної правової захищеності неповнолітніх, врахування їх вікових, соціально - психологічних, психофізичних та інших особливостей [128].

Віденська декларація про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики XXI століття, прийнята десятим Конгресом ООН з профілактики злочинності та поведження з правопорушниками від 17 квітня 2000 р.,

відзначила необхідність широкого підходу у боротьбі зі злочинністю, що виражається в тому, що комплексні стратегії попередження злочинності на міжнародному, національному, регіональному та місцевому рівнях повинні стосуватись істотних причин та факторів ризику, пов'язаних із злочинністю і віктимізацією [53].

Бангкокська декларація «Взаємодія та заходи у відповідь: стратегічні союзи в сфері попередження злочинності і кримінального правосуддя», прийнята одинадцятим Конгресом ООН з профілактики злочинності та поводження з правопорушниками 25 квітня 2005 р., в концентрованому вигляді зафіксувала готовність держав світу до поліпшення міжнародного співробітництва у боротьбі проти злочинності [45].

Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей - жертв та свідків злочинів, затверджені Генеральною Асамблеєю ООН 22 липня 2005 р., визначають засадничі основи права на відшкодування. Його компонентом є наявна можливість цілковитої компенсації для дітей – жертв, які постраждали від злочину [129].

Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини та серйозних порушень міжнародно-го гуманітарного права, затверджені Комісією з прав людини ООН 25 липня 2005 р., містять вказівку ООН про необхідність вжиття заходів для мінімізації незручностей для жертв злочинів, зокрема, після завершення адміністративних і судових процедур, якщо це стосується їхніх інтересів (р.8, п.12, п. п. в); передбачає, що держави повинні прагнути до створення механізмів компенсації шкоди і надання іншої допомоги жертвам злочинів, якщо сторона, яка має нести відповідальність за завдану шкоду, не бажає виконувати свої зобов'язання (р.9, п.п.16, 17) [222].

Ю. Микитин, зазначає, що аналіз цієї групи міжнародно - правових документів ООН, з точки зору закріплення у них реституційного (відновного) підходу, дає підстави виокремити основні права людини і громадянина які він

забезпечує: 1) право на поновлення у правах; 2) право на компенсацію шкоди, завданої злочином; 3) право на застосування альтернатив судовому провадженню, посередництво, примирення [196].

Універсальні міжнародно – правові акти ООН, які містять спеціальні норми щодо відновного правосуддя визначають понятійний апарат реституційного (відновного) правосуддя, підходи до місця реституційного (відновного) правосуддя; умови застосування реституційного (відновного) правосуддя. Спеціальні норми щодо відновного правосуддя закріплено в Резолюціях, Рекомендаціях та низці інших міжнародно - правових актів ООН.

У Рекомендації «Про розробку і здійснення заходів посередництва та відновного правосуддя в сфері кримінального судочинства» Економічної та Соціальної Ради ООН від 4 травня 1999 р., визначено підстави запровадження реституційного (відновного) правосуддя, до яких належать такі нормативні положення: велика кількість злочинів є загрозою для безпеки та благополуччя громадян, а традиційні механізми кримінального правосуддя не завжди адекватно реагують на це явище, як з точки зору потерпілих, так і з позиції адекватності та доцільності видів покарання; важливим засобом врегулювання конфліктів, що зумовлені вчиненням злочинів, може бути посередництво та відновне правосуддя. Визначає умови застосування відновного правосуддя: 1) здійснюється під наглядом судового чи іншого компетентного органу, інституції; 2) розглядається як засіб врегулювання конфліктів. [265].

Важливо відзначити, що Рекомендація ООН «Про розробку і здійснення заходів посередництва та відновного правосуддя у сфері кримінального судочинства» визначає такий аспект: відновне правосуддя може розглядатися як альтернатива традиційним елементам кримінального правосуддя [265].

Резолюція Економічної і Соціальної Ради ООН «Про основні принципи програми відновного правосуддя у кримінальних справах» від 24 липня 2002 р. – рекомендувала всім країнам розвивати та впроваджувати програми відновного правосуддя в національне судочинство; закликала держави – учасниці організації до розробки стратегії і політики, спрямованих на

розвиток відновного правосуддя; зазначила, що програми відновного правосуддя можливо використовувати на будь – якому етапі системи національного судочинства відповідно до національного законодавства; вказала, що відновне правосуддя реалізується за наявності достатніх доказів для пред’явлення обвинувачення правопорушнику, визнання основних обставин справи сторонами кримінально - правового конфлікту; встановила, що участь у відновному процесі є добровільною, а його учасники можуть відмовитись від нього на будь - якій його стадії; закріпила, що перебіг відновних процесів повинен бути конфіденційним, а їх результати можуть бути розголошені тільки за згодою сторін або у випадках, передбачених національним законодавством; реалізується за наявності достатніх доказів для пред’явлення; передбачає нейтральність медіатора [259].

Генеральна Асамблея ООН затвердила Кодекс етики та деонтології медіаторів, чим визначила можливість застосування механізму самоврегулювання реституційного (відновного) правосуддя [141].

Типовий Закон Комісії ООН з міжнародного торгового права (ЮНСІТРАЛ) «Про міжнародну комерційну примирювальну процедуру з настановами щодо її впровадження та застосування», заклав основи механізму законодавчого регулювання застосування реституційного (відновного) підходу, який може встановлювати окрема держава [257].

Отже, група міжнародно - правових актів, які містять спеціальні норми щодо відновного правосуддя, їх положення важливі при встановленні нормативного регулювання реституційного (відновного) правосуддя на стадії виконання покарання. Саме вони визначають підстави запровадження відновного правосуддя, означають понятійний апарат відновного правосуддя, закріплюють його застосування, визначають процесуально - правовий статус учасників відновного процесу.

Таким чином, можливо резюмувати: загальні і спеціальні міжнародно – правові акти ООН утворили фундамент для широкого впровадження і

застосування національними правовими системами реституційного (відновного) правосуддя.

Укладання Угоди про Асоціацію між Україною і Європейським Союзом, інтеграція України до Європейського Союзу, визначили вагоме значення для правової системи України правових актів прийнятих інституціями ЄС.

Інституції Європейського Союзу прийняли низку рекомендацій щодо дослідження, запровадження, застосування, регулювання реституційного (відновного) правосуддя.

Основи запровадження та розвитку реституційного (відновного) правосуддя в європейському правовому просторі закладені у документах, насамперед, Ради Європи. Пункт b статті 15 Статуту Ради Європи зазначає, що у відповідних випадках висновки Комітету (Комітет Міністрів - це орган, який діє від імені Ради Європи) можуть приймати форму рекомендацій урядам країн - членів Ради, і Комітет може попросити уряди країн - членів Ради інформувати його про заходи, вжиті ними щодо таких рекомендацій [324].

Комітет Міністрів Ради Європи прийняв низку рекомендацій щодо дослідження, запровадження, застосування, регулювання відновного правосуддя. Рекомендація Ради Європи «Про деякі заходи покарання, альтернативні позбавленню волі» № R(76)10 від 9 травня 1976р., рекомендувала: проаналізувати своє законодавство з метою усунути юридичні перешкоди впровадженню заходів покарання, альтернативних висновку; не шкодувати зусиль у розвитку існуючих альтернатив; вивчати різні нові альтернативи тюремному ув'язненню, маючи на увазі можливе їх включення до відповідних законодавств країн - учасниць; надати необхідні ресурси у розпорядження відомств, відповідальних за виконання альтернативних заходів покарання, та забезпечити їх максимально ефективне використання; розробляти заходи, які залучають суддівські склади у розвиток процесу опрацювання нових альтернативних заходів покарання; докладати зусиль до інформування громадської думки щодо переваг альтернативних заходів покарання, щоб забезпечити сприйняття цих заходів громадською думкою [248].

Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам -членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя № R (81) 7 від 14.05.1981р., встановлює, що передумовами впровадження відновного правосуддя є те, що: судочинство нерідко буває складним, довготривалим і дорогим. Внаслідок цього фізичні особи, особливо малозабезпечені, мають труднощі при відстоюванні своїх прав; доцільність спрощення кримінального судочинства, зокрема шляхом впровадження заходів для примирення сторін або дружнього врегулювання спору як до, так і після порушення провадження у справі [281].

Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи стосовно положення потерпілого в межах кримінального права та кримінального процесу № R (85) 11 від 28 червня 1985р. визначає, що коли компенсація призначається як кримінальна санкція, то вона повинна виконуватися першочергово; пропонує державам членам Ради Європи вивчити всі можливі плюси медіації та примирення; також потерпілому має надаватися максимальна допомога в отриманні грошей як відшкодування; робочий механізм традиційної системи кримінального процесу інколи може погіршувати, а не полегшувати проблеми, становище потерпілого; потрібно приділяти більше уваги потребам потерпілого на всіх етапах кримінального судочинства; в межах системи кримінального правосуддя необхідно звертати більше уваги на спричинену потерпілому фізичну, психологічну, матеріальну і соціальну шкоду [282].

Рекомендація Комітету Ради Міністрів Європи «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» №6 R (87) 18 від 17 вересня 1987р передбачає, що постраждалий, повинен мати можливість домагатися компенсації шкоди, заданої злочином, у «кримінальному суді». Відповідно до цієї рекомендації, не тільки укладання, але й «виконання мирового договору», означає відмову від переслідування. Крім того, має бути можливість його примусового виконання; пропонує державам членам Ради Європи переглянути своє законодавство з метою узаконити способи позасудового врегулювання конфліктів [279].

Рекомендація Комітету Міністрів державам - членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» прийнята Комітетом міністрів №R (87) 20

від 17 вересня 1987 рекомендує, сприяти розвитку процесу непритягнення до відповідальності і посередництва на рівні органу, що притягає до відповідальності (відмова від порушення кримінальної справи) або на рівні поліції; щодо реакції громадськості на підліткову злочинність закликає держави переглянути законодавство і внести необхідні зміни щодо розвитку медіації; потреба сприяти розвитку процесу непритягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності, залучаючи до цього служби або комісії у справах захисту дітей [266].

Рекомендація Комітету Ради Міністрів Європи №R (87) 21 щодо зменшення ступеня віктимізації і надання допомоги постраждалим, пропонує державам - членам Ради Європи реалізовувати експерименти у сфері медіації, залучаючи до участі в них потерпілих та правопорушників [280].

Рекомендація Комітету Ради Міністрів Європи щодо європейських стандартів застосування громадських санкцій та заходів №R (92) 16 від 19 жовтня 1992р., у якій мова йде про ті заходи, які виступають альтернативою позбавлення волі і сприяють реінтеграції правопорушника у суспільство (система медіації саме передбачає подібний результат); необхідність впроваджувати у національне кримінальне судочинство заходи впливу щодо злочинця, які не пов'язані з позбавленням волі; важливість застосовування норм, які передбачали відшкодування шкоди потерпілим та водночас визнавали потреби правопорушника, що стосуються його соціального устрою [249].

Рекомендація Ради Європи «Про управління системою кримінального правосуддя» № (95)12 від 11 березня 1995р., щодо структури управління системою кримінального правосуддя відзначає той факт, що застосування заходів по запобіганню рецидиву, перегляду змістовного наповнення терміна «покарання», застосування медіації і спрощення розгляду справ знімають певні труднощі в роботі системи кримінального правосуддя, зокрема йдеться про розвантаження та фінансуванням судових органів; рекомендує запровадити процедури періодичного і безперервного контролю, спрямовані на аналіз функціонування інститутів системи кримінального правосуддя, оцінку їхньої

ефективності та дієвості і сприяння корисному удосконаленню їхньої діяльності. Поступ у цих напрямках можна забезпечити шляхом створення внутрішніх консультативних органів або залучення зовнішніх консультантів; необхідність вдосконалення системи кримінального судочинства, в тому числі за допомогою застосування посередництва у кримінальному процесі [269].

Спеціальним європейським правовим актом у сфері відновного правосуддя є Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи «Про медіацію у кримінальних справах» від 15.09.1999р., яка визначає основні принципи медіації, правову основу її проведення; засади роботи органів кримінальної юстиції; організацію процесу медіації; визначає особливості правового регулювання медіації; стандарти, рамкові аспекти, які мають бути враховані національними законодавцями різних країн - учасниць РЄ при реформуванні кримінального судочинства з урахуванням відновного підходу [256].

Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи щодо ефективності правосуддя №R (2002) від 18 вересня 2002р., підкреслює, що всі судові рішення повинні виконуватися ефективно і своєчасно (р.п.3) [129].

Рекомендація Ради Європи «Про нові способи боротьби із злочинністю неповнолітніх і роль правосуддя у справах щодо неповнолітніх №R (2003) 20 від 24 вересня 2003р., визначила потребу розширювати адекватні альтернативи офіційному кримінальному судочинству, серед яких є медіація, відновне правосуддя; визначила необхідність створення нових дієвих альтернатив офіційному кримінальному переслідуванню. Ці альтернативи мають бути частиною звичайної процедури, повинні відповідати принципу пропорційності, відображати інтереси неповнолітнього і як правило, застосовуватися виключно до справ, за якими неповнолітній визнає свою провину [258].

Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи щодо вдосконалення національних засобів правового захисту №R (2004) 6 від 12 травня 2004р., закликає забезпечити належне відшкодування за будь – яке виявлене порушення. Реалізація цього положення можлива через вжиття необхідних і належних заходів для забезпечення шляхом законодавчого регулювання або

через судову практику ефективних засобів правового захисту (п.п.1,4) [283]. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам – членам щодо допомоги потерпілим від злочинів 8 від 14 червня 2006р. закріплює положення про обов’язок держави забезпечити ефективне визнання та дотримання прав потерпілих, зокрема, вони мають визнавати негативні наслідки злочину для потерпілих. Держави повинні розробити правила з метою запобігання повторній віктимізації і протидії їй. Запобігання випадкам повторної віктимізації має бути істотним складником усіх стратегій надання допомоги потерпілим і профілактики злочинності (п.п.2.1, 8.4, 10.5) [284].

Рекомендація про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів CM/Res (2017) 3 від 22 березня 2017р., серед основних принципів визначає: громадські санкції та заходи можуть забезпечити справедливий та ефективний нагляд, керівництво і допомогу підозрюваним або правопорушникам без позбавлення волі. Вони можуть поліпшити перспективи соціальної інтеграції, від якої, зазвичай, залежить утримання від злочинів. У певних випадках, і з належним урахуванням прав і потреб потерпілих унаслідок злочину, правопорушники повинні бути заохочені до відшкодування збитків потерпілим або громаді [285].

Серед інших документів Ради Європи, котрі так чи інакше стосуються застосування медіації в кримінальних справах можна виділити, Європейську Конвенцію про здійснення прав дітей (від 08.09.1995), яка у ст. 13 «Посередництво та інші способи вирішення спорів» закликає до сприяння здійсненню посередництва чи інших засобів вирішення спорів [101].

В основоположному Рішенні Ради ЄС «Про місце жертв у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001р. сказано, що країни – учасниці повинні наблизити своє законодавство до такого рівня, який необхідний для забезпечення жертв злочинів високим ступенем захисту. Вони охоплюють заходи допомоги жертвам після судового розгляду. Ст.9 рішення передбачає, що кожна країна повинна вжити відповідних заходів, щоб спонукати правопорушників адекватно компенсувати шкоду, завдану жертвам.

Крім того, у ст. 10 зазначеного документа наголошується на тому, що будь – яка угода між жертвою і правопорушником, досягнута під час медіації в кримінальних справах може бути взята до уваги [400].

Важливе значення мають Керівні принципи № 13 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо медіації у кримінальних справах від 7 грудня 2007 р.. Зокрема, у п. 9 - 10 передбачено, що «в цілях забезпечення широкої та рівної доступності медіаційних послуг слід вживати заходів із заохочення і запровадження ефективних моделей медіації на якомога великих територіях і на всіх етапах процесу кримінального правосуддя, включаючи етап виконання покарань. Державам - учасникам належить визнати корисність моделей медіації та сприяти реалізації як вже наявних, так і нових подібних моделей шляхом надання фінансової та іншої підтримки» [131].

Таким чином, сьогодні очевидно, що реституційне (відновне) правосуддя має значний потенціал для покращення ефективності та справедливості кримінального правосуддя, а також для відновлення порушених злочином соціальних стосунків.

Вказані резолюції сформували правиве підґрунтя для спрощення та вдосконалення кримінального судочинства, роблячи його більш доступним, ефективним та справедливим. Так, визначено переваги реституційного правосуддя, яке фокусується на відновленні шкоди, завданої злочином, та примиренні сторін конфлікту, що детермінує зниження рецидивізму, кращого відшкодування шкоди потерпілим та більш глибокої ресоціалізації правопорушників; підкреслено важливість забезпечення прав потерпілих у кримінальному процесі; рекомендовано запроваджувати медіацію та примирення як ефективні альтернативи покаранню. Особливу увагу приділено застосуванню реституційного правосуддя до неповнолітніх правопорушників, що допомагає їм усвідомити наслідки своїх вчинків, взяти на себе відповідальність та уникнути повторного скоєння злочинів.

Європейський Союз 21 травня 2008 р. ухвалив Директиву № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу про деякі аспекти

посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах, метою якої є спрощення доступу до методів альтернативного врегулювання спорів і сприяння мирному вирішенню спорів шляхом стимулювання використання медіації та забезпечення збалансованих взаємовідносин між медіацією і судовим провадженням [89]

Згідно з Директивою 2008/52/ЄС, медіатори мають бути обізнаними про існування Європейського Кодексу поведінки медіаторів, який також має бути доступний для широкого загалу в інтернеті. Окрім того, держави - члени будь - якими доречними на їх думку засобами мають заохочувати розробку і дотримання медіаторами та організаціями, які надають послуги з медіації, добровільних кодексів поведінки, а також інших ефективних механізмів контролю якості щодо надання послуг із медіації. Європейський кодекс етики медіаторів [99] закріплює основні вимоги до медіатора. Вимога щодо компетентності медіатора має обов'язковий характер: медіатор повинен бути компетентним і добре розбиратися в процедурі медіації. Це передбачає належне навчання, безперервне оновлення знань і практики медіації з урахуванням відповідних стандартів і правил акредитації [122].

Сфера застосування ухваленого Європейського Кодексу поведінки для надавачів послуг з медіації (European Code of Conduct for Mediation Providers) від 3 – 4 грудня 2018р., стосується будь - якої державної або приватної організації (в тому числі судову та присудову медіацію), яка керує медіацією або її організовує. Кодекс наголошує на дотриманні мінімальних етичних стандартів, додає принципи якості послуг з медіації та компетентності, прозорості та комунікації, нейтралітету медіатора. Окрему увагу зосереджено на питанні конфлікту інтересів [99].

Європейський кодекс поведінки медіаторів (European Code of Conduct for Mediators) від 02 червня 2004 р., наголошує на принципі компетентності медіатора, який полягає у достатній обізнаності щодо основ медіації, належне навчання, безперервне оновлення знань та практики з медіації [100].

Таким чином, міжнародні правові акти інституцій Європейського Союзу містять чіткі нормативні основи щодо запровадження реституційного (відновного) правосуддя в європейських країнах. До них належать: 1) необхідність впроваджувати у національне кримінальне судочинство заходи впливу щодо злочинця, які не пов'язані з позбавленням волі; 2) потреба сприяти розвитку процесу непритягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності, залучаючи до цього служби або комісії у справах захисту дітей; 3) актуальність проведення досліджень щодо ефективності застосування систем посередництва та примирення у кримінальних справах; 4) важливість застосовування норм, які б передбачали відшкодування шкоди потерпілим та водночас визнавали потреби правопорушника, що стосуються його соціального устрою; 5) доцільність спрощення кримінального судочинства, зокрема шляхом впровадження заходів для примирення сторін або дружнього врегулювання спору як до, так і після порушення провадження у справі; необхідність вдосконалення системи кримінального судочинства, в тому числі за допомогою застосування посередництва у кримінальному процесі; потреба розширювати адекватні альтернативи офіційному кримінальному судочинству, серед яких є медіація, відновне правосуддя [196].

До того ж, аналіз правових актів інституцій Європейського Союзу засвідчив: вони окреслили можливі механізми правового регулювання реституційного (відновного) правосуддя, які держави можуть впровадити задля його застосування і розвитку.

Національну правову основу впровадження, застосування та розвитку реституційного (відновного) правосуддя складає: Конституція України, Закони України, акти Президента України і Кабінету Міністрів України, КК України, КПК України, КВК України тощо.

Згідно зі ст.3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою

діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [149].

Конституція України визначила основи правосуддя, які знайшли своє відображення у розділі VIII «Правосуддя». Так, ст. 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 130 (1), 131, 131 (1), 131 (2) містять норми прямої дії щодо основних засад здійснення правосуддя в Україні, судоустрою в Україні.

Вважаємо, необхідно звернути увагу на ст. 55 Конституції України, відповідно до якої, права і свободи громадян захищаються судом. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб (Рішення КСУ від 12.04.2012 р. № 9-рп/2012). Водночас судовий захист вважається найбільш дієвою гарантією відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина (Рішення КСУ від 9.09.2010 р. № 19-рп/2010), а також гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод, їхнього утвердження й захисту за допомогою правосуддя (Рішення КСУ від 23.11.2018 р. № 10-р/2018). Отже, в Конституції України передбачено судову та позасудову форми захисту прав громадян [255].

Відповідно, ця обставина встановлює в Україні розширену конституційну основу застосування альтернативних ув'язненню санкцій та розвитку напівофіційних форм вирішення спорів, зокрема і реституційного (відновного) правосуддя.

З підписанням 7 вересня 2019 р. Конвенції ООН про Міжнародні угоди про врегулювання спорів за результатами медіації (Сінгапурська конвенція про медіацію) [353], в Україні було започатковано розбудову альтернативного правового механізму врегулювання спорів – реституційного (відновного) правосуддя у формі медіації.

З метою ратифікації та імплементації вказаної Конвенції в Україні, 16 листопада 2021 року Верховна Рада прийняла Закон України «Про медіацію», який визначив основні положення, зокрема щодо сфери застосування медіації, процедури її проведення та статусу медіаторів [253]. Вцілому, В. Б.Марченко, аналізуючи увесь масив державно – правових документів поділяє їх на дві великі групи: директивні та нормативні. Групу директивних документів складають концепції, плани і стратегії, ухвалені на урядовому та президентському рівнях. Нормативні документи представлені передусім законами, а також численними підзаконними актами уряду і міністерств [187].

Закон України «Про медіацію» визначає, що процедура медіації здійснюється на основі принципів добровільності, конфіденційності, неупередженості та рівності сторін. Особа, яка здійснюватиме процедуру медіації, повинна володіти вмінням усунення конфліктів і мати знання, не лише у сфері права, а й у таких сферах, як психологія, соціологія, педагогіка, які є необхідними для її проведення [254].

Закон України «Про медіацію» визначає організаційні форми діяльності медіаторів. Так, організаційною формою здійснення процедури медіації є об'єднання медіаторів, яке є професійною громадською неприбутковою організацією, що можуть утворювати винятково медіатори. Також законом визначаються професійні права та обов'язки медіатора, підстави дисциплінарної відповідальності та види дисциплінарних стягнень, оплата праці, соціальне та пенсійне забезпечення, порядок оподаткування доходів медіаторів [254].

В Законі правовий конструкт «медіація» розуміється як позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [254]. Таке визначення медіації відповідає її розумінню Сінгапурською Конвенцією про медіацію, яка медіацію означає як процедуру, на основі якої сторони намагаються досягнути дружнього врегулювання свого спору за сприяння третьої особи або осіб

(«медіатора»), які не володіють повноваженнями приписувати сторонам вирішення спору [444]. В той же час, на нашу думку, визначення терміну «медіація», яке знайшло офіційне закріплення як в Конвенції, так і в Законі України, є вузьким, і цим звужується функціональність медіації як явища правового життя. В такому означенні, конструктивістський вимір його змісту зводиться до процедури – тобто до порядку (послідовності здійснення; методу) здійснення, виконання або оформлення [218; с.63], запобігання, врегулюванню конфлікту (спору). На нашу думку, в такому, вузькому розумінні медіація в своїй сутності постає тільки як доповнення до кримінального процесу, як спеціально організована процедура, і в цьому виявляється її надмірна зарегламентованість. Це може мати контр продуктивні наслідки і загальмувати процес розвитку і практичного впровадження медіації як одної із окремих форм втілення реституційного (відновного) правосуддя, яка існує поруч з такою формою як «кола правосуддя».

Вважаємо також, що таке звужене формулювання терміну «медіація» не відповідає значенню терміну «медіація», яке надає йому Рада Європи в своїй Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Про медіацію у кримінальних справах» [256]. Рекомендація тлумачить термін «медіація» як гнучкий, всеохоплюючий, орієнтований на пошук рішення процес, який є додатковим або альтернативним способом вирішення кримінальних справ у системі традиційного судочинства, і спрямований на врахування інтересів і залучення зацікавлених осіб до процесу; визначення законних інтересів потерпілого, які виникли внаслідок злочину [256]. В такому формулюванні медіація окреслюється як послідовна зміна станів або явищ, які відбуваються закономірним порядком [217]. Крім того, дискрептивний вимір означення терміну «медіація», яке надає Рекомендація є більш широким, ніж те, яке надано в Конвенції ООН та Законі України. Відповідно, в такому в більш широкому означенні медіацію можливо розуміти як втілення реституційного (відновного) правосуддя, окрему його форму.

Зміст терміну «медіація» розкриває законодавство низки країн. Так, наприклад, у ст. 2 Акта медіації Республіки Мальта зазначено, що медіація – це процес, у якому медіатор сприяє переговорам між сторонами, щоб допомогти їм досягнути мирової угоди щодо спору. Відповідно до розділу 2(1) Єдиного закону про медіацію США, медіація – це процес, у якому посередник полегшує спілкування та переговори між сторонами, щоб допомогти досягти добровільної згоди щодо їх спору [124].

У фахових наукових першоджерелах також не існує єдності у визначенні поняття «медіація». Юридична енциклопедія так визначає поняття медіації (від лат. *mediation* – посередництво): приватне та конфіденційне використання посередників для виходу із конфліктної ситуації [384].

Л. Логуш доводить, що медіація – це добровільний та незалежний процес, коли сторони можуть ініціювати її в будь-який час існування спору між ними та незалежно від того, чи розпочато судовий процес провадження в цій справі, чи ні; це і приватний процес добровільного врегулювання спору сторонами за участю третьої незалежної та неупередженої особи (медіатора), яка призначається за згодою сторін та допомагає знайти компромісне вирішення спору, яке задовольнить потреби та інтереси всіх сторін [177]. На думку Г. В. Єрьоменко, медіація – це процес переговорів, коли до вирішення спірного питання залучається нейтральна сторона – медіатор (посередник), яка веде цей переговорний процес, вислуховує аргументацію сторін щодо суті спору і активно допомагає сторонам зрозуміти свої інтереси, оцінити можливість компромісів і самостійно прийняти рішення, що задовольнить всіх учасників переговорів [102].

В. Мотиль зауважує, що медіація – це структурований конфіденційний процес, в якому сторони добровільно за допомогою одного, або декількох медіаторів на взаємній основі прагнуть вирішити конфлікт [210].

Суть медіації полягає в організації зустрічей потерпілого і правопорушника по справах, які передаються із правоохоронних та судових органів у разі, якщо злочинець визнав факт вчинення ним злочину. Вона є

спробою досягнення добровільного порозуміння (примирення) між потерпілим і правопорушником з метою відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди за допомогою не упередженої, підготовленої для розв'язання конфлікту особи – медіатора [116].

В.Т. Маляренко і А.Войтюк вважають, що медіація – це одна із форм відновного правосуддя. Походить від англійського *mediate* — служити зв'язком, посередником; (*mediation* - посередництво). Медіація жертви і правопорушника є частиною великого руху - відновлювального правосуддя. Програма примирення у кримінальному правосудді може відбутися тоді, коли це питання вирішується офіційними органами. На програму примирення справа може бути направлена поліцією, прокурором або суддею. Якщо питання вирішене, справа направляється на програму примирення, яка може проводитись недержавною організацією або службою пробації [182]. Широкий підхід до тлумачення медіації презентує Т.І. Шинкар, яка стверджує, що медіація є одним із інструментів гуманітарного розвитку, який може задовольнити потреби суспільства, що пов'язані із забезпеченням комфортних і безпечних умов життя, необхідністю зберігати власну ідентичність в умовах глобалізованого світу [379].

Виходячи із ідеї відновлення попереднього стану в суспільстві, що мав місце до вчинення злочину, умиротворення потерпілого і правопорушника, задоволення потреб потерпілого і правопорушника, громадськості та держави, а також беручи до уваги формулювання терміну «медіація» яке надає Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи «Про медіацію у кримінальних справах», з метою його імплементації державами в національне законодавство, пропонуємо таке розумінні терміну «медіація» - це вирішення кримінально – правових конфліктів, у якому його сторони (потерпілий, правопорушник, громада, держава, суспільство) і, де доцільно будь – які інші його учасники, що зазнали впливу від скоєного правопорушення, разом беруть активну участь у вирішенні його наслідків, в основному за допомогою посередника (медіатора/фасилітатора), який спрямований на забезпечення комфортних і

безпечних умов життя та попередження виникненню викликів і загроз суспільній безпеці в майбутньому. Відповідно, вважаємо, саме таке тлумачення терміну «медіація» повинне бути закріплене в Законі України «Про медіацію». Це розширить можливості реалізовувати цілі реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які скоїли злочини.

Важливим є встановлення переліку кримінально - караних діянь, де може бути укладена угода про примирення. Так, на підставі ч. 2 ст. 469 КПК України до випадків, які передбачають можливість укладення угоди про примирення належать: провадження щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та провадження у формі приватного обвинувачення [166]. Саме в межах угоди про примирення можливе застосування медіації.

В той же час поза увагою залишаються тяжкі та особливо тяжкі злочини. Відповідно до п.4, п.5 ст.12 КК України, тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років; особливо тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі [165].

Особлива частина КК України до категорії тяжких злочинів відносить 245 складів, що становить 27, 5 % від загальної сукупності злочинів. Для категорії тяжких злочинів характерна відсутність привілейованих складів злочинів. В Особливій частині КК України серед тяжких злочинів умисними є 233, що становить 95,1 %, необережними – 12, або 4,9 %. Тяжкі злочини містяться в усіх XX розділах Особливої частини КК України. Найбільша кількість цих злочинів зосереджена в Розділі XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби

(військові правопорушення)» – 21, 2%. Такий великий відсоток безпосередньо пов'язаний із суспільною небезпечністю наслідків, які можуть бути завдані в разі вчинення того чи іншого діяння, передбаченого в зазначеному розділі. До останньої законодавчо визначеної категорії злочинів, ступінь тяжкості яких є найбільш високим, належать особливо тяжкі злочини. Так, особливо тяжким злочином, відповідно до ч. 5 ст. 12 КК України, є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі. У КК України до цієї категорії належить 114 складів, або 12,8 % злочинів. Серед особливо тяжких злочинів умисними є 110, що становить 96,5 %, необережними – 4, або 3,5 %. Діяння, які належать до категорії особливо тяжких злочинів, містяться в сімнадцяти з двадцяти розділів Особливої частини КК України [300].

Таким чином, значна чисельність кримінальних конфліктів залишається поза альтернативними способами врегулювання. На нашу думку, тут доцільно використати досвід інших країн, зокрема Канади, адже саме сучасна кримінальна медіація виникла в англосаксонському законодавстві [390]

Перша програма примирення потерпілого і правопорушника в Канаді була реалізована в м. Кітченер, штат Онтаріо, в 1974 р. На даний час в Канаді існує більше 150 програм (проектів) по всій країні. Можливість застосування відновного правосуддя у цій країні була закріплена у 1996 р. [450] шляхом доповнень до КК статей 717-1 та 717-2. Дані норми, визначаючи принципи винесення вироку і закріплюючи необхідність індивідуального підходу до кожної розглянутої справи, допускають можливість застосування відновних процедур як альтернативу чи доповнення до традиційних правил кримінального процесу [431]. При цьому, важливо відзначити, що одним з визначальних критеріїв можливості застосування відновного правосуддя є тяжкість вчиненого злочину. Відновне правосуддя застосовується в Канаді на різних стадіях кримінального процесу, а одною із його форм є кола правосуддя [197].

Таким чином, на нашу думку, найбільш ефективною формою реституційного (відновного) правосуддя, яка повинна застосовуватися щодо тяжких та особливо тяжких злочинів є така його форма як «кола правосуддя».

При цьому, форму реституційного (відновного) правосуддя «кола правосуддя» пропонуємо розуміти як організацію проведення процедури кола за участю особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі; потерпілої сторони (жертви), їхніх сімей та всіх, хто їх може підтримати; професійних працівників правоохоронних органів (суддів, адвокатів, офіцерів поліції); соціальних працівників; представників громадськості з метою вирішення кримінально – правового конфлікту на основі вироблення консенсусного рішення щодо відновлення справедливості, яка була порушена скоєним злочином.

Погодимося з думкою О. С. Семерак та І. О. Семерак, які зазначають: кола правосуддя – це форма відновного правосуддя, яка характеризується можливістю залучення великої кількості учасників; можливістю залучити будь – якого члена громади; члени кола учасників обговорюють всі питання примирення, поки учасники дискусії не прийдуть до єдиного всіма узгодженого рішення (консенсусу); тривалість обговорення не перевищує 1 місяця [297].

Важливу роль у регулюванні впровадження, застосування та розвитку реституційного (відновного) правосуддя, його нормативно – правових основ відіграє Президент України. Загальновідомими нормативними актами є Укази Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» від 10 травня 2006 р. [251], в якій поставлено завдання створення можливостей для розвитку альтернативних (позасудових) способів розв’язання спорів. Способом вирішення спорів визначалася медіація як діяльність професійних посередників, які спрямовують учасників юридичного спору до компромісу і врегулювання спору самотійно самими учасниками.

Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи

кримінальної юстиції та правоохоронних органів» від 8 квітня 2008 року, яким затверджено Концепцію реформування кримінальної юстиції України. Концепція спрямована на створення ефективної, справедливої та гуманної системи кримінальної юстиції, що відповідає міжнародним стандартам і забезпечує захист прав усіх учасників кримінального процесу. Метою Концепції проголошено підвищення ефективності кримінальної юстиції України для забезпечення прав і свобод людини. Вона має будуватися на таких принципах: верховенство права; гуманізації законодавства у сфері кримінальної юстиції; поєднання захисту прав особи і забезпечення публічних інтересів; невідворотність відповідальності та покарання за кримінально карані діяння; цілісність та функціональна завершеність регламентації діяльності суб'єктів кримінальної юстиції; гарантування права на судовий захист; забезпечення рівності всіх перед законом та процесуальної рівності сторін у кримінальному провадженні; відповідність нормативних актів з питань функціонування кримінальної юстиції вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. [264].

Серед актів Уряду, які мають важливе значення у регулюванні впровадження, застосування та розвитку реституційного (відновного) правосуддя в Україні слід назвати Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022 – 2024рр. [262], яка є програмним документом, що визначає напрями подальшого реформування і функціонування пенітенціарної системи. Метою Стратегії є створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань, що гарантуватиме безпеку суспільства і забезпечуватиме соціальну адаптацію засуджених та осіб, взятих під варту.

Важливими для розвитку реституційного (відновного) правосуддя в Україні є і галузеві акти, зокрема, Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України «Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні

кримінального правопорушення» від 21.01. 2019. № 172/5/10. Пілотний проект ґрунтується на відновних підходах у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки та нетяжкі злочини, вчинені неповнолітніми, і включає в себе скоординовану організацію ефективної комунікації між такими неповнолітніми і потерпілими від вчинених ними кримінальних правопорушень з метою забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, максимально раннього виведення неповнолітніх правопорушників із кримінального процесу з обов'язковим ужиттям узгоджених заходів для їх ресоціалізації та запобігання повторним кримінальним правопорушенням [263].

Досить високий загальний потенціал в аспекті врахування результатів примирення між потерпілим та підсудним при вирішенні кримінальних справ має й та обставина, що суд, постановляючи вирок, враховує поміж іншим також і особу підсудного. Очевидно, що той підсудний, який свого часу досяг згоди з потерпілим, може розраховувати на більш позитивну характеристику його особи. Що стосується як неповнолітніх, так і осіб, які на момент вчинення злочину досягли 18 років, то КК України передбачає достатньо інших норм, що можуть бути застосовані в разі досягнення примирення винного з потерпілим і наслідків такого примирення у справах публічного обвинувачення [297].

Суддя також може врахувати примирення сторін кримінальної ситуації як обставину, що пом'якшує покарання під час винесення вироку (п. 2 ч. 1 та ч. 2 ст. 66 КК) або призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом за вчинення особливо тяжкого, тяжкого або середньої тяжкості злочину (ст. 69 КК). Положення ч. 1 ст. 66 КК визначає, що щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди є обставинами, що пом'якшують відповідальність. Крім того, ч. 2 ст. 66 КК передбачає, що при призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, й інші обставини, не закріплені у названій статті (такою обставиною може бути, зокрема, примирення потерпілого та обвинуваченого/підсудного у справах про злочини тяжчі, ніж злочини невеликої тяжкості) [165].

Законодавець передбачив певні гарантії від зловживання у сфері відновного правосуддя. Так, суд зобов'язаний переконатися в судовому засіданні, що укладення угоди сторонами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені в угоді. Для застосування добровільності укладення угоди у випадку необхідності, суд має право витребувати необхідні документи. Гарантією також є ч. 7 ст. 474 КПК України, у якій міститься перелік умов за яких суд відмовляє в затвердженні угоди. Однією із гарантій є також ст. 65 КПК України, згідно якої особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, не можуть бути допитані як свідки, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку із участю в укладенні та виконанні угоди про примирення. Також Кримінально – процесуальний Кодекс України визначає сторони, які можуть ініціювати та укласти угоди про примирення (Ст. 469), окреслює обставини, що враховуються прокурором при укладанні угоди про визнання винуватості (Ст. 470), означає зміст угоди про примирення (Ст. 471) та зміст угоди про визнання винуватості (Ст. 472), вказує на наслідки укладання та затвердження угоди (Ст. 473), встановлює загальний порядок судового провадження на підставі угоди (Ст. 474), обґрунтовує вирок на підставі угоди (Ст. 475), розглядає наслідки невиконання вироку (Ст. 476) [166].

КВК України, визначає в ст. 6 Виправлення і ресоціалізація засуджених та їх основні засоби. Виправлення засудженого - процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. Ресоціалізація - свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально - нормативного життя в суспільстві. Необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого. Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально - виховна робота,

загальноосвітнє і професійно - технічне навчання, громадський вплив. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених застосовуються з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого кримінального правопорушення та поведінки засудженого під час відбування покарання [167].

Особливе значення як правовий орієнтир для України становлять так звані типові документи, тобто типові нормативні акти і директивні документи у сфері реституційного (відновного) правосуддя – типові закони, що розробляються, зокрема міжнародними організаціями. Важливим в цьому аспекті є Типовий закон ЮНСІТРАЛ «Про міжнародну комерційну примиріальну процедуру з настановами щодо її впровадження й застосування» (2018р.). У Типовому законі розглядаються процедурні аспекти медіації, включаючи призначення медіаторів, початок та закінчення процесу медіації, проведення медіації, зв'язок між медіатором та іншими сторонами, конфіденційність та допустимість доказів в інших виробництвах, а також питання, що виникають після медіації, такі як виконання медіатором функцій арбітра і можливість виконання мирових угод. У Типовому законі передбачено вичерпний перелік підстав для відмови у наданні засобів правового захисту, на який сторона може посилатися у рамках провадження, охопленого Типовим законом, що можна використовувати як основу для ухвалення законодавства про медіацію, у тому числі, у разі потреби, для здійснення Конвенції ООН про міжнародні мирові угоди, досягнуті в результаті медіації (відомої також під назвою «Сінгапурська конвенція про медіацію») [148].

Отже, міжнародні міжурядові організації розробили низку рамкових міжнародно – правових документів, які є підґрунтям для впровадження та регламентації реституційного (відновного) правосуддя в країнах. В Україні прийнято Закон України «Про медіацію», який визначив правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору). Проте, він не надає можливості застосувати реституційне (відновне) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного

позбавлення волі, адже вони засуджені за скоєння особливо тяжких злочинів. Тому, виникає потреба у прийнятті рамкового закону про реєституційне (відновне) правосуддя, що дало б змогу ввести і застосовувати «кола правосуддя» як форму реституційного (відновного) правосуддя в правову систему України.

Звідси, на основі проведеного аналізу сучасних міжнародно – правової та української нормативно - правових баз, можна зробити висновок, що насьогодні в Україні існує достатньо передумов для застосування програм реституційного (відновного) правосуддя на стадії виконання вироку, зокрема і щодо такої категорії засуджених як особи, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі. Але в той же час на доктринальному рівні «кола правосуддя» як ефективна форма реституційного (відновного) правосуддя не знайшла нормативно – правового закріплення в національних джерелах права.

2.2. Правове регулювання реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі

Застосування реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі є складним процесом, реалізація якого спирається на комплекс правових засобів, які у своїй єдності становлять механізм правового регулювання.

Правові засоби – це правові явища, що відображаються в інструментах (установленнях) та діяннях (технології), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей. В якості правових засобів виступають норми та принципи права, правозастосовні акти, договори, юридичні факти, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, заборони, пільги, акти реалізації прав тощо. Правові засоби є засобами правового регулювання, які мають власні ознаки та функціональне призначення. Застосування у комплексі засобів - установлень та засобів діянь здатне забезпечити найкращий результат правового регулювання [224].

Т. П. Мінка зазначає, що механізм правового регулювання – юридична категорія, що показує як здійснюється правове регулювання і є загальним порядком, процесом дії та реалізації права [206].

Погодимося з такою думкою і механізм правового регулювання застосування реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі будемо розуміти як діяльнісний бік процесу перетворення нормативності права на впорядкованість суспільних відносин на основі правових засобів.

Зasadничим елементом механізму правового регулювання і правовим засобом є норми права. Тому, в контексті вивчення кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування покарання у виді довічного позбавлення волі, перш за все, підлягають характеристиці правові норми, що закріплені в такому правозастосовчому акті як Кримінальний Кодекс України, та які передбачають санкцію у виді довічного позбавлення волі.

Сьогодні спостерігається законодавче реформування призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі стосовно жінок. Це пов'язано із соціально - психологічними дослідженнями, які довели, що ув'язнені жінки становлять незначну частину серед тих, хто відбуває покарання у всьому світі. Більшість жінок, засуджених до довічного позбавлення волі за серйозні насильницькі злочини, вчиняли їх через те, що самі піддавались насильству. Як правило, специфічні соціально - демографічні, соціально - психологічні та психофізичні властивості жінок виявляються в особливостях вчинення ними злочинів [152].

В усіх гіпотезах, де передбачено довічне позбавлення волі, як альтернатива також міститься позбавлення волі на певний строк. Пояснюється це тим, що закон розглядає покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк перш за все, і лише за наявності додаткових вагомих обставин може бути призначено довічне позбавлення волі. Воно вважається винятковим заходом впливу на винного, тому рішення суду про застосування такого виду покарання має бути належно мотивованим [152].

Відповідно до ст. 87 КК України тільки Президент України актом про помилування може замінити засудженому довічне позбавлення волі на строк не менше 25 років [165], за наявності підстав і в порядку, передбаченому ст.ст. 152, 153 Кримінально - виконавчого кодексу України [167]. Згідно з абз. 2 п. 4 Указу Президента України «Про Положення про порядок здійснення помилування» від 21.04.2015 року № 223/2015 у разі засудження особи до довічного позбавлення волі клопотання про її помилування може бути подано після відбуття нею не менше двадцяти років призначеного покарання. Повторне ж подання засудженим клопотання про помилування у разі його відхилення Комісією за відсутності нових обставин, що заслуговують на увагу, може бути надане не раніше ніж через рік із часу відхилення попереднього клопотання (п. 14 Положення) [260]. Таким чином, до того як засуджений відбув 20 років позбавлення волі, він позбавлений будь - якої можливості перегляду його покарання з метою дострокового звільнення [152]. До осіб, які засуджені до довічного позбавлення волі, не допускається застосування амністії. Це прямо зазначено у п. «б» ч. 1 ст. 3 Закону України «Про застосування амністії в Україні» [251].

Вцілому, КК України передбачає лише один шлях виходу на свободу осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, - через застосування до них помилування по відбутті 20 років тюремного ув'язнення. У разі помилування такого засудженого довічне позбавлення волі буде замінюватися позбавленням волі на певний строк, але не менше 25 років (ч. 2 ст. 87 КК України). Верхня межа цього більш м'якого покарання Законом не передбачена. У цьому випадку перед засудженим відкривається доволі далека (але все ж таки) перспектива звільнення від відбування покарання. Після заміни довічного позбавлення волі позбавленням волі на строк не менше двадцяти п'яти років до засуджених згідно з їх новим правовим статусом буде можливо, як це виходить за ч. 5 ст. 82 КК, застосування умовно - дострокового звільнення. Оскільки довічне позбавлення волі застосовується до осіб, що вчинили особливо тяжкі злочини, то згідно з правилами, що містяться у п. 3 ч. 3 ст. 81 КК, умовно - дострокове

звільнення до зазначеної категорії осіб може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим не менше 3/4 строку покарання [165].

За математичним розрахунком цей юридичний факт може настати після відбуття 18 років і дев'яти місяців, які й становлять три чверті від терміну у двадцять п'ять років. Отже, особа, після отримання вироку у виді довічного позбавлення волі, може сподіватись на звільнення після фактичного відбуття нею у колонії максимального рівня безпеки щонайменше тридцяти восьми років і дев'яти місяців позбавлення волі.

Крім того, оскільки ч. 2 ст. 64 КК України передбачає, що довічне позбавлення волі не застосовується до осіб у віці понад 65 років, то гіпотетично у засуджених до довічного позбавлення волі є ще одна можливість вийти на волю. Ця можливість з'являється з досягненням засудженим до довічного позбавлення волі 65 - річного віку, бо термін «застосування покарання» означає як його призначення, так і виконання. Таким чином, виконувати довічне позбавлення волі щодо осіб у віці понад 65 років заборонено ч. 2 ст. 65 КК України [165].

Отже, досліджуваний вид покарання і називається довічним позбавленням волі, це зовсім не означає, що засуджена особа в усіх без винятку випадках повинна його відбувати до кінця свого біологічного життя. Інакше кажучи, довічний характер даного покарання не є абсолютним [34]. Як і будь яке інше кримінальне покарання, довічне позбавлення волі характеризується метою. Відповідно до ч. 2 ст. 50 КК України покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами [165]. Звідси, можливо зробити висновок, що мета кримінального покарання у виді довічного позбавлення є трискладовою та включає: кару особи, за вчинення кримінального правопорушення; виправлення засуджених; запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень.

Найсуворіший характер покарання у виді довічного позбавлення волі визначається істотністю, тривалістю позбавлень та обмежень прав і свобод

людини, засудженої до цього покарання, позначається на порядку й умовах його встановлення, застосування та відбування [33].

На осіб, які відбувають довічне позбавлення волі, поширюються права й обов'язки засуджених до позбавлення волі, передбачені ст. 107 КВК України, однак умови відбування довічного позбавлення волі мають свою специфіку, бо вони відрізняються навіть від умов відбування покарання в колонії максимального рівня безпеки інших категорій засуджених. Так, за ст. 151 КВК України проявляється це в тому, що ступінь ізоляції цих осіб як від зовнішнього світу, так і від інших засуджених вищий, оскільки засуджені, які відбувають довічне позбавлення волі, розміщуються в камерах, як правило, по дві особи з урахуванням вимог ст. 92 КВК України, наявності жилої площі та психологічної сумісності, що визначається адміністрацією установи [167].

Це означає, що засуджені до довічного позбавлення волі чоловіки тримаються окремо від жінок; уперше засуджені до позбавлення волі - окремо від тих, хто раніше відбував покарання у виді позбавлення волі; особи, які раніше працювали в суді, органах юстиції, прокуратури та правоохоронних органах, - окремо від інших засуджених до довічного позбавлення волі. На прохання засуджених та в інших необхідних випадках з метою захисту цих осіб від можливих посягань на їхнє життя з боку інших засуджених чи запобігання вчиненню ними нових злочинів або при наявності медичного висновку за мотивованою постановою начальника колонії їх можуть тримати в одиночних камерах [167].

Засуджені до довічного позбавлення волі мають право: витратити на місяць для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби гроші, зароблені в колонії, в сумі до п'ятдесяти процентів мінімального розміру заробітної плати; одержувати один раз на три місяці короткострокове побачення; одержувати протягом року посилки (передачі) і бандеролі без обмеження їх кількості, у вільний час в межах камери відправляти релігійні обряди. Засуджені до довічного позбавлення волі мають можливість користуватися книгами, журналами й газетами з бібліотеки установи, а також

придбаними через торговельну мережу чи переданими від родичів та інших осіб, а також передплатними виданнями. У вільний від роботи час вони можуть підвищувати свій загальноосвітній рівень, звертаючись до консультаційних пунктів виправних колоній [167].

Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань не передбачають можливості демонстрації засудженим до довічного позбавлення волі відео- та кінофільмів, але ці особи можуть користуватися телевізорами, придбаними за рахунок родичів, за наявності можливості розміщення їх у камері (норма жилої площі на одного засудженого - три квадратних метри). У камері, де відбуваються покарання двоє засуджених до довічного позбавлення волі, встановлюються: металеві ліжка, стіл для вживання їжі, лавка на довжину стола, настінна шафа або закрита полиця, вішалка для верхнього одягу, тумбочка, гучномовець, водогінний кран, раковина під умивальник, санвузол та урна для сміття [214].

Засудженим надається щоденна прогулянка тривалістю одна година. При виведенні засуджених на прогулянку в зимовий період їх забезпечують верхнім одягом. Верхній одяг засуджених до довічного позбавлення волі відрізняється від одягу інших засуджених. У разі виведення засуджених із камер до них застосовуються наручники. При застосуванні наручників руки засуджений тримає за спиною, а супроводжують його на прогулянку двоє молодших інспекторів служби нагляду та безпеки і кінолог зі службовим собакою. Двері камер, у яких відбуваються покарання засуджені до довічного позбавлення волі, в обов'язковому порядку обладнуються механічними та електромеханічними замками спеціального типу, дозвіл на відкриття яких можна отримати тільки з чергової частини установи. Молодшим інспекторам, які несуть службу біля засуджених до довічного позбавлення волі, категорично забороняється самотійно відчиняти двері камер, переводити засуджених без дозволу чергового помічника начальника установи з однієї камери до іншої [214]. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань на доповнення тих заборон, що встановлені в ст. 107 КВК для осіб, позбавлених

волі на певний строк, забороняють засудженим до довічного позбавлення волі встановлювати зв'язки з особами, які тримаються в інших камерах, затуляти отвір для нагляду за засудженими [214].

Засуджені до довічного позбавлення волі виводяться на роботу у спеціально обладнані виробничі цехи, які розміщуються в ізольованих приміщеннях, де встановлюються додаткові засоби охорони та забезпечується надійна ізоляція, що унеможлиблює контакти цієї категорії засуджених з іншими особами, позбавленими волі. У разі неможливості працевикористання засуджених до довічного позбавлення волі у таких виробничих цехах вони працюють із дотриманням вимог санітарних норм охорони праці у робочих камерах при приміщеннях камерного типу, в яких вони проживають [214].

Соціально - виховна робота із засудженими до довічного позбавлення волі спрямована на формування та збереження у них соціально - корисних навичок, нейтралізацію негативного впливу умов тривалої ізоляції на особистість засуджених, профілактику та попередження їх агресивної поведінки щодо персоналу, інших засуджених та щодо себе, усвідомлення провини за вчинені злочини та розвиток прагнення до відшкодування заподіяної шкоди [214].

Засуджені до довічного позбавлення волі, формально залишаються членами суспільства, але водночас назавжди з нього виключаються, що неминуче спричиняє різке скорочення з ними корисних соціальних зв'язків і їх повне відчуження [368]. Відповідно у цієї категорії засуджених виникають соціально – психологічні і педагогічні проблеми виконання покарання у виді довічного позбавлення волі, утруднюється ними сприйняття карально – виховного впливу. Тому, постає питання зміни умов і порядку виконання покарання у виді довічного позбавлення волі, що покращує або погіршує ставлення до виконання покарання.

При сумлінній поведінці і ставленні до праці після відбуття 10 років строку покарання засудженому може бути дозволено додатково витратити на місяць гроші в сумі 20 % мінімального розміру заробітної плати, тим самим ч. 6

ст. 151 КВК України передбачає можливість зміни умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі в межах колонії максимального рівня безпеки [167].

Аналіз ч.1. ст. 151 - 1 КВК України свідчить, що може відбуватися зміна умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі. Відповідно до ч.2. Ст. 151, засуджені до довічного позбавлення волі чоловіки можуть бути переведені: з приміщень камерного типу, в яких тримаються дві особи, до багатомісних приміщень камерного типу виправної колонії максимального рівня безпеки з наданням дозволу на участь у групових заходах освітнього, культурно - масового та фізкультурно - оздоровчого характеру в порядку, встановленому законодавством, - після фактичного відбуття у таких приміщеннях не менш як п'яти років строку покарання; з багатомісних приміщень камерного типу до звичайних жилих приміщень виправної колонії максимального рівня безпеки - після фактичного відбуття у таких приміщеннях не менш як п'яти років строку покарання. Відповідно до ч.1. Ст. 151 – 2 КВК України, жінки засуджені до довічного позбавлення волі, розміщуються, як правило, у секторах середнього рівня безпеки виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, а згідно до ч.2. Ст. 151 – 2 для жінок, засуджених до довічного позбавлення волі, встановлюється режим, передбачений для тримання засуджених у виправній колонії середнього рівня безпеки [167].

Також ч.1.ст. 151 – 1 КВК України передбачає, що зміна умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі здійснюється в порядку, визначеному Ст.100 КВК України. У свою чергу, ч.1. Ст. 100 КВК України визначає, що залежно від поведінки засудженого і ставлення до праці та навчання, умови відбування покарання можуть змінюватися в межах однієї колонії або шляхом переведення до іншої колонії, тобто встановлює два види зміни умов тримання: а) у межах однієї ВК; б) шляхом переведення до ВК іншого рівня безпеки. Ч.2. Ст.100 КВК України визначає процесуальний порядок зміни умов тримання в межах однієї колонії – за клопотанням

начальника відділення соціально – психологічної служби й постановою начальника колонії, погодженої із спостережною комісією [167].

Довічне позбавлення волі є довготривалим, фінансово затратним засобом виправлення особи. Тому, вважаємо, вирішити окреслені проблемні аспекти відбування покарання у виді довічного позбавлення волі можливо на основі впровадження і реалізації ідеї реституційного (відновного) правосуддя. Звідси, доцільним є визначення правових засад реалізації одної із програм реституційного (відновного) правосуддя – кола правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі. Саме програма «кола правосуддя», на думку експертів, є найбільш результативною щодо отримання відновного ефекту щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі.

Серед опитаних нами експертів, 86,0% вважають, що серед трьох форм відновного правосуддя – медіація, «сімейні конференції», «кола правосуддя», саме остання форма реституційного (відновного) правосуддя, а саме «кола правосуддя» є найбільш підходящою у роботі з особами, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі щодо відновлення справедливості (див. додаток 5).

Реалізація програми реституційного (відновного) правосуддя «кола правосуддя», вважаємо, може зменшити навантаження на пенітенціарну систему України, а головне надасть можливість: а) відновити справедливість порушену злочином; б) компенсувати максимальний обсяг заподіяної потерпілим шкоди (зокрема і моральної); в) обумовлюватиме усвідомлення особами, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі факту, що їхня поведінка була неприйнятною та що вона спричинила справжні тяжкі наслідки для потерпілого (их) та громади; г) прийняти засудженими відповідальність за свої дії; д) потерпілим висловити свої потреби та брати участь у визначенні найкращого способу для відшкодування правопорушником заподіяної шкоди; е) суспільству, окремій громаді взяти на себе

відповідальність за участь у цьому процесі; є) урівноважити потреби потерпілих та правопорушників, суспільства, окремої громади [243].

Крім того, завданнями програми реституційного (відновного) правосуддя «кола правосуддя» є: а) підтримка потерпілих, надання їм права голосу, заохочення їх висловлювати свої потреби, надання їм можливості брати участь у процесі розв'язання конфлікту та пропонування їм допомоги; б) відновлення стосунків, зруйнованих у ході правопорушення, частково шляхом знаходження консенсусу щодо того, як найкраще розв'язати ситуацію; в) заохочення прийняття відповідальності усіма залученими сторонами, особливо – правопорушниками; г) визначення таких результатів, що сприятимуть відновленню заподіяної шкоди та працюватимуть на перспективу; д) зменшення рівня рецидивізму шляхом заохочення змін у правопорушниках та допомага їм реінтегруватися у громаду; е) визначення чинників, що призводять до правопорушень, та інформування уповноважених представників, відповідальних за стратегію зниження рівня злочинності [243].

Особливістю моделі реституційного (відновного) правосуддя «кола правосуддя» є те, що основну увагу вона зосереджує на конкретній проблемі, яка обговорюється в процесі її реалізації між учасниками. Такою проблемою щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, на нашу думку, є перегляд застосування, відбування та виконання цього виду покарання, зокрема: заміна покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання на певний строк; пом'якшення (зменшення (зниження) строку) цього покарання; умовно - дострокове (умовне, дострокове) звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі; зміна умов тримання засудженого.

В цьому контексті предметом обговорення постають заходи, а також підстави їх застосування, які можливо застосувати до цієї категорії засуджених, з метою отримання ефекту у вигляді відновлення справедливості. Так, відповідно до абз. 3 ст. 38а КК Болгарії довічне ув'язнення може бути замінено позбавленням свободи на строк 30 років, якщо засуджений відбув покарання не

менше як 20 років [419]. При цьому відбуте покарання у виді довічного ув'язнення зараховується як позбавлення свободи. У ст. 60 КК Латвії особі, засудженій до довічного ув'язнення, це покарання може бути замінено позбавленням свободи строком на 20 років, якщо вона допомогла розкрити вчинений організованою групою тяжкий чи особливо тяжкий злочин, який є більш тяжким або більш небезпечним, ніж злочин, вчинений самим засудженим [161].

Результати проведеного нами дослідження (опитування експертів) засвідчили, що 80,0 % опитаних нами суддів, вважають, що в цілому, можливо замінювати вирок у вигляді покарання довічного позбавлення волі, на покарання у виді на певний строк; 20,0% експертів висловилися проти зміни відповідних попередніх рішень суду (див. додаток 6). Такий розподіл думки, вважаємо, пов'язаний із збільшенням чисельності винесення вироків у виді довічного позбавлення волі у воєнний час. На думку експертів для держави утримання цієї категорії ув'язнених є великим фінансовим тягарем. На це вказало 92,0 % респондентів. Відповідно, з часом, вирoki винесенні у виді довічного позбавлення волі за скоєння особливо тяжких злочинів у воєнний час можливо буде переглянути, якщо прийме зміни до КК України.

Звідси, пропонуємо внести зміни до КК України, зокрема ст. 64 КК України доповнити п.3 і викласти у такій редакції: відбування покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено за рішенням Верховного Суду України на позбавлення волі на певний строк у випадку, коли засуджений до покарання у вигляді довічного позбавлення волі визнав свою вину, прийняв участь у програмі реституційного (відновного) правосуддя і Комітет громадського правосуддя (який ми пропонуємо утворити) виніс рішення про можливість заміни йому виду покарання – а саме, покарання на певний строк.

Пом'якшення (зменшення (зниження) строку) покарання у виді довічного позбавлення волі. Так, згідно зі ст. 78 КК КНР, засудженим до безстрокового позбавлення свободи, якщо вони під час відбування покарання дійсно розкаялись і змінилися на краще або мають великі заслуги, строк

покарання може бути зниженим [419]. Проявом великих заслуг можуть бути: припинення іншого тяжкого злочину; донесення про тяжкий злочин, який готується в місцях позбавлення волі, що при перевірці виявиться правдивим; винайдення нововведення або технічного вдосконалення; прояв самопожертвування у звичайному житті і роботі. Після пом'якшення покарання реально відбутий строк позбавлення свободи не може бути меншим як 10 років. Строк відбування покарання засудженим, яким безстрокове позбавлення свободи знижене до строкового позбавлення свободи, обчислюється з дня винесення рішення про зниження покарання (ст. 80) [137].

Результати проведеного нами опитування засвідчили, що 55,0 % експертів вважають, що в разі участі особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі в «Програмі відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі», можливо пом'якшити покарання. Зокрема, 5,0% опитаних вважають, що цей термін не повинен перевищувати 8 років; 35,0 % опитаних вважає, що пом'якшення виду покарання можливе після 10 років відбуття за ґратами; 35,0 % вважають, що такий термін він повинен становити 15 років; 25,0% - вважають, що цей термін не повинен перевищувати 20 років; 5,0 % вважає, що термін реального відбуття за ґратами, після якого можливо пом'якшити відбування покарання повинен становити більше 20 років (див. додаток 7).

Отже, більшість експертів вважає, що пом'якшення (зменшення (зниження) строку) особам, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, за умови їх участі в «Програмі відновного правосуддя, щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі» можливе після відбуття ними реального строку за ґратами в діапазоні від 10 до 15 років.

Звідси, пропонуємо доповнити ст. 82 п.5 КК України і викласти наступним чином: покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено на покарання у виді позбавлення волі на певний строк за рішенням Верховного Суду України, якщо засуджений відбув не менше десяти років призначеного судом покарання та визнав свою вину, прийняв участь у програмі

реституційного (відновного) правосуддя і Комітет громадського правосуддя виніс рішення про можливість пом'якшення (зменшення (зниження) строку) цього покарання.

Умовно - дострокове (умовне, дострокове) звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. В деяких державах (приміром, у деяких штатах США, Угорщині, Франції) умовно - дострокове звільнення від відбування довічного позбавлення волі допускається лише тоді, коли таку можливість передбачає чи не виключає рішення суду, яким було призначено дане покарання [419]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 47а КК Угорщини суд у вирoku, яким призначено довічне ув'язнення, зобов'язаний вказати, можливе чи неможливе у подальшому умовне звільнення засудженого від відбування цього покарання. За КК Франції довічно засуджена особа може підлягати умовно - достроковому звільненню тільки за відсутності судової заборони застосовувати до неї таку міру [419]. Наприклад, ст. 121 - 3 цього Кодексу встановлює, що у випадку призначення засудженому за вчинене із заздалегідь обдуманим умислом вбивство неповнолітнього віком до 15 років, якому передували чи котре супроводжували зґвалтування, тортури або акти жорстокості, довічного кримінального ув'язнення, суд може постановити, що умовно - дострокове звільнення до нього не може бути застосоване. Законодавство деяких держав (наприклад, США), допускаючи в принципі умовно - дострокове звільнення від відбування довічного позбавлення волі, встановлює певні обмеження щодо його застосування. За КК штату Нью-Йорк (п. 5 § 70. 00) умовно - достроковому звільненню не підлягають засуджені до довічного тюремного ув'язнення за вчинення тяжкого вбивства першого ступеня (ознаки вказаного вбивства визначає § 125.27 цього Кодексу). Є держави, які допускають умовно - дострокове звільнення від відбування довічного позбавлення волі усіх засуджених до цього покарання [419]. Держави, що передбачають умовно - дострокове звільнення від відбування довічного позбавлення волі, визначають і необхідні для цього підстави. Проте як саму кількість цих підстав, так і їх параметри вони визначають по - різному. Якщо ж говорити узагальнено, то

підставами, за наявності яких можливе таке звільнення, є: відбуття засудженим встановленого строку покарання. Сама ж його мінімальна величина визначається доволі розмаїто. Так, наприклад, у Чилі вона становить 40 років, у Молдові та у деяких штатах США – 35 років, в Естонії, та Філіппінах – 30 років [16-; 163], в Азербайджані, Албанії, Казахстані, Канаді, Латвії, Польщі - 25 років [159; 396; 161; 164], в Аргентині, Вірменії, Італії, Румунії, Угорщині – 20 років [419], в Австрії, Македонії, ФРН, Швейцарії – 15 років [397; 419], у Кореї, Японії – 10 років; ч. 1 ст. 81 КК КНР встановлює, що за наявності особливих обставин з санкції Верховного народного суду умовно -дострокове звільнення засуджених до безстрокового позбавлення свободи може застосовуватись і раніше вказаного строку) [419]. За Законом Бельгії від 5 березня 1998 р. «Про умовне звільнення, який вносить зміни у Закон від 9 квітня 1930 р. про соціальний захист стосовно осіб з ненормальною психікою, а також осіб, що незаконно здійснюють діяльність або професію, замінений Законом від 1 липня 1964 р.» умовно - дострокове звільнення довічно позбавлених свободи допускається після відбуття ними 10 років покарання, а у випадку, коли вироком констатовано, що засуджений перебував у стані легального рецидиву, після відбуття 14 років покарання (ст. 2). У Франції умовно - дострокове звільнення довічно засуджених застосовується після відбуття не менше 15 років покарання (ст. 729 КПК 3), але не раніше закінчення «періоду надійності (безпеки)» – строку, впродовж якого, як вважається, винний має можливість виправитись і стати готовим до соціальної реадaptaції [419]. Відповідно до ст. 132-23 її КК тривалість періоду надійності для означених осіб рівна, за загальним правилом, 18 рокам. Однак суд може спеціальним рішенням як збільшити цей строк до 22 років, так і зменшити його. У Великобританії мінімальний строк, після відбуття якого можливе умовно - дострокове звільнення довічно засудженого, визначає у кожному конкретному випадку міністр внутрішніх справ; виправлення засудженого [137].

Варто зазначити, що багато юристів та представників американської громадськості негативно ставляться до інституту довічного позбавлення волі

без права на дострокове звільнення, розглядаючи його як своєрідну форму смертної кари. Життя ув'язнених в умовах ізоляції без права на дострокове звільнення вони називають «альтернативою смертної кари». Інститут довічного позбавлення волі без права на дострокове звільнення призводить до того, що у США багато засуджених довічно втрачають надію і чекають смерті у в'язниці. Часто свій висновок вони коментують так: «мій вирок не змінити... я вже ніколи не вийду за ці двері...»; «Я помру тут, сподіваюся, скоро» [311].

На питання, чи можливе умовно – дострокове звільнення від відбування покарання осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі за умови, що вони прийняли участь в «Програмі відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі», думки респондентів розподілилися приблизно порівну. Так, 52,0% респондентів відповіли що можливе, а 48,0% - ні. (див. додаток 10). На нашу думку, все ж можливо застосовувати в Україні умовно – дострокове звільнення від відбування покарання осіб, які відбувають довічне позбавлення волі, адже така практика відповідає загальноєвропейській тенденції гуманізації виконання покарань.

Звідси, пропонуємо доповнити ст. 81 п. 5 КК України наступного змісту: умовно - дострокове звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі може бути застосоване за рішенням Верховного Суду України, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення, відбув не менше десяти років призначеного судом покарання та визнав свою вину, прийняв участь у програмі реституційного (відновного) правосуддя і Комітет громадського правосуддя виніс рішення про можливість умовно - дострокового його звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Що ж стосується самих факторів, котрі мають братися до уваги при вирішенні питання про наявність цієї підстави умовно - дострокового звільнення, то вони визначаються неоднаково. За законодавством одних держав (наприклад, Аргентини, Великобританії, КНР, Казахстану, Кореї,

Таджикистану, Узбекистану, Швейцарії, Японії) [419; 159] показником виправлення засудженого, а отже, і досягнення мети спеціальної превенції є його позитивна поведінка під час відбування покарання. Описується вона по-різному. Так, засуджений до довічного позбавлення волі може підлягати умовно - достроковому звільненню тоді, коли він під час його відбування виконує правила внутрішнього розпорядку (ч. 1 ст. 13 КК Аргентини) [419], добре себе поводить і показав справжнє розкаяння (ч. 1 ст. 72 КК Кореї) [419], проявляє справжнє виправлення (ст. 28 КК Японії) [419], якщо його поведінка під час виконання покарання не свідчить проти такого звільнення і можна вважати, що він буде добре поводити себе на свободі (ч. 1 ст. 38 КК Швейцарії) [419], коли буде визнано, що він не потребує подальшого відбування покарання (ч. 3 ст. 76 КК Вірменії, ч. 5 ст. 70 КК Казахстану, ч. 5 ст. 91 КК Молдови) [419; 159; 163]. За КК Азербайджану (ст. 57) засудженого до довічного позбавлення свободи може бути умовно - достроково звільнено, якщо він під час відбування покарання не вчинив умисного злочину і суд дійшов висновку про відсутність необхідності у подальшому відбуванні ним покарання [159]. КК інших держав (приміром Австрії, Естонії, Польщі, ФРН) [397; 160; 164; 419] вимагають враховувати при вирішенні питання про виправлення засудженого, а у зв'язку з цим і про перспективи його успішної соціальної реадaptaції на свободі, значно ширше коло чинників, зокрема, особу винного, його спосіб життя до і після скоєння злочину, поведінку під час відбування покарання, обставини вчинення інкримінованого йому діяння і спричинені ним наслідки. Паче того, за законодавством, скажімо, Бельгії, США [419] претендент на умовно - дострокове звільнення навіть повинен представити програму своєї ресоціалізації, в котрій має окремо зазначити, де, з ким і на що він буде жити, чим займатиметься, яких зусиль докладатиме для відновлення у статусі повноправного члена суспільства і повернення до загальноприйнятого соціально - нормативного способу життя; інші передбачені законом підстави. Обидва розглянуті вище два фактори необхідні, а у низці держав й достатні для умовно - дострокового звільнення засуджених до довічного позбавлення волі

[137]. Всі опитані респонденти - 100,0% відмітили, що тільки в своїй сукупності, такі фактори як: виконання правил внутрішнього розпорядку; добре поведження і вияв справжнього виправлення; вияв поведінки, яка не свідчить проти умовно – дострокового звільнення; виявлення передумов, що засуджений не потребує подальшого відбування покарання; відсутність протиправної поведінки; наявність власної програми соціалізації – може бути підґрунтям у вирішенні питання про умовно – дострокове звільнення особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі (див. додаток 11).

При цьому, найвагомішими факторами, які мають братися до уваги при вирішенні питання про наявність підстав щодо умовно – дострокового звільнення осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, на думку експертів, є добре поведження і вияв справжнього виправлення – так вважають 98, 0% опитаних, а також виконання правил внутрішнього розпорядку – так вважають 92,0 % опитаних (див. додаток 12).

За законодавством деяких держав для такого звільнення, крім факту виправлення засудженого і відбуття ним установленого строку покарання, потрібні ще й інші підстави. Так, відповідно до абз. 5 § 46 КК Австрії правопорушник, засуджений до довічного позбавлення свободи, може бути умовно - достроково звільнений від відбування цього покарання, якщо, незважаючи на тяжкість вчиненого ним діяння, не вимагається подальше виконання цього покарання з метою протидії скоєнню злочинів іншими особами [397]. Згідно з ч. 1 ст. 13 КК Аргентини умовно - дострокове звільнення застосовується лише у разі покладення на засудженого наступних обов'язків: 1) проживати у визначених судом місцях; 2) виконувати установлені судом норми поведінки, особливо обов'язок утримуватися від вживання спиртних напоїв; 3) у випадку відсутності власних засобів для існування у встановлений судом строк набути спеціальність або оволодіти професією; 4) не вчиняти нових злочинів; 5) перебувати під спостереженням призначених компетентною владою піклувальників [419]. За КК Латвії (ст. 61) особа, засуджена до довічного ув'язнення, може бути умовно - достроково звільнена

від цього покарання якщо вона у межах можливого відшкодувала заподіяну злочином матеріальну шкоду, а у випадку, коли засуджений вчинив злочинне діяння на ґрунті алкоголізму, наркоманії чи токсикоманії, – якщо він погодився від них лікуватись [161].

Серед опитаних суддів, думка щодо додаткових підстав для умовно – дострокового звільнення осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі розподілилася так: всі судді – 100, 0%, вважають, що додатковими підставами для умовно – дострокового звільнення осіб, які відбувають покарання є: у випадку відсутності власних засобів для існування у встановлений судом строк набуті спеціальність або оволодіти професією; не вчиняти нових злочинів; перебувати під спостереженням компетентною владою піклувальників. Також важливими додатковими підставами для умовно – дострокового звільнення осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі судді назвали: проживання у визначених судом місцях – 94,0%; виконання установлених судом норм поведінки, зокрема обов'язку утримуватися від вживання спиртних напоїв, а також відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочином – 82,0% (див. додаток. 13).

Неоднаково вирішують держави, що передбачають умовно - дострокове звільнення довічно засуджених, і питання про тривалість іспитового строку у цьому випадку. В одних з них (скажімо, в Азербайджані, Латвії, Казахстані, Молдові, Японії) вона не визначена [159; 161; 163; 419]. У цих державах іспитовий строк рівний строку судимості; з припиненням судимості закінчується (спливає) й іспитовий строк. У тих ж державах, в яких цей строк установлений, його тривалість є різною. Так, наприклад, в Аргентині, ФРН, Швейцарії вона становить 5 років, в Австрії, Бельгії, КНР, Польщі – 10 років, в Естонії – від 5 до 10 років [137; 164; 397; 419].

На питання, у разі умовно – дострокового звільнення особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі, яку тривалість повинен становити іспитовий строк, 84,0 % опитаних вважає від 5 до 10 років; 16,0 % - понад 10 років.

Звідси, пропонуємо доповнити ст. 75 п. 5 КК України і викласти його в такому формулюванні: умовно - дострокове звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі може бути застосоване за рішенням Верховного Суду України, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення, відбув не менше десяти років призначеного судом покарання та визнав свою вину, прийняв участь у програмі реституційного (відновного) правосуддя і Комітет громадського правосуддя виніс рішення про можливість умовно - дострокового його звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі – іспитовий строк становить від 5 до 10 років.

В країнах Європейського Союзу, звертатися з можливістю перегляду вироку з метою помилування, особам, які відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі можливо після відбуття ними реального певного строку. Так, в Австрії, Німеччині, Ліхтенштейні, Люксембурзі, Монако –цей термін складає - 15 років; Швейцарії, Македонії, Бельгії 15 років (19 або 23 років для рецидивістів); на Кіпрі, в Фінляндії, Данії – 12 років; Швеції – 10 років; Румунії, Чехії, Греції, Угорщині – 20 років [367].

Результати проведеного нами опитування експертів засвідчили, що більшість з них – 70,0%, вважають, що в Україні звертатися з можливістю перегляду вироку з метою помилування, особам, які відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі можливо дозволити після відбуття ними реального певного строку терміном до 15 років. Тобто, експерти вважають можливим скорочення терміну з 20 років, що сьогодні встановлено в Україні, до 15 років.

Звідси, пропонуємо п. 1. ст. 87 КК України викласти у такій редакції: помилування здійснюється Президентом України та Верховним Судом України стосовно індивідуально визначеної особи. П. 2 ст 87 КК України викласти в такому формулюванні: Актом про помилування, або рішенням Верховного Суду України може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не

менше п'ятнадцяти років, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення, прийняв участь у програмі реституційного (відновного) правосуддя і Комітет громадського правосуддя виніс рішення про можливість помилування.

Питанням для обговорення при проведенні «кола правосуддя» за участю осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, може також бути перегляд умов відбування покарання, зокрема у межах однієї ВК, або шляхом переведення до ВК іншого рівня безпеки.

На думку експертів, умовою до зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі у виді довічного позбавлення волі, які стають на шлях виправлення може бути і їх участь в процедурі реституційного (відновного) правосуддя - «кола правосуддя», це відмітили всі 100, 0% опитаних. Звідси, пропонуємо ст.101, п.1 КВК України доповнити підпунктом 4 такого змісту: засуджені особи, що відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, та які стають на шлях виправлення, та які прийняли участь в програмі реституційного (відновного) правосуддя і Комітет громадського правосуддя виніс рішення про можливість перегляду умов відбування ними покарання, зокрема у межах однієї ВК, або шляхом переведення до ВК іншого рівня безпеки, можуть бути переглянуті в бік покращення.

Отже, в Україні основними правовими засобами регулювання відбування покарання у виді довічного позбавлення волі є принципи права, норми права, які містяться в таких застосовних правових актах як Кримінальний Кодекс України та Кримінально – виконавчий Кодекс України. Запропоновані нами зміни в нормативному забезпеченні призначення і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі на основі впровадження в кримінальну доктрину України інституту реституційного (відновного) правосуддя створюють умови для реалізації природних прав людини і громадянина, зокрема невід'ємного права на життя. Також, пропозиції щодо зміни в застосовних правових актах – КК України і КВК України

наближають національне кримінальне законодавство України до стандартів реалізації кримінальної політики країн – членів ЄС.

2.3. Досвід застосування «кола правосуддя» як форми реституційного (відновного) правосуддя в зарубіжних країнах

«Кола правосуддя» є однією із форм відновного правосуддя, яка вважається найдієвішою з огляду на можливість створення завдяки їм надійної мережі підтримки для правопорушника, що дозволяє йому поновити свій попередній стан у суспільстві. Інколи вони іменуються «кола підтримки» чи «мирові кола» [227].

Вцілому, програма реституційного (відновного) правосуддя «кола правосуддя» може виявлятися як парадигма зцілення (кола зцілення), для того, щоб урегулювати певну ситуацію та як парадигма спільного правосуддя (кола правосуддя), які обмежуються наданням рекомендації судовим органам щодо вирішення конкретної справи [403]

Кола правосуддя вперше почали застосовуватися на офіційному рівні в Канаді у 80-х роках ХХ століття як частина політики індіанських общин щодо своїх злочинців. На даний час кола як частина кримінального процесу функціонують у Канаді та на Півночі Сполучених Штатів Америки [197; 396].

Проведення процедури «кола вироку» має загальні принципи. «Коло вироку» - це додатковий етап в процесі слухання справи і винесення вироку, що доступний правопорушникам. Незадовго до винесення вироку проводиться процедура, на якій правопорушник зустрічається із жертвами злочину, представниками громади, зокрема із старійшинами громади, членами системи правосуддя, зокрема, представниками Корони, адвокатами, інколи судою. Правопорушник зобов'язаний вислухати думку кожного члена про себе і злочин, який він скоїв. Потім члени «кола правосуддя» формують спільну думку про правопорушника, про злочин який він скоїв. Після цього члени «кола» колективно вирішують питання щодо спільного висновку про вирок, що найбільше відповідає злочину і який в кінцевому рахунку буде надано для

розгляду судді на слуханні справи. Процедура проведення «кола» вироку в КК Канади не закріплені [396]. Остаточний висновок щодо злочину робить суддя, який має відповідні повноваження під час розгляду справи [423].

Проведення процедури «кола вироку» має два критерії. За першим критерієм суддя має право на свій розсуд призначити проведення «кола вироку». Очікувані результати передбачають впорядкування організації проведення «кола вироку» відповідним чином: 1.Звинувачений повинен дати угоду на те, щоб його направили до суду; 2.Звинувачений повинен проживати в громаді і мати соціальні зв'язки із членами громади, в якій проводиться коло і члени якої приймають участь в «колі вироку»; 3.Наявність в громаді авторитетних осіб, які готові прийняти участь в «колі вироку» при цьому вони не повинні бути політиками; 4.Жертва (потерпілий) бажає прийняти участь і не повинна зазнавати будь – якого примусу або тиску, бажає повністю добровільно прийняти участь в «колі вироку»; 5.Суд повинен заздалегідь визначити, наскільки це можливо, чи жертва має «синдром побитого члена родини». Якщо так, то їй повинні бути надані відповідні консультації і її повинна супроводжувати група підтримки під час проведення «кола вироку»; 6.Дискусійні факти щодо злочину повинні бути врегульовані заздалегідь; 7.При розгляді справи суд повинен бути готовий на усвідомлений ризик відійти від звичайного діапазону внесених вироків, тобто відійти від схожих прецедентів щодо вирішення справи [423].

За другим критерієм суддя розглядає надані йому докази і повинен переконатися в тому, що громада має певні характеристики:

- 1.Громада має досить чіткі характеристики, які відрізняють її від інших громад за такими ознаками: релігійна приналежність; расовий склад; культура; географічне положення, або будь – яка інша ознака;
- 2.Громада визнає обвинуваченого не тільки як свого члена, але і як людину, яка має соціальні зв'язки з громадою, які повинні примусити його або її відчувати себе відповідальним перед ним за будь – який злочин;

3. Громада підтримує звинуваченого в його або її труднощах із законом і готова сприйняти обвинуваченого як людину, яка має здібності, нахили, потреби і бажання, які можливо відновити (вилікувати) в її відносинах із громадою або її відносинах із жертвою;

4. Громада має достатні лікувальні і відновні ресурси, щоб допомогти обвинуваченому і за необхідності, іншим особам, які постраждали від правопорушення у відновленні і лікуванні [423].

«Кола вироку» є способом отримання внеску і порад від громадськості, щоб допомогти судді призначити відповідний вирок, який би передбачав певну форму відшкодування жертві злочину, лікування або консультування, і /або період утримання в закладі відбування покарання. При цьому, суддя не зобов'язаний приймати рекомендації учасників кола. На федеральному законодавчому рівні не закріплено єдині правила проведення відновної процедури «кола вироку» [417].

У Канаді, де на офіційному рівні можливість проведення «кола правосуддя» було включено у КК [396] таку форму відновного правосуддя розглядали спочатку як альтернативний спосіб призначення покарання, як доповнення до традиційних правил розгляду кримінальних справ. Проте, з часом, практика показала, що застосування кіл дає позитивний результат особистісних змін правопорушників та запобігання повторних злочинів [246].

На «кола правосуддя» можуть направлятися усі кримінальні справи, незалежно від тяжкості вчиненого злочину [197].

Проведення «кіл правосуддя» є найкращим взірцем залучаючого правосуддя, в якому члени громади можуть брати безпосередню участь у реагуванні на випадки правопорушень та порушень соціального порядку. Це відбувається шляхом створення Комітету правосуддя у громаді (далі – КПГ), що може також охоплювати представників відповідних юридичних інституцій. Загальною метою членів КПГ є знаходження більш конструктивних шляхів реагування на конфлікти у їхній громаді. КПГ відіграє об'єднавчу роль у загальному процесі проведення «кіл правосуддя», включаючи офіційні зв'язки з

інституціями кримінального правосуддя, громадськими організаціями, а також з різноманітними групами зацікавлених сторін у громаді. Переважно випадки направляються до КППГ з боку правоохоронних органів, прокурорів та суддів, хоча можуть також надходити зі шкіл, програм надання послуг потерпілим від правопорушення та від сімей [396].

На думку К. Праніс, Б.Стюарта, М. Уеджа, є чотири етапи «кола»: 1) визначення доцільності проведення кола; 2) підготовка до проведення кола; 3) проведення кола (досягнення консенсусної угоди для винесення вироку); 4) контроль за виконанням рішення [246].

На етапі визначення доцільності проведення кола комітет громадського правосуддя приймає рішення про доцільність застосування тієї чи іншої форми відновного правосуддя. Якщо ініціатором кола був правопорушник, то на даному етапі розглядається його заява. Для того, щоб така заява була прийнята, він повинен письмово визнати свою вину у вчиненні злочину. Формалізоване визнання вини направляється до суду. До «кола розгляду заяв», як правило, входять представники поліції, служби пробації, соціальні працівники. Приймаючи рішення про проведення кола, комітет громадського правосуддя має враховувати думку потерпілої сторони, дотримуючись принципу добровільності. У випадку позитивного рішення щодо проведення кола, правопорушник повинен розробити план дій, який спрямований на усунення шкоди, завданої злочином і виправлення своєї поведінки. Як правило, такий план стає частиною договору, а згодом і частиною вироку кола, і навіть елементом вироку суду. Характерно, що на кола можуть направлятися усі кримінальні справи, незалежно від тяжкості вчиненого злочину [246]. Етап підготовки до проведення кола передбачає вибір посередників, які будуть організовувати роботу кола. Це так звані «хранителі кола». Вони інформують потенційних учасників про їхню участь та роль у вирішенні кримінально - правового конфлікту, проводять організаційну та роз'яснювальну роботу [246].

На етапі проведення кола (досягнення консенсусної угоди для винесення вироку), залежно від організаційної побудови, структурно кола відновного

правосуддя поділяються на внутрішні та зовнішні. Внутрішнє коло складається з потерпілого, правопорушника, їх родичів. Зовнішнє коло утворюють представники громади, суду, прокуратури, захисту, служби пробації. Різновиди кіл та особливості їх проведення у різних частинах Канади та США зумовлені місцевою специфікою історичного розвитку. У випадку наявності судді, прокурора, адвоката, що є поширеним явищем під час кола примирення, вони виконують свої функції традиційно, як і в межах судового процесу. Остаточне рішення на колі має бути прийняте одноголосно. Якщо досягається позитивний результат внаслідок, то обвинувачення може бути тимчасово відхилене [431]. У випадку не досягнення згоди стосовно вироку, суд бере до уваги процес, що відбувався у колі при винесенні вироку.

На етапі контролю за виконанням рішення, функцію перевірки здійснює комітет громадського правосуддя, який повідомляє суд про відповідний результат. На основі інформації про перебіг кола, укладення договору під час нього, а також виконання зобов'язань, суд виносить остаточний вирок у кримінальній справі. На стадії винесення вироку результати кіл допомагають судді при його формуванні. Суд може повністю або частково врахувати рішення кола. Дуже часто таке рішення стає основою самого вироку.

За суб'єктним складом кола правосуддя поділяються на такі, що до свого складу залучають традиційних учасників кримінального процесу (судді, прокурори, адвокати), та такі, що передбачають участь тільки потерпілого, правопорушника, членів їх сімей, представників місцевої громади. Розрізняють також кола оголошення вироку [441].

Б. Стюарт зазначає, що існує багато різновидів кіл, які можуть проводитися з метою досягнення будь – якої правомірної цілі [441]. При цьому, важко не погодитись з його тезою, що у багатьох випадках успіх кіл правосуддя полягає не в досягненні згоди, договору для закінчення кримінального процесу, а в примиренні інтересів і відновленні взаємовідносин під час самого процесу примирення [441].

Організаційною формою проведення кіл правосуддя є створення Комітету правосуддя у громаді (далі – КППГ), що може також охоплювати представників відповідних юридичних інституцій. Загальною метою членів КППГ є знаходження більш конструктивних шляхів реагування на конфлікти. КППГ відіграє об'єднавчу роль у загальному процесі проведення «кіл правосуддя», включаючи офіційні зв'язки з інституціями кримінального правосуддя, громадськими організаціями, а також з різноманітними групами зацікавлених сторін у громаді. Переважно випадки направляються до КППГ з боку правоохоронних органів, прокурорів та суддів, хоча можуть також надходити зі шкіл, програм надання послуг потерпілим від правопорушення та від сімей [243].

КППГ є залученим протягом усього процесу проведення «кіл правосуддя», починаючи від визначення відповідності випадку й завершуючи забезпеченням дотримання досягнутої домовленості. КППГ також активізує підтримку громади потерпілому й правопорушнику протягом та після проведення процесу у «колі» [429]. «Кола правосуддя» переслідують декілька цілей, включаючи врахування потреб громади, потерпілих, правопорушників та їхніх сімей через процес примирення, відновлення правового статусу та здійснення відшкодування.

Для пошуку більш конструктивних шляхів реагування на конфлікти та реалізації відновної ініціативи, справедливості і розв'язання проблем, що стоять перед кримінальним судочинством може бути утворений (за аналогією з канадською моделлю Комітету правосуддя у громаді), Комітет громадського правосуддя (далі Комітет) – громадське експертне утворення, до складу якого входять судді, представники прокуратури, офіцери поліції, громадські правозахисні організації, науковці, яке є організаційною формою проведення кіл правосуддя, загальною метою якого є знаходження більш конструктивних шляхів реагування на конфлікти, відіграє об'єднавчу роль у загальному процесі проведення «кіл правосуддя», включаючи офіційні зв'язки з інституціями

кримінального правосуддя, громадськими організаціями, а також з різноманітними групами зацікавлених сторін у громаді.

Зауважимо, що Комітет не буде альтернативою традиційному кримінальному правосуддю. Його діяльність має доповнювати та вдосконалювати існуючу систему, запропонуючи нові, більш гуманні та ефективні методи вирішення конфліктів.

Завданнями Комітету може бути :

1. Сприяння відновному правосуддю. Комітет має сприяти впровадженню принципів відновного правосуддя в Україні, що передбачає залучення сторін конфлікту до процесу прийняття рішень, спрямованого на відновлення шкоди, заподіяної злочином, та зцілення всіх учасників конфлікту.
2. Пошук конструктивних шляхів реагування на конфлікти. Комітет має шукати та пропонувати альтернативні методи вирішення конфліктів, крім традиційного кримінального правосуддя, такі як медіація, реституція, громадська служба та інші.
3. Підвищення обізнаності про відновне правосуддя. Комітет має інформувати громадськість про принципи та практику відновного правосуддя, а також сприяти його популяризації.
4. Співпраця з інституціями кримінального правосуддя. Комітет має співпрацювати з судами, прокуратурою, поліцією та іншими інституціями кримінального правосуддя з метою впровадження принципів відновного правосуддя в їхню роботу.
5. Залучення громадськості до процесу прийняття рішень. Комітет має залучати представників громадськості до процесу прийняття рішень, пов'язаних з відновним правосуддям.
6. Підтримка жертв злочинів: Комітет має надавати підтримку жертвам злочинів, допомагаючи їм отримати відшкодування шкоди та емоційне зцілення.

Фундаментальним принципом «кіл правосуддя» є те, що самий вирок є менш важливим, аніж процес, у ході якого сторони мають визначити бажані

результати чи міру покарання. З огляду на те, що згода щодо результатів інциденту є бажаною та дуже цінною, усі члени «кола» відіграють активну роль у сприянні відновному процесу. Власне, саме коло учасників часто залучається до нагляду за дотриманням правопорушником досягнутих результатів процесу та забезпечення правопорушнику тривалої підтримки після того, як вирок визначено й прийнято до виконання. Проведення «кіл правосуддя» є прикладом того, як принципи відновного правосуддя можуть бути застосовані у рамках холістичного підходу, в якому представники системи кримінального правосуддя розділяють владу з членами громади. На противагу формальному й часто - густо суперницькому підходу до правосуддя, проведення «кіл правосуддя» може допомогти: знов ознайомити індивідів, сім'ї та громади з навичками вирішення проблем; відновити стосунки у громаді; сприяти усвідомленню та повазі до цінностей і життя інших людей; ураховувати потреби й інтереси усіх сторін, у тому числі потерпілих; фокусувати дію на причинах, а не лише на проявах проблем; визнавати наявні відновні ресурси та створювати нові; координувати використання місцевих та державних ресурсів; вживати попереджувальних заходів. Натепер, більшість правопорушників, чий випадок пройшов розгляд у «колах правосуддя», були дорослими особами. Водночас, зростає й кількість аналогічних випадків, де задіяні молоді правопорушники. Процес «кіл правосуддя» породив низку різновидів у межах цієї практики, включаючи діяльність громадських консультативних комітетів з питань винесення вироків, рад з питань винесення вироків та громадських рад з медіації [396].

Особливістю кіл є те, що вони включають різноманітні підходи для вирішення кримінальних справ, відмінних від традиційної процедури. Так, при проведенні кіл залучають членів місцевої громади, участь яких дає змогу правопорушнику об'єднатися з ними. Кола сприяють зустрічі потерпілого та правопорушника, а також близьких для кожної зі сторін людей. При цьому забезпечується справедливий розгляд справи. Справедливість у процесі проведення кіл забезпечується через надання кожному учаснику рівних

можливостей під час обговорення та прийняття рішення. При обговоренні у колі використовується так званий «мовник» (окремий предмет), який і надає можливість кожному учаснику сказати свою думку. Процедура кола має певні правила, яких зобов'язані усі дотримуватися, зокрема: «мовник» завжди рухається по колу за годинниковою стрілкою; учасник отримує право говорити лише тоді, коли йому в руки потрапив «мовник» або якщо він отримав дозвіл від «хранителя кола»; коли «мовник» потрапив до учасника в руки, а він не має, що сказати, «мовник» передається далі по колу, а учасник має право зберігати мовчання; жоден з учасників не має права піти з кола, поки воно не завершилося; точного часу проведення кола не існує, адже все залежить від того, чи висловилися усі учасники та чи сказали вони те, що хотіли [197].

Серед переваг «мовника» можна виділити те, що він дозволяє уникнути сутичок між учасниками, адже говорити може тільки той, хто тримає «мовник». За допомогою цього предмета забезпечується дотримання не лише принципу справедливості, а й принципу рівності, адже він надає усім учасникам рівне право на висловлення власної думки. Наступною перевагою є те, що «мовник» створює сприятливі умови для прийняття спільного рішення. Говорячи про переваги кіл, як форми відновного правосуддя, варто зазначити про можливість створення ними відкритого діалогу між потерпілим та правопорушником із залученням членів громади та органів державної влади. Це дає змогурозглянути ситуацію зі всіх боків. Для правопорушника перевагою такої процедури є те, що йому надається неабияка підтримка зі всіх сторін, чого немає при традиційному розгляді справи. Для нього участь у колі є результатом визнання вини та усвідомлення ним скоєного, каяття та виправлення. Кола відновного правосуддя допомагають уникнути таврування, яке посилює почуття несприйняття та відторгнення, а також дозволяє налагодити зв'язок із суспільством. Очевидно, що у проведенні кіл мав би брати участь і психолог, який би допоміг віднайти контакт між потерпілим та правопорушником. Кожен з них має поставити себе на місце іншого: потерпілий має усвідомити, чому

правопорушник вчинив той чи інший злочин, а правопорушник – відчутти на собі усі ті переживання, які відчуває потерпілий у цій ситуації [227].

Механізм застосування відновного правосуддя у сучасній системі кримінальної юстиції Канади такий. Для правопорушника є п'ять шляхів бути спрямованим на участь у програмі відновного правосуддя, а саме: 1) поліцією (до винесення звинувачення); 2) прокурором (після винесення обвинувачення); 3) судом (до винесення вироку); 4) службою виконання покарання (після винесення пригозлодія); 5) у рамках пробації (після завершення покарання). Умовою для направлення справи ВП є добровільне і щире намірішення обвинуваченого прийняти відповідальність за скоєне та готовність працювати з жертвами та громадою. Жертви теж мають дати згоду зустрітися із злочинцем. Поліція Канади разом із співробітниками програм ВП відзначає успіх застосування програм ВП також для дорослих злочинців, що підтверджується науковими дослідженнями [417]. До складності застосування реституційного (відновного) правосуддя у Канаді відносяться мінімуми термінів тюремного ув'язнення для деяких видів злочинів, а також прагнення до зрівнювання покарання за подібні злочини, скоєні при схожих обставинах. З позиції відновного правосуддя покарання в першу чергу має залежати від потреб жертв, громади і злочинця, і тому воно може варувати між різними злочинцями [433]. Сьогодні в Канаді створено і успішно функціонує понад 400 програм відновного правосуддя [436].

У Канаді було проведено ряд досліджень щодо рівня впливу тієї чи іншої відновної ініціативи на розв'язання проблем, що стоять перед кримінальним судочинством в цілому. Оцінка відновних програм виявилася ефективною в аспекті просування альтернатив позбавленню волі [445]. «Кола правосуддя», у Сполучених Штатах Америки функціонують як частина кримінального процесу. Проте єдності щодо того, на якій саме стадії провадження вони можуть бути використані, немає. У переважній більшості кримінальних справ кола проводилися до винесення рішення судом. Проте, як зазначає Д. Маєрс, 28% відновних програм застосовувалися після винесення

судового рішення і, переважно, до застосування покарання та розглядались як реабілітаційна, реінтеграційна процедура. Узагальнюючи кримінально - процесуальні норми різних штатів та практику, можна зробити висновок, що кримінальна справа може бути спрямована на таку процедуру з ініціативи поліції, прокурора або суду. Вона проводиться спеціально підготовленими працівниками поліції, департаменту обвинувачення генеральних прокуратур штату, громадських або релігійних організацій. Дослідження М. Умбрайта та Дж. Грінвуда показують, що більшість відновних програм проводилися недержавними (громадськими) (43%) та релігійними організаціями (22%) [445]. Важливо відзначити, що одним з визначальних критеріїв можливості застосування відновного правосуддя є тяжкість вчиненого злочину. Попри позитивні результати кіл, ще на початковому етапі їхнього запровадження у кримінальний процес простежувалися певні загрози. Насамперед, це стосується справедливості процесу, суб'єктного складу, неупередженості (нейтральності) посередника («хранителя кола»), доцільності проведення кіл «винесення вироку», оскільки остаточне рішення щодо покарання за вчинений злочин приймає виключно суд [197].

Правове регулювання застосування «кола правосуддя» щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні на сучасному етапі є багатоаспектним. Оскільки існують різні правові засоби та механізми регулювання цієї форми реституційного (відновного) правосуддя. Т. Кисельова виділила три групи механізмів правового регулювання медіації як форми реституційного (відновного) правосуддя: 1) ринково – правові, до яких належать, зокрема, медіаційні угоди; 2) саморегулівні механізми (кодекси медіаторів, поцедури, тощо, які розробляються медіаторами та / або об'єднаннями медіаторів); 3) законодавче врегулювання (закони, про медіацію та підзаконні нормативно – правові акти, які встановлюють правила держави щодо надання послуг медіації [138].

Досвід правового регулювання реституційного (відновного) правосуддя в зарубіжних країнах є різноманітним. У більшості країн Західної Європи перші

кроки із впровадження відновного правосуддя, зокрема такої форми як медіація здійснювались у вигляді пілотних проєктів, а законодавче оформлення відбувалось пізніше [210].

Аналіз зарубіжного досвіду реституційного (відновного) правосуддя свідчить про його ефективність: у гуманізації кримінальної політики, відновленні справедливості для жертв злочинів, зменшенні навантаження на систему кримінального правосуддя та ресоціалізації злочинців. Це підтверджується дослідженнями та практикою багатьох країн, в яких прийнято та ефективно застосовується законодавство про реституційне (відновне) правосуддя (Австрія, Болгарія, Греція Данія Італія, Іспанія Канада, Латвія Литва Нідерланди Німеччина Норвегія Нова Зеландія, Польща Румунія Угорщина Фінляндія Франція Чехія Швеція Швейцарія Естонія та ін.) [419]. Враховуючи позитивний досвід зарубіжних країн, доцільно запровадити реституційне (відновне) правосуддя в Україні.

Доцільно прийняти закон України «Про реституційне (відновне) правосуддя», що стане нормативною реалізацією шляху до впровадження цієї важливої правової інституції в Україні та закріпить основні аспекти цього правового інституту та визначить можливості застосування його форм.

У законі мають бути закріплені основні аспекти цього правового інституту визначенні: поняття та принципів, цілей та завдань реституційного (відновного) правосуддя; окреслення кола суб'єктів реституційного (відновного) правосуддя; форми та методи реституційного (відновного) правосуддя; компетенції органів та осіб, які здійснюють реституційне (відновне) правосуддя; гарантії прав та свобод учасників реституційного (відновного) правосуддя; можливості застосування всіх його форм, включаючи медіацію, «коло правосуддя» та «сімейні конференції»; механізми фінансування та матеріально-технічного забезпечення реституційного (відновного) правосуддя; порядок підготовки кадрів для здійснення реституційного (відновного) правосуддя; проведення моніторингу та оцінки ефективності реституційного (відновного) правосуддя.

Прийняття такого закону дозволить: створити правову основу для розвитку та впровадження реституційного (відновного) правосуддя в Україні; забезпечить чітке та однозначне регулювання всіх аспектів реституційного (відновного) правосуддя; сприятиме застосуванню реституційного (відновного) правосуддя до ширшого кола злочинів та правопорушень; підвищити ефективність кримінального правосуддя та сприяти ресоціалізації злочинців; відновити порушені злочином соціальні відносини та забезпечити справедливість для жертв злочинів. Крім того, для успішного впровадження реституційного (відновного) правосуддя також необхідна широка просвітницька робота серед населення, підготовка кваліфікованих кадрів та створення належних матеріально-технічних умов.

На нашу думку, виходячи із особливостей категорії засуджених, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, цілком доцільним було б запровадження пілотного проекту – «Програма відновлення для осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі», де передбачено алгоритм проведення «кола правосуддя» і участі в ньому особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі.

Важливо зазначити, що пілотний проект «Програма реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі» має проводитися з ретельною підготовкою, чітким протоколом та залученням кваліфікованих фахівців. Також важливо забезпечити належний контроль та оцінку результатів проекту.

Впровадження такого проекту може стати важливим кроком на шляху до гуманізації кримінальної політики, відновлення справедливості для жертв злочинів та ресоціалізації злочинців. Його метою виступає вирішення кримінально-правового конфлікту на основі консенсусного рішення, спрямованого на відновлення справедливості.

До очікуваних результатів можна віднести: відновлення справедливості для потерпілих; ресоціалізацію злочинців; зменшення навантаження на систему кримінального правосуддя; формування безпечного середовища в суспільстві.

Загальні положення авторського варіанту Порядку реалізації пілотного проєкту «Програма реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі» представлено у Додатку 15.

Отже, впровадження зарубіжного досвіду щодо реалізації «кола правосуддя» як форми реституційного (відновного) правосуддя в правозастосовчу практику України, сприятиме гуманізації кримінального законодавства України щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі та створить передумови для відновлення справедливості в наслідок скоєного злочину, зокрема шляхом відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Висновки до 2 розділу

Узагальнення міжнародних вимог та рекомендацій щодо запровадження реституційного (відновного) правосуддя в європейських країнах становило підґрунтя для його розподілу на дві групи: загальні та спеціальні норми, що дає чітке уявлення про те, які аспекти реституційного правосуддя регулюються на універсальному рівні, а які потребують більш детальної регламентації на національному рівні. Міжнародні норми, що відображені у конвенціях, резолюціях, директивах містять чіткі нормативні основи щодо запровадження реституційного (відновного) правосуддя в європейських країнах. До них належать: 1) необхідність впроваджувати у національне кримінальне судочинство заходи впливу щодо злочинця, які не пов'язані з позбавленням волі; 2) потреба сприяти розвитку процесу непритягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності, залучаючи до цього служби або комісії у справах захисту дітей; 3) актуальність проведення досліджень щодо ефективності застосування систем посередництва та примирення у кримінальних справах; 4) важливість застосовування норм, які б передбачали відшкодування шкоди потерпілим та водночас визнавали потреби

правопорушника, що стосуються його соціального устрою; 5) доцільність спрощення кримінального судочинства, зокрема шляхом впровадження заходів для примирення сторін або дружнього врегулювання спору як до, так і після порушення провадження у справі; 5) необхідність вдосконалення системи кримінального судочинства, в тому числі за допомогою застосування посередництва у кримінальному процесі; 6) потреба розширювати адекватні альтернативи офіційному кримінальному судочинству, серед яких є медіація, відновне правосуддя.

Зазначено, що в Україні спостерігається активний процес формування комплексної системи правового регулювання реституційного (відновного) правосуддя. Це відповідає загальноєвропейським тенденціям та свідчить про прагнення української держави до гуманізації кримінальної юстиції, пошуку альтернативних покаранням заходів та запровадження реституційних практик для відновлення справедливості у суспільстві. Важливо підкреслити, що реституційне правосуддя це ціла філософія, яка ставить на перше місце не покарання злочинця, а відновлення порушених прав жертви та ресоціалізацію правопорушника.

Визначено, що запровадження реституційного правосуддя в Україні має низку переваг: зниження рівня рецидиву; відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; покращення стосунків між жертвою та злочинцем шляхом посередництва та примирення; зменшення навантаження на систему кримінального правосуддя. Реституційне правосуддя має всі шанси стати важливою частиною української правової системи. Це прогресивний та гуманний підхід до кримінальної юстиції, що сприятиме відновленню справедливості та формуванню безпечного суспільства.

Запропоновано внести зміни до ЗУ «Про медіацію» де медіацію розуміти як вирішення кримінально – правових конфліктів, у якому його сторони (потерпілий, правопорушник, громада, держава, суспільство) і, де доцільно будь – які інші його учасники, що зазнали впливу від скоєного правопорушення, разом беруть активну участь у вирішенні його наслідків, в

основному за допомогою посередника (медіатора/фасилітатора), який спрямований на забезпечення комфортних і безпечних умов життя та попередження виникнення викликів і загроз суспільній безпеці в майбутньому.

Зазначено, що «кола правосуддя» – це організація проведення процедури кола за участю особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі; потерпілої сторони (жертви), їхніх сімей та всіх, хто їх може підтримати; професійних працівників правоохоронних органів (суддів, адвокатів, офіцерів поліції); соціальних працівників; науковців; представників громадськості з метою вирішення кримінально – правового конфлікту на основі вироблення консенсусного рішення щодо відновлення справедливості, яка була порушена скоєним кримінальним правопорушенням.

На сьогодні в Україні існує нагальна потреба у застосуванні програм реституційного (відновного) правосуддя на стадії виконання покарання у виді вироку, зокрема і щодо такої категорії засуджених як особи, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі. Але в той же час на доктринальному рівні «кола правосуддя» як ефективна форма реституційного (відновного) правосуддя не знайшла нормативно – правового закріплення в національних джерелах права. Застосування реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі є складним процесом, реалізація якого спирається на комплекс правових засобів, які у своїй єдності становлять механізм правового регулювання.

На думку опитаних експертів, програма «коло правосуддя» є найбільш результативною щодо отримання відновного ефекту у застосуванні до осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі. Її реалізація може зменшити навантаження на пенітенціарну систему України; надасть можливість відновити справедливість порушену злочином; компенсувати максимальний обсяг заподіяної потерпілим шкоди (зокрема і моральної); обумовить усвідомлення особами, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі факту, що їхня поведінка є неприйнятною та що вона спричинила справжні тяжкі наслідки для потерпілого (их) та громади; що вони можуть та мають

прийняти відповідальність за свої дії; що потерпілі повинні мати можливість висловити свої потреби та брати участь у визначенні найкращого способу для відшкодування правопорушником заподіяної шкоди; суспільству, окремій громаді взяти на себе відповідальність за участь у цьому процесі; урівноважити потреби потерпілих та правопорушників, суспільства, окремої громади

«Кола правосуддя» є прикладом залучаючого правосуддя, в якому члени громади можуть брати безпосередню участь у реагуванні на випадок правопорушень та порушень соціального порядку; ця форма реституційного (відновного) правосуддя зазвичай здійснюється у рамках кримінального процесу, охоплює фахівців системи кримінального правосуддя й підтримує процес винесення вироку/призначення покарання.

Узагальнено кримінальне законодавство зарубіжних країн (Австрії, Азербайджані, Албанії, Аргентині, Бельгії, Болгарії, Великобританії, Вірменії, Казахстані, Канаді, Кореї, КНР Італії, Литва Латвії, Македонії, Молдова Польщі Румунії, США, Угорщині, Філіппінах, Франції, ФРН, Швейцарії Естонії, та Японії) щодо застосування довічного позбавлення волі та запровадження реституційного (відновного) правосуддя. Констатовано, що застосування довічного позбавлення волі та відновного правосуддя значно варіюється в різних країнах, з різним рівнем поширення та розвитку. Поряд з цим, було виділено спільні риси, такі як використання довічного позбавлення волі за найтяжкі злочини, обмеження його застосування до окремих категорій осіб та зростання популярності відновного правосуддя. Узаконодавстві більшості країн спостерігається гуманізація покарання з обмеженням довічного позбавлення волі та розширенням реституційного правосуддя, акцент на справедливості та відновленні при призначенні покарання.

Систематизовано зарубіжне законодавства та правозастосовна практика та обґрунтовано, доцільність створення Комітету громадського правосуддя як громадського експертного утворення, до складу якого можуть входити судді, представники прокуратури, офіцери поліції, громадські правозахисні організації, науковці, об'єднані метою сприяння відновному правосуддю,

справедливості та пошуку конструктивних шляхів реагування на конфлікти. Комітет може відігравати об'єднуючу роль у загальному процесі проведення «кіл правосуддя», включаючи офіційні зв'язки з інституціями кримінального правосуддя, громадськими організаціями, а також з зацікавленими сторонами у громаді.

Визначено, що реалізація «кола правосуддя» як форми реституційного (відновного) правосуддя у національну правозастосовчу практику, сприятиме гуманізації кримінального законодавства України щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі та створить передумови для відновлення справедливості та розв'язання проблем, що стоять перед кримінальним судочинством.

Представлено авторський пілотний проєкт «Програма реституційного (відновного) правосуддя для осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі». Цей проєкт має визначити: перелік і значення термінів; критеріальні вимоги до громади, на яку покладаються зобов'язання щодо реституційного (відновного) правосуддя на особу, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі; етапи проведення «кола правосуддя»: етап визначення доцільності проведення «кола правосуддя»; етап підготовки до проведення «кола правосуддя»; етап проведення «кола правосуддя»; етап контролю за виконанням рішення.

Запропоновано прийняти закон України «Про реституційне (відновне) правосуддя», який би регулював основоположні загальні питання реституційного (відновного) правосуддя як правового інституту та окреслював можливості застосування всіх його форм – медіації, «кола правосуддя», «сімейні конференції».

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження є завершеною працею, в якій розроблено концептуальні положення, що ґрунтуються на комплексному аналізі наукових теорій, статистичних даних та судової практики, спрямовані на вирішення актуальної теоретико-прикладної проблеми – вдосконалення підходів та кримінально-правових механізмів відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі.

Основні результати дослідження полягають у наступному:

1. Актуальність досліджуваної проблематики обумовлюється, з одного боку, об'єктивним процесом формування в Україні цілісної законодавчої бази забезпечення прав і свобод людини та громадянина, яка б відповідала встановленим міжнародним стандартам, а з іншого, широкомасштабною агресією російської федерації проти України, що спричинює процес маргіналізації громадянськості і відповідно обумовлює збільшення чисельності вироків у виді довічного позбавлення волі. Означене протиріччя набуло розв'язання шляхом пропозиції впровадження в кримінальну юстицію України реституційного (відновного) правосуддя у формі «кола правосуддя», зокрема як додаткового засобу вирішення кримінально – правових конфліктів.

Дослідження кримінально-правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі є складним та багатогранним завданням, вирішення якого потребує міждисциплінарних наукових розвідок у сферах правознавства, філософії, історії, соціології, психології та педагогіки. Сучасна вітчизняна наука зосереджена на пошуку шляхів оновлення національної правової доктрини, інтеграції справедливості й права, гуманізації процесів застосування, відбування та виконання довічного покарання, а також впровадження в правову практику форм і програм відновного правосуддя як інструменту вирішення кримінально-правових конфліктів. Зарубіжні науковці акцентують увагу на ролі громадянського суспільства у зниженні рівня злочинності, важливості пробачення злочинця, наслідках реалізації принципу

справедливості у визнанні покарання законним, справедливості довічного відбування покарання, захисті прав людини через відновлення через покарання, а також ефективності застосування альтернативних тюремному ув'язненню заходів.

2. Розкриття методологічних підходів до дослідження кримінально-правових аспектів відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі, передбачає використання методології юридичної науки як системи підходів, методів і способів наукового дослідження. Виходячи з цього розуміння, було обґрунтовано доцільність використання комплексного методологічного інструментарію: діалектичного, історичного, аксіологічного, парадигмального, антропологічного, герменевтичного, термінологічного (діахронічного, системно-структурного, функціонального); юридично-позитивістського; детерміністського, а також загальнонаукових та спеціальних методів і прийомів наукового пізнання: логічного; історико-генетичного, порівняльного, методу аналізу документів, методу спостереження, соціологічного методу опитування, психолого-педагогічного методу (біографічного).

Комплексний методологічний підхід дав можливість: отримати глибоке та всебічне розуміння сучасних тенденцій реституційного правосуддя в Україні; окреслити проблеми застосування довічного позбавлення волі; визначити найбільш прийнятні форми реституційного правосуддя для роботи з особами, які відбувають таке покарання; сформулювати практичні рекомендації щодо оптимізації правового регулювання стосунків між засудженими до довічного позбавлення волі, потерпілими, територіальними громадами, державою та установами, що забезпечують виконання цього покарання. Крім того, ключові методологічні підходи було застосовано для удосконалення та оптимізації методики експертного опитування щодо сучасних тенденцій реституційного правосуддя в Україні, проблем застосування довічного позбавлення волі, а також визначення найбільш прийнятних форм реституційного правосуддя для роботи з особами, які відбувають таке

покарання. На основі отриманих даних авторського дослідження сформульовано практичні рекомендації щодо оптимізації правового регулювання стосунків між засудженими до довічного позбавлення волі, потерпілими, територіальними громадами, державою та установами, що забезпечують відбування цього покарання сформовано пропозиції нормативного та організаційно-правового характеру.

3. Розкрито розуміння відновлення справедливості в контексті теорій кримінального покарання. Осмислення відновлення справедливості як мети кримінального покарання можливе крізь призму детерміністського підходу в межах теорій ретрибутивізму, консеквенціалізму та реституційного (відновного) правосуддя.

Теорія ретрибутивізму виходить з того, що злочинець має бути покараний за свій злочин, шляхом кари, яка пропорційна злочину, і є відплатою. Вчення ретрибутивізму включає теологічне вчення про відплату; вчення матеріальної відплати; вчення діалектичної відплати; вчення світової справедливості; вчення самозахисту; вчення вродженої справедливості. Вони обґрунтовують право Абсолюту (Бога, всесвітнього закону, держави) карати, цьому праву людство не може не підкорятися.

Теорія консеквенціалізму базується на отриманні корисного результату для майбутнього суспільства, зокрема зменшення рівня злочинності. Це вчення включає утилітаристське вчення, вчення залякування, виправлення, запобігання та психологічного примусу. Також, аргументує, що відновлення справедливості досягається через страждання злочинця для запобігання рецидиву злочинів і стримування інших від скоєння протиправних дій. Вказана теорія реалізовується шляхом підтримки пробації, реабілітації та відшкодування шкоди.

Теорія відновного правосуддя проголошує відновне правосуддя як форму правосуддя, яка створює умови для примирення потерпілих і правопорушників та усунення наслідків, спричинених злочином, зокрема шляхом проведення зустрічей сторін для спільного вирішення питання

подолання наслідків скоєного злочину і його впливу на майбутнє. Підхід відновного правосуддя до реагування на злочин полягає у відновленні порушених соціальних відносин через відшкодування правопорушниками завданої потерпілим шкоди та залученні громади до розв'язання конфлікту, за умови активної участі сторін конфлікту в цьому процесі, на примиренні та розробленні угод між потерпілими й правопорушниками для досягнення бажаних результатів та відшкодувань. Відновлення справедливості в реституційному (відновному) правосудді імплементується у правову реальність шляхом медіації, реституційних програм, кола підтримки жертв та злочинців.

4. Проаналізовано значущі кримінально – правові складові довічного позбавлення волі як найсуворішого виду покарання в Україні, що застосовується лише за вчинення особливо тяжких злочинів. Довічне позбавлення волі - примусовий захід, що застосовується від імені держави, за рішенням суду, до особи, визнаної винною у вчиненні умисного особливо тяжкого злочину, і передбачає безстрокову (довічну) ізоляцію засудженого від суспільства шляхом тримання його у спеціально призначених для цього установах виконання покарань. Це покарання передбачає позиттєве позбавлення волі, обмеження певних прав і свобод засудженого. Важливою складовою цього покарання є забезпечення дотримання прав людини засуджених, включаючи доступ до медичної допомоги, освіти та релігії.

Покарання у виді довічного позбавлення волі призначається з дотриманням таких принципів: 1) законність покарання (будь – яке покарання має призначатися у точній та повній відповідності до кримінального закону); 2) принцип обґрунтованості та вмотивованості покарання (покарання має застосовуватися лише у випадку, коли це справді необхідно); 3) гуманність покарання (покарання не повинно мати за мету заподіяння страждань засудженому чи приниження його гідності); 4) індивідуалізація покарання (покарання має бути призначене із врахуванням індивідуальних особливостей конкретної справи та особи, винної у вчиненні злочину); 5) справедливість покарання, що забезпечує пропорційність покарання тяжкості злочину,

враховуючи як потреби суспільства у безпеці, так і права засудженого на справедливий розгляд.

Визначено кримінально-правові проблеми призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі в Україні: колізії у кримінально-виконавчому законодавстві; відсутність можливості умовно-дострокового звільнення для засуджених до довічного позбавлення волі; необхідність перегляду строків для клопотань про помилування; відсутність чітких критеріїв для оцінки можливості зміни умов тримання у межах прогресивної системи; неупорядкованість нормативно-правової бази щодо зміни форми, умов та режиму відбування покарання з урахуванням індивідуальних програм соціально-психологічної роботи із засудженими; трансформація організаційних аспектів діяльності для забезпечення виконання покарання, таких як безпека, контроль, оцінювання та гуманне ставлення до засуджених.

Доведено доцільність моніторингу ефективності застосування довічного позбавлення волі на підставі якого формувати пропозиції до законодавства. При цьому важливо враховувати думки громадськості та експертів.

5. Узагальнено міжнародні вимоги та рекомендації щодо запровадження реституційного (відновного) правосуддя в європейських країнах, та виокремлено дві групи: загального (універсального) характеру, які містять загальні норми щодо реституційного правосуддя та закріплюють право на застосування альтернативи в судовому провадженні, посередництво, примирення; спеціального характеру, які містять адресні норми щодо реституційного правосуддя, дають визначення поняттям і категоріям, що характеризують реституційне правосуддя, умови застосування реституційного правосуддя в національній правовій системі.

Зауважено, що міжнародні вимоги та рекомендації щодо запровадження реституційного правосуддя не є жорсткими правилами, а лише загальними орієнтирами. Кожна країна має право самостійно визначати конкретні механізми та процедури застосування реституційного правосуддя з урахуванням своїх національних особливостей та правової системи. Однак

дотримання міжнародних принципів реституційного правосуддя є необхідною умовою для його ефективного впровадження та досягнення його цілей.

6. Охарактеризовано правову основу впровадження, застосування, розвитку та перспектив реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі. Формування комплексної системи правового регулювання реституційного (відновного) правосуддя, відповідає загальноєвропейським тенденціям і свідчить про прагнення держави до гуманізації кримінальної юстиції, пошуку альтернативних покаранням заходів та впровадження реституційних практик для відновлення справедливості та формування безпечного суспільства. Застосування реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі є складним процесом, реалізація якого спирається на комплекс правових засобів, які у своїй єдності становлять механізм правового регулювання.

Обґрунтовано зміни до ЗУ «Про медіацію» де медіацію слід розуміти як вирішення кримінально – правових конфліктів, у якому його сторони (потерпілий, правопорушник, громада, держава, суспільство) і, де доцільно будь – які інші його учасники, що зазнали впливу від скоєного правопорушення, разом беруть активну участь у вирішенні його наслідків, в основному за допомогою посередника (медіатора/фасилітатора), який спрямований на забезпечення комфортних і безпечних умов життя та попередження виникнення викликів і загроз суспільній безпеці в майбутньому.

7. Аргументовано, на основі узагальнення кримінального законодавства зарубіжних країн (Австрії, Азербайджану, Албанії, Аргентини, Бельгії, Болгарії, Великобританії, Вірменії, Казахстану, Канади, Кореї, КНР, Італії, Литви, Латвії, Македонії, Молдови, Польщі, Румунії, США, Угорщини, Філіппін, Франції, ФРН, Швейцарії, Естонії та Японії) доцільність застосування різних форм реституційного (відновного) правосуддя до осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі. Так, реалізація «кола правосуддя», як форми реституційного (відновного) правосуддя, у національну правозастосовчу

практику, сприятиме гуманізації кримінального законодавства України щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі та створить передумови для відновлення справедливості та розв'язання проблем, що стоять перед кримінальним судочинством. Під терміном «кола правосуддя» запропоновано розуміти «організацію проведення процедури за участю особи, яка відбуває покарання у вигляді довічного позбавлення волі; потерпілої сторони (жертви), їхніх сімей та всіх, хто може їх підтримати; професійних працівників правоохоронних органів (суддів, прокурорів, адвокатів, офіцерів поліції); соціальних працівників; науковців; представників громадськості з метою вирішення кримінально-правового конфлікту на основі досягнення консенсусного рішення щодо відновлення справедливості, порушеної скоєним злочином». Проведене дослідження методом експертного опитування засвідчило: серед трьох форм відновного правосуддя – медіація, «сімейні конференції», «кола правосуддя» - саме «кола правосуддя» є оптимальною формою у роботі з особами, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі.

Обґрунтовано, на основі аналізу зарубіжного законодавства та правозастосовної практики, доцільність створення Комітету громадського правосуддя як громадського експертного утворення, до складу якого можуть входити судді, представники прокуратури, офіцери поліції, громадські правозахисні організації, науковці, об'єднані метою сприяння відновному правосуддю, справедливості та пошуку конструктивних шляхів реагування на конфлікти. Комітет може відігравати об'єднуючу роль у загальному процесі проведення «кіл правосуддя», включаючи офіційні зв'язки з інституціями кримінального правосуддя, громадськими організаціями, а також з зацікавленими сторонами у громаді.

8. Визначено напрями реалізації реституційного (відновного) правосуддя в Україні щодо осіб, які відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі які передбачають законодавче забезпечення цього процесу та внесення змін до чинного законодавства для узгодження з принципами реституційного

правосуддя, а також охоплюють розробку та проведення навчальних програм для суддів, прокурорів, адвокатів, співробітників пенітенціарної служби, психологів, соціальних працівників та інших фахівців, залучених до програм реституційного правосуддя; підготовку фахівців-медіаторів з навичками проведення процедур «кола правосуддя»; інформаційно-просвітницьку діяльність; співпрацю з громадськими організаціями, що працюють у сфері кримінального судочинства; проведення інформаційних кампаній серед населення для підвищення обізнаності про реституційне правосуддя, його доцільність та переваги.

Запропоновано прийняття закону України «Про реституційне (відновне) правосуддя», який чітко визначає принципи, процедури та механізми його застосування до осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі. У законі мають бути: закріплені поняття та принципів, цілі та завдань відновного правосуддя; окресленні кола суб'єктів реституційного (відновного) правосуддя; форми та методи реституційного (відновного) правосуддя; компетенції органів та осіб, які здійснюють реституційне (відновне) правосуддя; гарантії прав та свобод учасників реституційного (відновного) правосуддя; можливості застосування всіх його форм, включаючи медіацію, «коло правосуддя» та «сімейні конференції»; механізми фінансування, матеріально-технічного забезпечення реституційного правосуддя; порядок підготовки кадрів для здійснення реституційного правосуддя; проведення моніторингу та оцінки ефективності реституційного правосуддя. Прийняття такого закону дозволить: створити правову основу для розвитку та впровадження реституційного (відновного) правосуддя в Україні; забезпечить чітке та однозначне регулювання всіх аспектів відновного правосуддя; сприятиме застосуванню реституційного правосуддя до ширшого кола злочинів та правопорушень; підвищити ефективність кримінального правосуддя та сприяти ресоціалізації злочинців; відновити порушені злочином соціальні відносини та забезпечити справедливість для жертв злочинів. Крім того, для успішного впровадження відновного правосуддя також необхідна широка

просвітницька робота серед населення, підготовка кваліфікованих кадрів та створення належних матеріально-технічних умов.

Представлено авторський пілотний проєкт «Програма реституційного (відновного) правосуддя для осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі», який передбачає алгоритм проведення «кола правосуддя» і участі в ньому особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі. Метою проєкту є вирішення кримінально-правового конфлікту на основі консенсусного рішення, спрямованого на відновлення справедливості. Запровадження такого проєкту може стати важливим кроком на шляху до гуманізації кримінальної політики, відновлення справедливості для жертв злочинів та ресоціалізації злочинців.

9. Запропоновано низку змін та доповнень до національного законодавства, зокрема:

ст. 64 КК України доповнити п. 3 наступного змісту: *відбування покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено за рішенням Верховного Суду України на позбавлення волі на певний строк у випадку, коли засуджений до покарання у вигляді довічного позбавлення волі визнав свою вину, прийняв участь у програмі реституційного (відновного) правосуддя і Комітет громадського правосуддя виніс рішення про можливість заміни йому виду покарання – а саме, покарання на певний строк;*

ст. 75 КК України доповнити п. 5 такого змісту *«іспитовий строк при заміні довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк становить від 5 до 10 років»;*

ст. 81 КК України доповнити п. 5 такого змісту: *«умовно - дострокове звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі може бути застосоване за рішенням Верховного Суду України, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення, відбув не менше десяти років призначеного судом покарання та визнав свою вину, прийняв участь у програмі реституційного (відновного) правосуддя і Комітет*

громадського правосуддя виніс рішення про можливість умовно - дострокового його звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі»;

п. 5 ст. 82 КК України викласти у такій редакції: «покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено на покарання у виді строкового позбавлення волі за рішенням Верховного Суду України, якщо засуджений відбув не менше десяти років призначеного судом покарання, визнав свою вину, прийняв участь у програмі реституційного (відновного) правосуддя і Комітет громадського правосуддя виніс рішення про можливість пом'якшення (зменшення (зниження) строку) цього покарання»;

п. 2 ст. 87 КК України викласти у такій редакції «Актом про помилування, або рішенням Верховного Суду України може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше п'ятнадцяти років, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення, прийняв участь у програмі реституційного (відновного) правосуддя і Комітет громадського правосуддя виніс рішення про можливість помилування».

З метою реалізації програми реституційного (відновного) правосуддя «кола правосуддя» доцільно внести також зміни до КВК України:

ч. 1 ст.101 КВК України доповнити підпунктом 4 такого змісту «засуджені особи, що відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, та які стають на шлях виправлення, прийняли участь у програмі реституційного (відновного) правосуддя і Комітет громадського правосуддя виніс рішення про можливість перегляду умов відбування ними покарання, зокрема у межах однієї ВК, або шляхом переведення до ВК іншого рівня безпеки, можуть бути переглянуті в бік покращення».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- 1.Абисова М.А. Сучасні ліберальні концепції: аксіологічний та комунікативний аспект. *Вісник НАУ. Сер. Філософія. Культурологія*. 2014. №2 (20). С.32 – 36.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2014_2_9
- 2.Андреєв Д. Природне право у працях Лейбніца. *Юридична Україна*. 2012. № 5. С. 12 – 15.
- 3.Андрейчук Н. Парадигма як термін. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. Проблеми української термінології. 2008. № 620. С. 254 – 257. URL:https://vlp.com.ua/files/52_3.pdf
- 4.Антропологія права: навч. посіб. / за ред. В.І. Кушерця. Київ: Знання України, 2011. 223с.
- 5.Арістотель. Політика. Київ: Основи, 2000. 239с.
- 6.Арістотель. Нікомахова етика. Київ: Аквілон – Плюс. 2002. 480 с.
- 7.Артикуца Н.В. Термінологічно - правовий фонд української мови: проблеми методології дослідження. Система і структура східнослов'янських мов: [міжкаф. зб. наук. праць; Редкол.: Н.В. Артикуца та ін.]. Київ: Видавництво Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, 1999. 287 с.
- 8.Бабанли Р.Ш. Перспективи наукового вирішення проблем призначення покарання в Україні. *Університетські наукові записки*. 2017. № 62. С. 102 – 109.
- 9.Бабанли Р. Призначення покарання в Україні: теоретико – прикладні засади. Чернігів: Десна Поліграф, 2019. 488с.
- 10.Базелюк В. В., Хоменко М. В. Довічне позбавлення волі як гуманістична парадигма кримінальної відповідальності. *Право і суспільство*. 2018. № 2. Ч. 2. С. 164–167.
11. Байда А.О., Петрівна Л.С. Покарання у виді довічного позбавлення волі як порушення прав людини. *Молодий вчений*. 2019. №3 (67). С. 384 – 387.
- 12.Балинська О. М., Яценко В. А. Методологія сучасного правознавства: посібник / за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС. 2018. 372 с.

- 13.Балинська О.М., Яценко В.А. Принципи діалектики та метафізики (формальної логіки) у праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017.№3. С.259 – 266.
- 14.Бараненко Д.В. Проблемні питання призначення покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк і довічного позбавлення волі. *Право і суспільство*. 2020.№5. С.141 – 148.
- 15.Бараш Є. Ю. Загальні тенденції гуманізації та перспективи пенітенціарної пробації щодо довічного позбавлення волі. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 344 - 354.
- 16.Бараш Є. Ю., Скоков С. І. Удосконалення організації виконання покарання у вигляді ДВП як відображення процесів реформування пенітенціарної системи України. *Право і Безпека*. 2011. № 2 (39). С. 184 – 189.
- 17.Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально - правові та кримінологічні проблеми: монографія. Харків: Право. 2009. 576с.
18. Беяневич О.А. Про застосування практики Європейського суду з прав людини. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка*. Сер.: Юридичні науки. 2009. С. 32 – 38.
- 19.Берзін П.С., Волинець Р.А., Берзіна А.Б. Принцип законності в кримінальному праві України та ФРН: окремі нормативні та правозастосовчі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія Право: Вип. 72. Част. 2. С.122 – 126.
- 20.Березовська Н.Л. Кара в теорії і практиці кримінального права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. Юриспруденція. 2013. №6 -1. Том. 2. С.149 – 151.
- 21.Бехруз Х. Порівняльне правознавство: підручник. Одеса: Фенікс, 2009. 464с.
- 22.Бичко І. В. Філософія: курс лекцій: навч. посіб. / І. В. Бичко, Ю. В. Осічнюк, В. Г. Габачковський та ін. Київ: Либідь, 1991. 456 с.
- 23.Бігун В.С. Людина в праві: аксіологічний підхід: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 120012. Філософія права. Нац. акад. внутр. справ України МВС України. Київ: 2004. 19 с.

- 24.Богатирьов І.Г. Кримінологія: навч. посіб. / за ред. І.Г. Богатирьова. Київ: ВД. «Дакор», 2016. 140 с.
- 25.Богатирьов І.Г., Царюк С.В. Кримінально – виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки: монографія. Чернігів: КП Чернігівські обереги. 2010. 210 с.
- 26.Богатирьов І.Г., Пузирьов М.С., Шкута О.О. Доктрина пенітенціарного права України: монографія. Київ: ВД «Дакор». 2017. 236 с.
- 27.Богатирьов І.Г., Зубов Д.О., Маковій В.В. Виправний центр як суб'єкт запобігання злочинам: монографія / за заг. ред. проф. І. Г. Богатирьова. Київ: ВД «Дакор». 2014. 232 с.
- 28.Богатирьов І. Приватні в'язниці в Україні: міф чи реальність? (наукова гіпотеза). *Публічне право*. 2018. №3 (31). С. 9 -16.
- 29.Богатирьов І.Г., Василенко К.І. Ретроспективний аналіз впливу історико – правових явищ на процес виконання і відбування покарань в Україні. *Право і суспільство*. 2015. №3. С. 130 – 134.
- 30.Боднар І. В., Дякова Т. І. Відображення елементів прогресивної тюремної системи при виконанні кримінального покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Кримінально - правове, кримінологічне та кримінально-виконавче забезпечення прав і свобод людини і громадянина: матер. круг. столу (Запоріжжя, 10 берез. 2017 р.). Запоріжжя: КПУ, 2017. С. 9 – 12.
- 31.Борисова В.І., Тютюгін В.І., Демидова Л.М. Кримінальний проступок: концептуальні засади запровадження до національного законодавства. *Вісник Асоціації Кримінального права України*. 2016. №2 (7). С. 129 – 142.
- 32.Братасюк М.Г. Інтерпретація покарання в різних типах праворозуміння та концепціях права. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2007. №3. С. 8 – 17.
- 33.Бурда С. Я. Покарання у виді довічного позбавлення волі за КК України як альтернатива смертної кари. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 207 – 216.

- 34.Бурда С. Я. Юридичний аналіз покарання у виді довічного позбавлення волі як виду основного покарання за КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Сер. Юридична. 2012. Вип. 4. С. 246 - 255.
- 35.Бурдоносова М.А. Генеза справедливості як основоположного принципу права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. №2. С. 4 - 7.
- 36.Бухтіярова К.С. Неотеологічна теорія в кримінальному праві: аксеологічний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2015. №14. Том 2. С. 91 – 95.
- 37.Бхаттачарджи А., Ситник Н. І. Дослідження в соціальних науках: теорія і практика. США: Університет Південної Флориди. Київ: КПП. 2020. 160 с.
- 38.В Україні почали звільняти довічно ув'язнених. Як це можливо?.URL: <https://uk.etcetera.media/8244-420.html>.
- 39.Ванджарук Р.В. Світоглядні витоки та онтологія особливості давньогрецької філософії права досократичного періоду. *Наше право*. 2019. №4. С.168 – 175.
- 40.Василенко К.І. Теоретико – прикладні засади соціально – виховної роботи в системі основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених у виправних колоніях. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. №1. С.54 – 61.
- 41.Василик В.В. Виправлення та ресоціалізація засуджених до позбавлення волі в системі засобів реалізації завдань кримінально – виконавчого законодавства. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. №2(20). С. 33 - 39.
- 42.Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 2. Філософія права. Харків: Фоліо, 2017. 1128с.
- 43.Вербець В.В. Методика організації та проведення соціологічного дослідження: навчально - методичний посібник. Березно. 2008. 231 с.
- 44.Вереша Р. В., Лоєнко К.Ю. Мета покарання: теорії (концепції), історія, та сучасний стан. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Ч. 2. С. 54-61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2010_2_10

- 45.Взаємодія та заходи у відповідь: стратегічні союзи в сфері попередження злочинності і кримінального правосуддя: Бангкокська декларація ООН від 25 квітня 2005 р. URL: <http://www.un.org/russian/ events/11 thcong ress/ bang kok decl.pdf>.
- 46.Виноградова С.О. Гуманізація системи виконання покарань в умовах євроінтеграційних процесів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро: 2019. 19 с.
- 47.Вирок Дніпровського апеляційного суду у справі № 185/1182/17 від 04.11.2019 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85409155>
- 48.Вирок Донецького апеляційного суду у справі №233/2927/18 від 12.02.2020 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87578219>
- 49.Вирок Запорізького апеляційного суду у справі №327/232/18 від 19.07.2019 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/>
- 50.Вирок Херсонського апеляційного суду у справі № 766/17149/17 від 30.10.2018. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77492954>.
- 51.Вирок апеляційного суду Харківської області у справі № 646/11953/15-к від 26.04.2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73654660>
- 52.Вирок Хмельницького апеляційного суду у справі № 698/1650/18 від 22.07.2020 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90527589>
- 53.Віденська декларація про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики XXI століття ООН від 17 квітня 2000 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_443
- 54.Габлей Н.Г. Поняття та мета покарання. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 2. 2012. С. 190 – 197.
- 55.Гель А. Інститут зміни умов тримання засуджених у межах однієї колонії: проблемні аспекти. *Юридичний вісник України*. 2015. № 10 (1027). С. 12 - 16.
- 56.Гегель Г. В.Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство; [пер. з нім.]. К.: Юніверс. 2000. 336 с.
- 57.Гегель Г. В.Ф. Феноменологія духу. Харків: Фоліо. 2019. 476 с.

- 58.Гельвецій К. Про людину, її розумові здібності та її виховання. К.: Основи. 1994. 416 с.
59. Глобалізація і суспільство: національний, міжнародний та зарубіжний виміри: монографія / Т. В. Корнякова, О. Л. Соколенко, В. С. Гошовський та ін.; за заг. ред. д-ра. юрид.наук Т. В. Корнякової, д-ра. юрид. наук Н. С. Юзікової). Д.: ЛПРА. - 2021. 492с.
- 60.Гоббс Т. Левіафан. Київ: Дух і Літера, 2000. 606 с.
- 61.Головатий М.Ф. Соціальна політика і соціальна робота: термінологічно – понятійний словник. К.: МАУП. 2005. 560с.
- 62.Гомер Ілліада. Х.: Фоліо. 2023. 416 с.
- 63.Гончарук О. В. Деякі питання застосування інституту довічного позбавлення волі у кримінальному праві держав – членів Європейського Союзу. *Право України*. 2012. №34. С .24 - 28.
- 64.Горбенко К.П. Еволюція концепції справедливості в античній філософії. *Вісник Донецького національного університету*. Сер. Філософські науки. 2016. №1. С. 7 – 20.
- 65.Горбенко К. П. Особливості уявлень про справедливість у середньовічній філософії. Філософія. Людина. Сучасність: Матеріали Всеукраїнської науково - практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої 80-річчю заснування Донецького університету (м. Вінниця, 4-5 квітня 2017 р.): тези доповідей. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2017. С. 32-34.
- 66.Горпінюк О.П. Довічне позбавлення волі як «IRREDUCIBLE LIFE SENTENCE» за кримінальним законодавством України. *Young scientist*. 2020 №1 (77) с. 236 – 241.
- 67.Гоцуляк Ю.В. Міфологія правового буття в античності: «діке – справедливість». *Юридична Україна*. 2017. № 11 – 12. С. 4 -13.
- 68.Грабченко А.І., Федорович В.О., Гаращенко Я.М. Методи наукових досліджень: навч. посіб. Х.: НТУ «ХПІ». 2009. 142 с.
- 69.Гребеньков Г. В., Назимко Є. С. Методологія кримінально - правових досліджень: наук. - практ. посібник. Донецьк: Цифрова типографія. 2012. 200 с.

- 70.Грень Н.М. Справедливість як основа права на справедливий суд. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. №824. С.233 – 237.
- 71.Гришук О. В. Конвергенція справедливості і права: філософсько - правовий аспект: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2013. 268 с.
- 72.Гумін О., Коваль М. Основи напрями та перспективи розвитку виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.Юридичні науки. 2020 №2. Т.7 С. 236-241.
- 73.Гусарева О.С. Ідея справедливості у праві: історичний аспект. Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 144 - 147.
- 74.Гуцуляк М. Я. Гуманізація виконання кримінальних покарань в Україні у контексті міжнародних стандартів поведінки із засудженими. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2009. №21. С. 180 – 187.
- 75.Гуцуляк М. Я. Основні засоби виправлення та ресоціалізації засуджених до покарання у виді громадських робіт. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. №3. С.1 - 7.
- 76.Г'юм Д. Трактат про людську природу: Спроба запровадження експериментального методу міркування про об'єкт моралі / ред. та передм. Е. К. Мосснера; пер. з англ. П. Насади. К.: ВД «Всесвіт». 2003. 552 с.
- 77.Данильян О. Г. Організація та методологія наукових досліджень: навч. посіб. Х.: Право. 2017. 448 с.
- 78.Данченко К.М. Формування філософсько – правової доктрини мети покарання. *Право і суспільство*. 2017. №2. Ч.2. С.142 – 144.
- 79.Дейнега М. А., Хайновський О. О. Проблемні аспекти правового регулювання відбування покарання у виді довічного позбавлення свободи. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2016. Вип. 243. С. 213 – 222.

80. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою від 29 листопада 1985 р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_114.
81. Демидова Л.М. Доктрина кримінального права в правовій системі України: поняття та значення. Сучасна доктрина кримінального права в правовій системі України: поняття, джерела, значення, проблеми формування: матеріали V міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 14 трав. 2021 р. / редкол.: Л. М. Демидова (голов. ред.), Н. В. Шульженко (заст. голов. ред.), О. С. Попович, Д. О. Куковинець; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НапрН України [та ін.]. Х.: Право. 2021. 160 с.
82. Денисова Т. А. Покарання: кримінально - правовий, кримінологічний та кримінально - виконавчий аналіз: монографія. Запоріжжя: КПУ. 2007. 288 с.
83. Денисова Т.А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій: автореф. дис. ... д - ра юрид. наук. Запоріжжя, 2010. 41 с.
84. Денисова Т.А. Поняття функцій покарання та їх загальна характеристика. Університетські наукові записки. 2006. №6. С. 222 - 227.
85. Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Ідеї професора М.П. Чубинського про історичний (генетичний) метод і наступність у кримінально- правових дослідженнях XIX – початку XX століття. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. №3 (13). С.78 – 89.
86. Дербак В.В. Сукупність покарань в контексті теорії детермінізму. *Електронне наукове видання «Аналітично – порівняльне правознавство»*. 2023. №3. С.451 – 456. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284831>
87. Дзьобань О.П. Справедливість як правова цінність: концептуалізація феномену. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015 № 1. С. 102 – 113.
88. Дзьобань О.П., Яроцький В.Л. Соціологічний та аксіологічний напрямки сучасних правових досліджень: загальне бачення. *Інформація і право*. 2018. №1 (24). С. 5 - 13.

- 89.Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах: від 21.05.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95
- 90.Добош З. Справедливість у філософсько – правовій думці Нового часу. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. Юридичні науки. 2016. №855. С.389 - 397.
- 91.Добош З.А. Справедливість і правотворчість: філософсько – правовий аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. №2. С.438 – 446.
- 92.Довбань І.М. Індивідуально – профілактичні заходи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями. *Juris Europensis Scientia*. 2020. Вип. 4. С.161 - 165.
93. Дубовик О. І. Розвиток відновного правосуддя в міжнародному законодавстві. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.) Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України; НУ ОЮА. О.: Юридична література. 2014. Вип. 74. С. 322 -325.
94. Дудник І.М. Вступ до загальної теорії систем. 2010. 129 с.
- 95.Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник/ за заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте. 2014. 944 с.
- 96.Дуюнова Т. В. Особливості виконання довічного позбавлення волі стосовно засуджених жінок. *Форум права*. 2013. № 1. С. 280 - 283.
- 97.Дуюнова Т.В. Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.08. Харків, 2013. 22с.
- 98.Євдокімова О. Умовно - дострокове звільнення від довічного позбавлення волі у праві зарубіжних країн. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 146-152.
- 99.Європейський кодекс етики медіаторів. URL: https://decisionlab.com.ua/DLfiles/European_Code_of_Conduct_for_Mediators_UA.pdf

100. Європейський кодекс поведінки медіаторів (European Code of Conduct for Mediators) від 02 червня 2004 р., URL: <https://mediation-eurasia.pro/wp-content/uploads/2018/04/evropejskij-kodeks-povedenija-dlja-mediatorov.pdf>
101. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_135
102. Єрмоєнко Г. Медіація як спосіб вирішення спорів. URL: <http://innovations.com.ua/uk/interview/6/39/374>.
103. Жигалкін І.П. Справедливість як засадничий принцип трудового права України. Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах: зб. наук. пр. (за матеріалами «Круглого столу», м. Харків, 26 травня 2015р.)/ НДІ правового забезп. інновац. Розвитку НАПрН України. Харків: НДІ ПЗІР, 2015. С.189 – 193.
104. Житний О.О. Проблеми реалізації принципу гуманізму в деяких інститутах кримінального права. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2005. № 29. С. 19 – 24.
105. Житник О.О. Поняття справедливості в сучасних наукових дослідженнях. Філософські та методологічні проблеми права. 2014. №1. С.58 - 67.
106. Журавський В. С., Гацелюк В. О. Діалектика довічного позбавлення волі: сутність та форма гуманізації кари. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 1. С. 75 – 81.
107. Завальнюк І. Генеза філософсько – правового феномена справедливості судового розгляду в конституційному праві. *Юридичний вісник*. 2021. №2. С.36 – 46.
108. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015.
109. Загальна психологія / за заг. ред. С.Д. Максименка. Вінниця: Нова Книга, 2004. 704 с.
110. Запотоцький А.П. Документи як процесуальні джерела доказів у кримінальному судочинстві: автореф. дис...канд. наук: 12.00.09. Київ: 2009. 18с.

- 111.Заруба П. Кримінально – правова доктрина і судова практика: взаємодоповнювальний зв'язок. Слово національної школи суддів України. 2018. №33. С. 99 – 110.
- 112.Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології (від античності до початку ХХ ст.). К.: Либідь. 1993. 336с.
- 113.Зелениця І. М. Теоретико - правові засади реалізації концепції справедливості в правовій системі URL: <http://www.sworld.com.ua/konfer29/1238.pdf>.
- 114.Зеленський С.М. Правосуддя, що відповідає уявленням про справедливість у кримінальному провадженні. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Зб. наук. праць. Одеса: Юридична література, 2014. Т. 15. С. 269 – 275.
- 115.Землянська В. В. Впровадження відновного правосуддя у кримінальне судочинство України: посібник / В. В. Землянська, Л. Б. Ільковець, В. Б. Сегедін. К.: Видавець Захаренко В. О. 2008. 168 с.
- 116.Землянська В. В. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України. Посібник. К.: Видавець Захаренко В.О. 2008. 200 с.
117. Івакін О.А. Діалектична філософія: монографія. О.: Юридична література, 2003. 252с.
118. Іщенко А.В. Сучасні проблеми розуміння документів у криміналістиці. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1998. №1 (3). С.145 – 154.
119. Каламбет С. В., Іванов С. І., Півняк Ю. В. Методологія наукових досліджень. Д.: Маковецький. 2015. 191 с.
120. Калмиков Г.В. Психотерапія: минуле, сьогодення та психолінгвістичноцентрована перспектива. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Сер. Психологія. 2020. №4. Том 31 (70). С.34 – 41.
121. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. та приміт. І. Бурковського.К.: Юніверс. 2000. 504 с.

122. Кантор Н.Ю. Європейські стандарти правового статусу медіатора. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Сер. Право. Вип. 60. С.109 – 112.
123. Каракаська декларація від 15 грудня 1980р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_964.
124. Кармаза О. Інститут медіації: основні концепції розвитку. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №2. С. 24 – 28.
125. Кармаліта М. В. Правова доктрина – джерело (форма) права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К.: 2011. 21 с.
126. Кельзен Г. Чисте Правознавство. З додатком: Проблема справедливості / пер. з нім. О. Мокровольського. К.: Юніверс. 2004. 496 с.
127. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль: Тернограф. 2011. 492 с.
128. Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх ООН («Ер - Ріадські керівні принципи») від 14 грудня 1990 р. URL: <http://www.uazakon.com/document/tpart17/isx17186.htm>.
129. Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей - жертв та свідків злочинів ООН від 22 липня 2005 р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_e54
130. Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судові переслідування від 7 вересня 1990 р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_859
131. Керівні принципи № 13 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо медіації в кримінальних справах: від 07.12.2007 // Виадук - Телеком: сайт. URL: <https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/>
132. Кернякевич – Танасійчук Ю.В. Кримінально – виконавча політика України: монографія. Івано – Франківськ: Прикарпатський Національний університет ім. Василя Стефаника. 2019. 336с.

133. Кернякевич – Танасійчук Ю.В. Суб'єкти реалізації кримінально – виконавчої політики України. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2018. №2. С.144 - 148.
134. Кернякевич – Танасійчук Ю.В. Щодо визначення поняття «кримінально – виконавча політика». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. Юриспруденція. 2015. №18. Т.2. С. 88 – 91.
135. Кириш Б. Довічне позбавлення волі як вид покарання за кримінальним правом України. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2003. Вип. 38. С. 426 – 436.
136. Кириш Б. О. Зарубіжний досвід застосування довічного позбавлення засудженого свободи. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 98 – 102.
137. Кириш Б.О. Покарання, що полягає у довічному позбавленні засудженого свободи, у кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. №2. С. 263 – 278.
138. Кисельова Т Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. *Право України*. 2011. №11 - 12. С.231.
139. Кірюхін Д. Дискурси справедливості в історичному контексті. К.: Стилос. 2021. 202с.
140. Ковтуненко Е.С. Методологія та методика побудови теорії трансформаційних процесів. *Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний університет»*. Сер. Політологія. Соціологія. Право. 2011. №1. URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2011/1/12.pdf>
141. Кодекс етики та деонтології медіаторів, затверджений ГА ООН від 2006 р. URL: <http://ukrmediation.com.ua/ua/pro-tsentr/kodeks-etyky-mediatora>
142. Козаченко О.В. Тенденції сучасної кримінально – правової політики щодо гуманізації кримінальної відповідальності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. №4. С. 165 – 168.

143. Колб О. Г. Топчій В. В. Співвідношення понять «громадський контроль», «громадський вплив» та «участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань». *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2022. № 2(20). С. 59-64. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2022.2.07>
144. Колб О. Г. Про деякі сучасні маргінальні підходи з питань надання права на короткострокові виїзди засуджених до довічного позбавлення волі в Україні за межі колоній. *Електронний юридичний журнал* № 1. 2024. С. 520-523. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/1_2024.pdf /DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/122>.
145. Колб О. Г., Топчій В. В., Бусел А. О. Розширення прав засуджених до довічного позбавлення волі – одне із джерел посягань на національну безпеку України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2023. №2 (24), С. 101-108. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2023.2.12>.
146. Коломоець Н.В. Особливості ресоціалізації засуджених за злочини у сфері незаконного обігу наркотиків. *Право і суспільство*. 2013. №4. С. 167 – 179.
147. Коментар до статті 64 «Довічне позбавлення волі». Юридичні послуги онлайн: вебсайт. URL: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/062.php>
148. Комісія Організації Об'єднаних Націй по праву міжнародної торгівлі. Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародну комерційну медіацію і міжнародні мирові угоди, досягнуті в результаті медіації. URL: https://uncitral.un.org/ru/texts/mediation/modellaw/commercial_conciliation].
149. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
150. Корж В. Справедливість – поняття організаційне. *Віче*. 2007. №9 - 10. С. 15 - 19.
151. Корнякова Т.В. Прогнозування ефективності спеціальної конфіскації як кримінально-правової санкції у запобіганні злочинності. *Актуальні проблеми*

- вітчизняної юриспруденції. № 4. 2023. С.180-185. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221536> . URL:<http://nvppp.in.ua/vip/2023/5/43.pdf>
- 152.Коротаєв В. Правова природа довічного позбавлення волі. Кримінальне право. 2020. №12. С. 197 – 201.
- 153.Корчевна Л. О. Справедливість як категорія права. *Правова держава*. 2014. №17. С. 5 – 9.
- 154.Костенко О.М. Кримінально – правова доктрина України (проблеми розвитку). *Наукові записки ХЕПУ*. 2004. №1. С.47 - 51.
- 155.Костенко Н., Іванов В. Досвід контент – аналізу: моделі та практики. Монографія. Київ: Центр вільної преси, 2003. 200с.
- 156.Костицький М.В., Кушакова – Костицька Н.В. Справедливість як засіб і ціль у виправленні та ресоціалізації засуджених: філософське осмислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. №1-2. С.11 – 12.
- 157.Костицький М.Д. Філософські та наукознавчі проблеми юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. №14. С.3 - 10.
- 158.Кревсун О. М., Тимошенко Ю. П. Особливості відбування покарання у вигляді ДВП засудженими: недосконалість правового регулювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 1. С. 141 – 144.
159. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки, Кримінальний кодекс Республіки Казахстан під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову Т. В. Руденко. К.: ОВК. 2016. 490 с.
160. Кримінальний кодекс Естонії. URL: https://legislationline.org/eng/node/20?q=lang%3Aru%2Csort%3Amost_read_first%2Clegislation_category%3A48%2Cpage%3A1%2Ctype_main%3A43.
161. Кримінальний кодекс Латвійської Республіки. URL: https://likumi-lv.translate.goog/ta/id/88966-kriminallikums?_x_tr_sl=lv&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc#p70_11.
162. Кримінальний кодекс Литовської Республіки /переклад на укр. мову К.В. Менченя, під ред. О.В. Коротюк. К. ОВК. 2021. 158 с.

163. Кримінальний кодекс Республіки Молдова від 18 квітня 2002 року № 985-XV. URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30394923#pos=6;-142.
164. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В.Л. Менчинського. Переклад на укр. мову В.С. Станіч. К. ОВК. 2022. 164с.
165. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n299>
166. Кримінально - процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
167. Кримінально - виконавчий кодекс: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n25>
168. Кримінально - виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): навч. посіб. /О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг.ред.О.М.Джужа.-2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. 448 с.
169. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ: Port-Royal, 2001. 228с.
170. Кутєпов М.Ю. Оптимізація кримінально – виконавчої політики України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. №2. С. 131 – 134.
171. Кутєпов М.Ю. Роль освіти в процесі виправлення та ресоціалізації засуджених. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 2. Том.2. С.48 – 51.
172. Кучинська О.А. Зміст принципу справедливості у кримінальному судочинстві України. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Сер. Право. 2011. №1(3). С.1 – 12.
173. Кушнір Я., Смирнова А. Порівняльний кримінально – правовий аналіз системи призначення покарання за сукупністю злочинів та вироків України та Франції в умовах сучасності. *Кримінальне право*. 2017. №8. С. 154 - 159.
174. Лапицька М. В. Досвід виконання покарання у виді довічного позбавлення волі у зарубіжних країнах. Тенденції розвитку юридичної науки в ХХІ столітті: всеукраїнська науково - практична конференція до Дня науки (22 травня 2014 р.). С. 24 - 26.

175. Лахова О.В., Кривульський Д.С. Проблемні питання розділу «Злочини проти волі, честі та гідності особи» чинного Кримінального кодексу України *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021 р. № 11. С. 603-604
- 176.Лахова О.В Розуміння соціальної (громадської) справедливості як міри відповідності між змістом протиправного діяння і його оцінкою громадою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023 р. № 3. С. 113-115
- 177.Логуш Л. Міжнародна практика застосування медіації в діяльності юридичних клінік в Україні. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 6. С. 221 - 227.
- 178.Луцянова Г. Ю. Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. Вип. 4. С. 33–43.
- 179.Луцький М.І. Психологічна консультація у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Вип.20. 2008. С.250 – 255.
180. Лях С. Р. Методологія історії: класика і практика: навчальний посібник. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика». 2021. 130 с.
- 181.Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації: вибр. праці: статті, аналіт. огляди, переклади (2003–2011). 2-ге вид., допов. Х.: Право. 2012. 432 с.
- 182.Маляренко Т.В., Войтюк І.А. Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні. *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 1 – 2. С.17 – 34.
- 183.Малярчук Н. В., Мороз М. В. Довічне позбавлення волі: недоліки виконання покарання. *Юридичний вісник*. 2018. № 4 (49). С. 182 – 188.
- 184.Мамка Г.М. Справедливість як категорія та засада кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. 2018. Вип. 48. Том 2. С.120 – 123.
- 185.Марченко Є. О. Генезис уявлень про справедливість: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». К.: 2011. 14 с.

- 186.Марченко Є. Світоглядна еволюція європейської філософії щодо ідей справедливості. *Філософія освіти*. 2006. №3 (5). С.199 – 207.
- 187.Марченко В.Б Поняття та правове забезпечення цифрової трансформації в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 279 – 282.
URL: http://www.lsej.org.ua/6_2019/68.pdf
- 188.Марчук В.Т. Кримінально – виконавчі засади виконання і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.08. К.: 2012. 21с.
189. Марчук В., Богатирьова О. Довічне позбавлення волі в Україні. К.: Дакор. 2021. 228с.
190. Медіація: принципи та особливості застосування. *Юридична газета*. 8 березня 2023р. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/mediaciya-principi-ta-osobli-vosti-zastosuvannya.html>
- 191.Меленко С.Г. Число як першооснова філософських та правових поглядів Піфагора Самоського. *Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. Праць. Випуск 604: Правознавство*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. С.25 - 28.
- 192.Мельничук В. Найвищий прояв гуманізму або чи є довічне позбавлення волі належним еквівалентом смертній карі. *Юридичний журнал*. 2005. № 6. – С. 82 – 94.
193. Методологія. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/metodologhija>.
- 194.Методологія та організація наукових досліджень: навч. посібник/ за ред. І.С. Добронравової (ч.1), О.В. Руденко (ч.2). К.: ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с.
- 195.Микитин Ю. І. Медіація - засіб профілактики злочинності серед неповнолітніх. Івано-Франківськ, 2006. 64 с.
- 196.Микитин Ю. Закріплення основ відновного правосуддя у міжнародно – правових актах ООН та Ради Європи. Відновне правосуддя в Україні. 2010. №1. С.53 – 62.

- 197.Микитин Ю.І. Сімейні конференції і кола як форми відновного правосуддя. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. - 2017. - Вип. 44. - С. 76-87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2017_44_9
198. Мина В.В. Мета покарання крізь призму наукових теорій. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 2. С. 20-26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_2_7
- 199.Митрофанов І. І. Кримінально - правова доктрина: від визначення поняття до з'ясування ролі у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2014. Вип. 3 (86). С.168 – 173.
- 200.Михайліна Т.В., Гоцуляк Ю.В. Криза методології сучасних юридичних досліджень. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. С.26 - 30.
- 201.Михеєнко М. М. Кримінальний процес України. К.: Либідь, 1999. 534 с.
- 202.Міжнародний пакт ООН про громадянські та політичні права від 16.12.1966р. № 995_043. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
- 203.Мілорадова Н.Е. Застосування тренінгових технологій у професійній підготовці слідчих (на прикладі тренінгу «Психологія допиту»). *Юридична психологія*. 2020. №1 (26). С.62 – 69.
- 204.Мінімальні стандартні правила ООН щодо відношення заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила») від 14 грудня 1990 р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_907.
- 205.Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_211
- 206.Мінка Т. П. Онтологічна характеристика правового режиму. URL:<http://www.ua.z-pdf.ru/7yuridicheskie/964450-2-administrativne-pravo-administrativna-diynalnist-minkadoktor-yuridichnih-nauk-docent-dnipropetrovskiy-derzhavniy-univers.php>.

- 207.Мостепанюк Л. О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: 2005. 16 с.
- 208.Мостепанюк Л.О. Відбування довічного позбавлення волі в Україні та за кордоном: проблеми і перспективи. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 5. С. 121 - 125.
- 209.Момот М.О. Концепції справедливості в античній філософії права та їх сучасна інтерпретація. *Адвокат*. 2009. №3. С. 34 – 38.
- 210.Мотиль В. Стан та перспективи правового регулювання медіації в Україні. *Юридична Україна*. 2014. № 11. С. 46 – 51.
- 211.Мочульська М. Є. Зародження правової доктрини як юридичного феномену. *Вісник Львівського університету*. Юридична серія. 2010. Вип. 51. С. 3 – 9.
- 212.Муравйов К. Досвід США та Великобританії щодо реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та можливостей його використання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №1. С. 193 - 197.
- 213.Нагорнюк О. В. Питання Загальної частини кримінального права в працях О.Ф. Кістяківського дис. ... канд. юрид. наук 12.00.08. Х., 2004. 220 с.; 136.
- 214.Науково – практичний коментар до Кримінально – виконавчого кодексу України/ за заг. ред. І.Г. Богатирьова. К.: Атіка, 2010. 312с.
- 215.Нежурбіда С.І. Еволюція доктринальних поглядів на причини злочинності в період XVIII – XIX ст. Науковий вісник національної академії внутрішніх справ. 2015. №1. С. 269 - 277.
- 216.Нестор Н. В. Поняття, принципи та форми відновного правосуддя. *Форум права*. 2010. № 2. С. 330 – 333 URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10nnvfvp.pdf>
- 217.Новий тлумачний словник української мови: В 2 т./ Укл. В. Яременко, О. Сліпушко, К.: Аконіт, Т. 2.: К – П. 2001. 926с.
- 218.Новий тлумачний словник української мови: В 3 т./ Укл. В.Яременко, О.Сліпушко, К.: Аконіт, Т.3: П – Я. 2001. 862с.

- 219.Олійник О. Сутність принципу справедливості за міжнародним кримінальним правом. Кримінальне право.2019. №9. С.216 – 220.
- 220.Онїка Л.П. Проблеми ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі. *Науковий Вісник публічного і приватного права*. 2016. Випуск 5. С. 277 – 282.
- 221.Осауленко А.О. Функції кримінального покарання: загальнотеоретичний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. №4. С.190 – 193.
- 222.Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права ООН від 25 липня 2005 р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_e53.
- 223.Павленко Ж. О. Філософські аспекти трансформації правової доктрини в постіндустріальному суспільстві. Проблеми законності: акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України. 2006. Вип. 81. С. 159.
- 224.Павлюков І.І. Правові засоби: поняття, види, функції та взаємодія в процесі регулювання суспільних відносин. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Серія Право. Випуск 75: частина 1. С. 41 – 46.
- 225.Парадигма. Новий Світ Енциклопедія. URL: <http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Paradigm>
- 226.Педагогічний словник: парадигма визначення поняття. URL:http://pidruchniki.com/pedagogika/slovník_pedagogichnih_terminiv.
- 227.Переговори і медіація у кримінальному провадженні: навч. посібник / [І. В. Гловюк, А. В. Лапкін, М. Р. Мазур, В. Т. Нор, О. О. Торбас, А. Р. Туманянц, Т. А. Цувіна]; за ред. д-ра юрид.наук, проф. Василя Нора, канд. юрид. наук, доц. Марти Мазур. Електрон. вид. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 328 с.
- 228.Петракова А. В. Доцільність застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі до жінок. *Юридичний науковий журнал*. 2019. № 2. С. 224 – 227.

- 229.Пешко І. Ресоціалізація засуджених як цілісна система соціально – психологічної роботи. *Психологія і суспільство*. 2013. Спецвипуск. С.179.
- 230.Письменський Є. О. Гуманізація кримінальної відповідальності у фокусі сучасної практики законотворчості в Україні. Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства: матеріали Міжнародного науково - практичного симпозіуму (м. Івано - Франківськ, 18 –19 листопада 2016 р.). Івано - Франківськ: Редакційно - видавничий відділ Івано - Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. 414с.
- 231.Письменський Є. Покарання. Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В.В. Сокурєнко (голова), О.М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О.М. Литвинов. Х.: Факт, 2021. С. 289 – 293.
- 232.Платон. Держава. Львів:Апріорі, 2021.461с.
233. Проект Кримінального кодексу України . URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-stanom-na-30-01-2023.pdf> .
- 234.Подковенко Т.О. Антропологічний підхід до права як основа юридичної науки. *Право і суспільство*. 2015. №2. С. 32 – 38.
- 235.Положення про порядок здійснення помилування, затверджене Указом Президента України від 21.04.2015 р. №223/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text>
- 236.Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України: монографія. МВС України; Луган. акад. внутр. справ ім. 10 - річчя незалежності України. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. 240с.
237. Полянський Є. Ю. Правова доктрина як базисна концепція права: природа, структура, значення. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 17 / голов. ред. М. В. Афанасьєва; МОН України, НУ «ОЮА». О.: Юридична література. 2015. С. 297 - 313.

238. Полянський Є. Ю. Кримінально-правова доктрина США: генезис, обґрунтування, перспективи: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.08. Одеса: Одеська юридична академія, 2015. 36 с.
239. Польовий М.А. Особливості історичного підходу та методу в гуманітарних науках. *Актуальні проблеми політики*. 2010. №39. С.106 – 115.
240. Поняття та зміст кримінально - виконавчої політики України. Мего - Інфо. Юридичний портал №1. URL: <http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB/1%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F->.
241. Попович В.М. Гуманізація кримінального законодавства України: проблеми, виклики та загрози. *Держава і право*. 2012. № 56. С. 405 – 410.
242. Поппер К. Логіка наукового відкриття. Огляд деяких фундаментальних проблем. *Актуальні проблеми духовності*. 2021. №22. С.170 - 192 .
243. Посібник з програм відновного правосуддя. Управління ООН з наркотиків та злочинності / [пер. з англ. С. Філь]. Київ: Вид. компанія «Verso-04», 2009. 96с.
244. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постанова Пленуму ВС України від 01 лютого 2003 р. №2 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>
245. Правова позиція Української Гельсінської спілки з прав людини щодо конституційності приписів ч. 1 ст. 81, ч. 1 ст. 82 КК України від 11 січня 2019 р. URL: https://helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2019/01/20190111_KSU.pdf
246. Праніс К. Кола примирення. Від злочину до повернення в громаду: [пер. з англ.]/ К. Праніс, Б. Стюарт, М. Уедж. Київ: Видавець Захаренко В.О., 2008. 272с.
247. Про внесення змін до Кримінально - виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань: Закон України від 21 січня 2010 року № 1828-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1828-17#Text>

248. Про деякі заходи покарання, альтернативні позбавленню волі: Рекомендація Ради Європи № R(76)10 від 9 травня 1976 р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_050
249. Про Європейські правила щодо загальних санкцій та заходів: рекомендація Ради Європи № R (92) 16 від 19 жовтня 1992р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_047
250. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 5.09.2018р. за №1010/32462. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text>
251. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 01.01.2012 р. № 392/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-вр#Text>
252. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10 травня 2006 р. N 361/2006. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>
253. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально - виконавчої служби України: Указ Президента України від 8 листопада 2012 року № 631/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012#Text>
254. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
255. «Про медіацію». Науково - практичний коментар. Станом на 1 квітня 2023 р. / за заг. ред. докт. Юрид. наук, проф. Кармази О. О., канд. юрид. наук, доц. Федоренко Т. В., канд. юрид. наук, доц. Ізуїти П. О. Київ: Талком, 2023. 241 с.
256. Про медіацію у кримінальних справах: рекомендація Ради Європи № R(99)19 від 15 вересня 1999 р.. Відновне правосуддя в Україні: Спецвипуск. 2005. С. 53 – 56.
257. Про міжнародну комерційну примирювальну процедуру з настановами щодо її впровадження й застосування: Типовий Закон Юнсітрал від 05 березня

2002.URL:<http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/mlconc/0390953Ebook.pdf>

258. Про нові способи боротьби із злочинністю неповнолітніх і роль правосуддя у справах щодо неповнолітніх: Рекомендація Ради Європи №R (2003) 20 від 24 вересня 2003р. URL: http://www.commonground.org.ua/dld/RJU_bulletin/RJU.Vol.3.pdf.

259.Про основні принципи програми відновного правосуддя у кримінальних справах: від 24 липня 2002р. URL: резолюція ООН http://www.commonground.org.ua/dld/RJU_bulletin/RJU.Vol.12.content_ukr.html

260.Про Положення про порядок здійснення помилування: Указ Президента України від 21. 04. 2015р. № 223. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text>

261.Про приєднання України до Статуту Ради Європи: Закон України від 31.10.1995р., №398/95 – ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/95-%D0%B2%D1%80#Text>

262.Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022 – 2024рр. від 16 грудня 2022 р. № 1153-р: Розпорядження Кабінету Міністрів України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>

263.Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 21. 01. 2019. № 172/5/10. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>

264.Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» від 8 квітня 2008 року N 311/2008: Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text>

265. Про розробку і здійснення заходів посередництва та відновного правосуддя в сфері кримінального судочинства: рекомендація ООН від 4 травня 1999 р. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi=7>
266. Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх: рекомендація Ради Європи № R(87)20 від 17 вересня 1987 р.. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=9867987>
267. Про спрощення кримінального правосуддя»: рекомендація №6R(87)18 від 17 вересня 1987 р.. Відновне правосуддя в Україні. Щоквартальний бюлетень. 2007. №3. С. 11 - 17.
268. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постанова Пленуму ВС України від 01 лютого 2003 р. №2 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>
269. Про управління системою кримінального правосуддя: рекомендація Ради Європи № (95)12 від 11 березня 1995 р.. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_130
270. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінальної відповідальності жінок) від 03.07.2015 р. № 2254а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2254%D0%B0&skl=9
271. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави і права: навч. посіб. Л.: Край, 2008. 224 с.
272. Рабінович П. М. Верховенство права в інтерпретації Конституційного Суду України. *Юридичний вісник України*. 2006. № 4. URL: <http://www.yuricom.kiev.ua/uvu/>
273. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. К.: Атіка, 2001. 176 с.
274. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Л.: Край, 2008. 224 с.

275.Резнік Ю. Співвідношення принципів гуманізму та справедливості при призначенні покарання. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. №3. С. 196 – 204.

276.Резніченко Г.С. Ресоціалізація осіб звільнених із місць позбавлення волі. *Право та державне управління*. 2019. №4. С.118 - 123.

277.Резолюція ООН №1998/23 28 липня 1998р. URL: <http://www.un.org/ru/ecosoc/docs/1998/r1998-23.pdf>

278. Рекомендація ООН відносно міжнародного співробітництва в галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку від 14 грудня 1990 р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_832.

279.Рекомендація № R (87) 18 щодо спрощення структури системи кримінальної юстиції (правосуддя). Відновне правосуддя в Україні: щоквартальний бюлетень. 2003.№2. С.64 - 66

280.Рекомендація № R (87) 21 щодо зменшення ступеня віктимізації і надання допомогим постраждалим. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2006_8_2006_06_14.pdf

281.Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf2>)

282.Рекомендація №R (85) 11 Комітету Міністрів Ради Європи стосовно положення потерпілого в межах кримінального права та кримінального процесу від 28 червня 1985р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_85_11_1985_06_28.pdf

283.Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи щодо вдосконалення національних засобів правового захисту від 12 травня 2004р. №R (2004) 6. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_85_11_2004_06_28.pdf

284.Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам – членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006р. №R 8. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_85_11_2006_06_28.pdf

285.Рекомендація CM/Rec (2017) про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів (Ухвалена Комітетом Міністрів на 1282-му засіданні заступників міністрів 22 березня 2017 року) https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/Rec20173CSMandcommentary_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%8E-%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%8E-%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%82.pdf

286. Рудник В.І. Проблеми безпеки в місцях позбавлення волі. Безпека людини, суспільства, держави: правові, криміналістичні і психофізіологічні засади: V міжнародна науково-практична конференція (м. Київ. 17 листопада 2015 р.). С. 29-32.

287. Рябчинська О.П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови : монографія. О.П. Рябчинська. Запоріжжя : Акцент Інвест-трейд. 2013. – 448 с.

288. Рябчинська О.П. Зміст узгодженого покарання в угодах про примирення та про визнання винуватості. О.П. Рябчинська. *Вісник Запорізького національного університету*. 2013. № 1. С. 200–206.

289. Рябчинська О.П. Особливості призначення покарання особам пенсійного віку за колабораційну діяльність. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Том 34 (73). № 2. С. 216-223.

290.Сабадуха М.В. Проблема справедливості у філософії Просвітництва в контексті розбудови європейських держав та формування громадянського суспільства. *Вісник Національного авіаційного університету*. Сер. Філософія. Культурологія. 2016. №1. С. 116 – 120.

291.Савінова Н. А. Нові тренди кримінально - правової доктрини: рефлексія віктимологічних девіацій уразливості у глобальному інформаційному суспільстві. Про злочини та покарання: еволюція кримінально - правової доктрини: матеріали Міжнар. наук. - практ. конф., присвяченої 250-річчю

трактату Чезаре Беккарія (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.). О. Юридична література. 2014. С. 69 - 74.

292.Сачко О.В.. Реалізація інтегративного принципу верховенства права при застосуванні особливих форм та порядків кримінального провадження. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2019. Том 30 (69) № 1. С. 86-89.

293.Сачко О.В. Правосуб'єктність міжнародних неурядових організацій: стан і перспективи розвитку. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*: зб. наук. пр./ редкол.: О.Л. Соколенко (відп. ред) та ін. – Д.: Видавничий дім «Гельветика», 2022. – Вип. 4.,– С. 230-236.

294.Сачко О.В., Соколенко О.Л. Принцип верховенства права в контексті інституту дізнання щодо кримінальних проступків. Проблеми реформування кримінальної юстиції України: збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 травня 2019 р. Чернівці, 2019. 264с., С.81-84

295.Селіванов В. До питання методології розроблення сучасної правової доктрини України. *Вісник Академії правових наук України*: Збірник наукових праць. 2005. №2 (41). С. 15 - 26.

296.Семеніхін І.В. Правова доктрина: поняття, ознаки, структура. Проблеми законності. 2016. Вип. 132. С. 26 - 36.

297.Семерак О.С., Семерак І.О. Відновне правосуддя в Україні в контексті нового кримінального процесуального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Сер. Право. Вип. 28. Т. 3. С. 110 – 114.

298.Семчишин О. Р. Відновне правосуддя: перспективи інституціоналізації в українському суспільстві. *Наукові записки*. Соціологічні науки. 2010. Т. 109. С. 37 – 40.

299.Сенкевич Г.А., Хілько А.С., Аксьонов О.І. Теорія наукових парадигм як модель і методологія наукового знання. *Вчені записки ТНУ імені В.І.*

Вернадського. Сер. Філософія. Журналістика. 2021. Том 32(71). №1. Ч.3.С.168 – 174.

300. Скок А.Г. Метод флоатінга як напрямок сучасної психологічної реабілітації. *Актуальні проблеми психології*. 2019. Т.7. Вип. 47. С.291 – 300.

301. Скок О.С., Шило І.В. Співвідношення злочинів різного ступеня тяжкості в Кримінальному Кодексі України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. №1. С.153 – 157.

302.Слободянюк П.Л. Принцип справедливості в контексті судового захисту прав людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. №1(15). С. 242 – 251.

303.Соловей Г. С. Ідея справедливості як основа концепції соціальної держави за доби глобалізації: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» К.: 2007. 18 с.

304.Сорока А. В. Психологічна корекція ресоціалізації особистості в пост пенітенціарний період. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Психологія», 2018. Вип. 64. С.56 – 60.

305. Сорока М. В. Підходи до розуміння справедливості як загальнолюдського виміру права. The 35th International scientific and practical conference “Modern methods of solving scientific problems of reality” (September 05 – 08, 2023) Varna, Bulgaria. International Science Group. 2023. P. 81 – 83.

306. Сорока М. В. Теоретичні засади дослідження відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі. The XXXV International Scientific and Practical Conference « Scientists and modern theoretical ideas», September 04-06, 2023, Haifa, Israel. P. 81 – 83.

307. Сорока М.В. Особливості функціонування механізму медіації в США. The XXXVI International Scientific and Practical Conference «Modern problems and the latest theories of development», September 11-13, 2023, Munich, Germany. P. 143 – 145.

308. Сорока М. В. До питання щодо сутності відновного правосуддя. The 36th International scientific and practical conference “Current trends in the development

of youth theories” (September 12 – 15, 2023) Ankara, Turkey. International Science Group. 2023. P. 92 – 94.

309. Сорока М. До питання змісту відновлення справедливості у виді довічного позбавлення волі. Збірка матеріалів VIII Всеукраїнської науково – практичної конференції «Придніпровські соціологічні читання» (м. Дніпро. 6 жовтня 20203р.). Д.: Видавничо – поліграфічний дім «Формат +», 2023. С.114 – 116.

310. Сорока М. Довічне позбавлення волі як інститут покарання у Федеративній Республіці Німеччини. Актуальні проблеми сучасних міжнародних відносин. Матеріали Всеукраїнської науково – практичної конференції 17 – 18 листопада. 2023. Д.: Прінт Дім. 2023. С.103 – 108.

311. Сорока М. Правове регулювання довічного позбавлення волі в США і Україні: порівняльний аналіз. Knowledge, Education, law, Management. 2023. №7 (59). С. 177 – 185.

312. Сорока М. В. Нормативно – правове забезпечення відновного правосуддя в країнах Європейського Союзу: досвід Німеччини і пріоритетні напрями удосконалення Кримінального Кодексу України. Правові новели. 2022. №17. С.237 – 244.

313. Сорока М. В. Відновлення справедливості як ціль реституційного правосуддя. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2022. №3 (51). С.113 – 127.

314. Сорока М. В. Розуміння справедливості в контексті теорій кримінального покарання. *Публічне право*. 2023. №3 (51). С. 117 – 128.

315. Сорока М. В. До питання правової сутності справедливості: від ретроспективного бачення до сучасного розуміння. *Юридичний вісник*. 2023. №5. С.127 - 140.

316. Соціологія: словник термінів і понять. К.: Кондор, 2006. 372 с.

317. Соціологія: підручник / за ред. В.Г. Городяненка. К.: Академія. 2008. 544с.

318. Соціологія: посібник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. В. Г. Городяненка. К.: Академія. 1999. 384с.

319. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник – довідник/ заред. В.М. Пічі. К.: Каравелла; Л.: Новий Світ 2000. 2002. 480с.

- 320.Спіноза Б. Теологічно – політичний трактат. Х.: Фоліо, 2018. 416р.
- 321.Справедливість. Новий тлумачний словник української мови: у трьох томах / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко. Т. 3. К.: Аконт. 2006. 927с.
- 322.Статут ООН. К.: Департамент громадської інформації ООН, 2008.67с.
323. Станіславів Р. Ретроспективний огляд поняття справедливості. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2017. Вип. 20. С.124 - 126.
- 324.Статут Ради Європи. затвердженого 5 травня 1949 р. та ратифікованого Україною.Закон України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи»/ Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 1995. № 38. ст. 287 URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_001
- 325.Степанюк А. Х. Довічне позбавлення волі як еквівалент смертній карі. Вісник Академії правових наук України. Х.: 2000. № 4. С. 200 – 211.
- 326.Степанюк А. Х. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально – виконавчої системи України: моногр. Х.: Кроссруд. 2007. 184 с.
- 327.Столярський О. В. Вплив універсальних інституцій на протидію транснаціональній організованій злочинності. *Актуальні проблеми держави і права*.2014. Вип. 74. С.392 – 296.
- 328.Сторчак Н. А. Науково - теоретичні погляди на виправлення як мету покарання у виді позбавлення волі на певний строк. *Філософія права*.2017. № 4. С. 247 - 254.
329. Сук А. Говорячи про перегляд довічних вироків в Україні не варто забувати про баланс інтересів» - суддя ВП ВС Олександра Яновська. Судово – юридична газета від 27.03. 2019р. URL:<https://sud.ua/ru/news/publication/138368-govoryachipro-pereglyad-dovichnikh-virokiv-v-ukrayini-nevarto-zabuvati-pro-balans-interesiv-suddya-vp-vs-oleksandra-yanovska>
- 330.Сумченко І. В. Філософські концепції справедливості: особливості інтерпретації. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. Вип.4(2). С.212 – 218.

- 331.Сумченко І. Особливості розуміння справедливості в китайській філософії. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Філософія. 2013. Вип. 14. С. 70 - 75.
- 332.Сухонос В. В. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Суми: Університетська книга, 2016. 375с.
- 333.Теорія держави і права. Академічний курс: підручник/ за ред.. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер. 2008. 688с.
334. Тимофєєва Л. Ю. Гуманістична парадигма кримінального права України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Національний університет «Одеська юридична академія». О. 2018. 277 с.
- 335.Тимофєєва Л. Ю. Відображення принципу гуманізму в кримінальному законі: порівняльно - правова характеристика. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 10 - 2, Т. № 2. С. 94 – 97.
- 336.Тимофєєва Л. Ю. Реалізація принципу гуманізму в кримінальному праві України: історико – теоретичний дискурс кримінально – правових вчень. *Молодий вчений*. 2015 №2(17). С.862 – 865.
- 337.Тімохіна Н. О. Особливості системи методів кримінологічного дослідження. Новітні кримінально - правові дослідження. 2017: зб. наук. пр. / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 254 - 257.
- 338.Тимошенко В. І. Держава і право в неокантіанстві. Проблеми філософії права. 2003. Том1. С.64 - 66.
- 339.Тимошенко В. І. Соціологічний напрям у дослідженні злочинності (з історії політичної і правової думки. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2021. Серія Право. Вип.63. С. 32 – 36.
- 340.Тимошенко В. І. Учення щодо мети кримінального покарання в європейській політико – правовій думці Нового Часу. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2022. Серія Право. Вип. 70. С.64 – 69.

- 341.Тимошук Ю. С. Верховенство права, справедливість та гуманізм як пріоритетні напрями кримінальної політики України. Зб. наук. праць. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення. Ч.1.2016. 03.25. С. 166 – 169.
- 342.Ткачова О. В. Основні засоби виправлення та ресоціалізації осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №3. С. 347 – 351.
- 343.Тома Аквінський. Коментарі до Арістотелевої «Політики» / пер. з латини О. Кислюк; авт. передм. В. Котусенко. К.: Основи, 2003.796 с.
- 344.Третяк М. В. Довічне позбавлення волі в Україні у світлі практики Європейського Суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*.2019. №3. С.216 - 218.
- 345.Трофименко В. А. Правова доктрина – основа формування правової системи країни. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого*. 2009. № 2. С. 85 – 95.
- 346.Трубніков В. М., Скакун О. Є. Принцип справедливості з позиції філософії. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія Право. 2015. Вип. 20. С. 13 – 20.
- 347.Тубелець О. С. Реалізація кримінально - правової політики України шляхом правозастосування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 223 с.
- 348.Туляков В. О., Макаренко А. С. Призначення покарання. *Вісник асоціації кримінального права України*.2013. №11. С.208 – 227.
- 349.Туляков В. Кримінальне право сучасності: криза доктрини чи криза юрисдикції. *Право України*. 2010. №9. С. 40 – 46.
- 350.Тютюгін В. І. Питання гуманізації кримінальної відповідальності та їх реалізація в деяких законодавчих новелах. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 100. С. 313 – 323.
351. Угода про Асоціацію між Україною з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами –

членами, з іншої від 16 вересня 2014р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu>

352. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. К.: Юрінком Інтер. 2013. 712 с.

353. Україна приєдналася до Сінгапурської конвенції щодо медіації. Міністерство юстиції України: офіц. сайт. 07.08.2019. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/ukrainapriednalasyadosingapurskoikonventsiiisc-hodomediatcii?fbclid=iwar2zkejfzfgcgpsawtq66i_ivjqlluqk-hpha0yt5o0gdz1d4f-excnm2tu

354. Ус О. Заміна ДВП позбавленням волі на певний строк у разі незастосування судом давності виконання обвинувального вироку. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 214 – 221.

355. Усунення завданої злочином шкоди. Можливості програм примирення. К.: Гранмна, 2005. 18 с.

356. Федіна Н. В. Правова справедливість як засіб забезпечення соціальної цінності правових норм. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 6(15). С. 20 - 24.

357. Філей Ю. В. Роль покарання в запобіганні злочинності. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. №2. С.154 – 160.

358. Філософія: навч. посібн. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. Вид. 4, стереотип. К.: Вікар. 2004. 516 с.

359. Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. К.: КВІЦ. 2020. 274 с.

360. Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : навч. посіб. / О. Г. Фролова. К.: АртЕк, 1997. 208.

361. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742с

362. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : моногр. / П. Л. Фріс. К.: АТІКА. 2005. 332с.
363. Фріс П. Л., Бучко М. Б. Основні напрями кримінально – виконавчої політики України на сучасному етапі державотворення. Часопис Національного університету «Острозька академія. Серія право. 2010. №1. С.1 – 2.
- 364.Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз проблеми гармонізації: автореф. дис. ... д – ра юрид. наук: 12.00. 08.К.: 2008. 42с.
- 365.Харитонova О. В. Кримінально - правові погляди О. Ф. Кістяківського наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень монографія. Харків Право, 2010. 252 с.
- 366.Хорошун О. В. Кримінально - виконавча характеристика довічного позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дн-ськ. 2012. 210 с.
- 367.Хорошун О. В. Особливості правової регламентації порядку виконання і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі у зарубіжних країнах. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Сер.Право. 2012. Випуск 18. С. 106 - 111.
- 368.Хорошун О. В. Прогресивна система виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі. *Право і суспільство*. 2015. №3. С. 165 - 171.
- 369.Хумуд А. С. Еволюція концепції справедливості у соціально - історичному пізнанні (соціально - історичний аспект): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». К. 2002. 15 с.
- 370.Царюк С.В. Кримінально – виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки: автореф. дис....канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2009. 22с.
- 371.Царьова І. В. Юридичне документознавство: навчальний посібник. І. В. Царьова. Д.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2017. 172 с.

- 372.Циппеліус Р. Філософія права. Пер. з нім. Є.М. Причепій. К.: Тандем, 2000. 300с.
- 373.Цицерон Марк Тулій. Діалоги: Про державу. Про закони. К.: Наукова думка. 2006. 224 с.
374. Шакур В.І. Кримінологічна доктрина у правовій системі України. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали між нар. наук. – практ. конф., 10 - 11 жовт. 2013р. / редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисова та ін. Х.: Право, 2013. 848с.
- 375.Шарошкіна Н. Біографічний метод в освітній роботі як аналіз життєвого шляху людини. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2012. №4. С. 114 - 122.
- 376.Шахрай К. В., Галацевич Н. С. Виправлення засуджених як бажана мета покарання: проблеми праворозуміння. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. 2020. С. 342 - 345.
- 377.Швець Ф.Д. Методологія та організація наукових досліджень /навч. посіб. Рівне: НУАГП, 2016. 151с.
378. Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. Філософські та методологічні проблеми права. 2016. Вип. 1 (11). С. 31–45.
379. Шинкар Т. І. Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Л.: 2018. 20с.
380. Шкута О. О. Пенітенціарна система України: теоретико - прикладна модель: монографія. Херсон: ВД «Гельветика». 2017. 366 с.
- 381.Шульженко В.П. Історія політичних і правових вчень. К.: Юрінком Інтер, 1999. 304 с.
- 382.Юзікова Н. С. Місце і значення покарання у системі засобів запобігання злочинності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. №1. С. 62 – 67.

- 383.Юридична енциклопедія: В 6 т./ Редкол.: Ю.С. Шемшученко, К.: Українська енциклопедія, Т.2: Д – Й.1999. 744с.
- 384.Юридична енциклопедія: В 6 т./ Редкол.: Ю.С. Шемшученко, К.: Українська енциклопедія, 2001. Т.3. С. 618.
385. Юридична енциклопедія: у 6т./ редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Українська енциклопедія, 1998. 2004. Т.4: Н - П. 720с.
- 386.Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко та ін. К.: Українська енциклопедія», 1998. Т.5: П - С. 2003. 736с.
- 387.Юринець В. Є. Методологія наукових досліджень. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 178 с.
388. Ющик О. І. Зміст покарання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2014. Випуск 26. С. 138 – 242.
389. Яковець І. С. Проблема обмеження сімейних прав засуджених при виконанні покарання у виді позбавлення волі. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1 (9). С. 266 - 280.
390. Aertsen I., Mackay R., Pelican C., Willemsens J., Wright M. Rebuilding Community Connections — Mediation and Restorative Justice in Europe/I. Aertsen, R. Mackay, J. Willemsens .Strasburg: Council of Europe Publishing. 2004. 123 p.
389. Afanasiev O. Humanitarian paradigms and their peculiarities. *Actual Problems of Mind*. 2017. Vol. 11. P. 216–225. URL: <https://doi.org/10.31812/apd.v0i11.1752>
390. Ashraf R. Mediation and its Role in Ending Public Prosecution // First Edition, Dar Abu Al-Majd for Press, Al-Haram, 2004. 150 p.
391. Augustine Saint. City of God. Pengium. 2003. 1184p.
392. Bacharach S. B. Organizational Theories: Some Criteria for Evaluation / S. B. Bacharach //Academy of Management Review . – 1989. – Vol. 14:4. P. 496-515.
393. Bazemore G. and Walgrave L. Restorative Juvenile Justice: in Search of Fundamentals and an Outline for Systemic Reform, in Bazemore G. and Walgrave L. (eds.). Restorative Juvenile Justice: Repairing the Harm of Youth Crime. Monsey. – N.Y.: Criminal Justice Press. 1999. P. 48.

394. Bentham J. An Introduction to the Principles of Morals and Legislation. Oxford: Clarendon Press, 1996. 456 p.
395. Bortnyk S., Korniakova T., Muraviov K., Marchenko O. Tasks and Functions of the Subjects of Guaranteeing Rights of Persons Sentenced to Imprisonment in Ukraine. *Amazonia investiga*, volume 9, issue 28, April 2020. 92-99. DOI: <http://dx.doi.org/10.34069/AI/2020.28.04.11>. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1287/1159>
396. Criminal Code of Canada. Станом на 28.12.2020. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/page-1.html>.
397. Criminal Code of the Republic of Austria. URL: <https://legislationline.org/sites/default/files/2023-12/Criminal%20Code%20of%20the%20Republic%20of%20Austria%20%281974%2C%20as%20amended%201998%29%20%28English%29.pdf>
398. Constantinesco L.–J.: Traité de droit comparé I. Introduction au droit comparé. LGDJ, Paris, 1972. 50–161.
399. Cosstanzo L E Alternatives to prison, social integration and community safety // The Seventh Session of the International Forum on Crime and Criminal Law in the Global Era: Paper Collection. Beijing, 2014. P. 52–65.
400. Council framework decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings. URL: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/antitrafficking/files/framework_decision_2001_220_on_standing_of
401. D'Avila F R , Scalcon R A Possible Dialogue between the “Theory of Human Rights Defense” and the Principles of Punishment in the Brazilian Criminal System // The Seventh Session of the International Forum on Crime and Criminal Law in the Global Era: Paper Collection. Beijing, 2014. P. 100—121.
402. Elster J. Local Justice. How Institutions Allocate Scarce Goods and Necessary Burdens. Cambridge, 1992.
403. Fellegi B. ‘Explaining Impact of Restorative Justice: the ‘4-Way Interaction’ of Morality, Neutralisation, Shame and Bonds’. Thesis submitted for the degree of M.

Phil in Criminology, University of Cambridge, Institute of Criminology, 2004. – P. 15.

404.Franck A. Philosophie du droit penal. Paris: Collection, 2015. 179p.

405.Fraser N. Soziale Gerechtigkeit in der Wissensgesellschaft: Umverteilung, soziale Anerkennung und Teilhabe / N. Fraser // Heinrich-Böll-Stiftung (Hg.): Gut zu Wissen. – Westfälisches Dampfboot, 2002.

406.He Bingsong On the Defense of Human Rights (Draft for Discussion). Beijing, 2015. 48 p.

407.Hegel G.W.F. Political Writings/Edited dy Laurence Dickey and H.B.Nisbet. English: Cambridge University Press. 1999. 416p.

408.Hook S. Naturalism and Democracy. In Naturalism and the Human Spirit, ed. Y. Krikorian, New York: Columbia University Press. 1944. P. 40 -65.

409.Hugo Grotius On the Law of War and Peace: Student Edition ; English · Cambridge University Press. 546.

410.Ihering R. Der Zweck im Recht / Rudolf von Ihering. Teil: Bd. 1. 4. Aufl. / Erste Ausg.in volkstümlicher Gestalt. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1904. XX, 445 S.

411. Kant I. Groundwork of the Metaphysics of Morals: A German-English Edition. Edited by M. Gregor and J. Timmermann. Cambridge: Cambridge University Press. 2011.

412. Kant I. The Metaphysics of Morals. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. 308p.

413.Ohannes Andenses. Punishment and Deterrence. Ann Arbor. The University of Michigan press. 1974. 189p.

414.Kelly E.I. The limits of blame: Rethinking punishment and responsibility. – Cambridge: Harvard univ. press, 2018. 240 p.

415.Khamtokhu and Aksenchik v. Russia, Applications nos. 60367/08 and 961/11, Grand Chamber judgment of 24 January 2017, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170663>

416.Lakatos I. Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes, 1970. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/4369>

417. Latimer, Dowden and Muisse D. The Effectiveness of Restorative Justice Practices: A Meta-Analysis. Ottawa: Research and Statistics Division of Department of Justice of Canada. 2001. P. 10.
418. Latimer J. The effectiveness of restorative justice practices: a meta-analysis / J. Latimer, C. Dowden, D. Muise // The prison journal. 2005. № 85 (2). P. 127–144.
419. Legislation. OSCE/ODIHR database of legal reviews and legislation. URL: https://legislationline.org/legislation?q=lang%3Aen%2Csort%3Amost_read_first%2Clegislation_category%3A48%2Cpage%3A1%2Ctype_main%3A4.
420. Locke J. An Essay Concerning Human Understanding. London: Oxford University Press, 2008. 816p.
421. Marsilius de Padua. Defensor pacis // Monumentis Germaniae Historicis, Fontes iuris germanici antiquae. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1933. 639p.
422. Mauer M., Nellis A. The meaning of life: The case for abolishing life sentences. New York: The New press, 2018. 204 p. Mode of access: <https://cljbooks.rutgers.edu/>
423. Nadler J. Sentencing Circles a Way No Envision Justice as a Community Responsibility. 30 –th Annual Criminal Law Conference, Saturday, October 13 – Sunday, October 14, 2018. P.1 - 16.
424. Natapoff A. Punishment without crime: How our massive misdemeanor system traps the innocent and makes America
425. Nussbaum M.C. Human Functioning and Social Justice: In Defense of Aristotelian Essentialism. *Political Theory*. 1992. Vol. 20. P. 202–246.
426. Ricoeur P. Le conflit des interprétations, essais d'herméneutique. Seuil, Paris 1969, 512p.
427. Popper K. The Logic of Scientific Discovery. London, New York : Routledge Classics, 2005. 545p.
428. Popper K. The logic of the Social Sciences. URL: http://www.autodidactproject.org/other/positivismusstreit/popper_logic_social_sci.pdf
429. Pranis, K., Stuart, B., and M. Wedge (2003). Peacemaking Circles—From Crime to Community. St. Paul (Minn.): Living Justice Press.

430. Resolution (77) 27 On the compensation of victims of crime / Adopted by the Committee of Ministers on 28 September 1977. URL: [https://rm.coe.int/ CoER_MPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804f3e59](https://rm.coe.int/CoER_MPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804f3e59)
431. Restorative Justice in Canada: A Consultation Paper Ottawa. Department of Justice, Canada. 2000. URL: <http://www.justice.gc.ca/eng/pi/pcvi-cpcv/cons.html>
432. Robert Nozick. Anarchy, State and Utopia. USA: Basic Books; 2013. 400p.
433. Roberts J. V. Restorative justice in Canada: from sentencing circles to sentencing principles. Restorative justice and criminal justice: Competing or reconcilable paradigms / J. V. Roberts, K. Roach. *Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms* / ed. A. von Hirsch [et al.]. — Oxford : Hart Publishing, 2003. P. 237–256.
434. Rouland N. Anthropologie juridique. coll. «Droit fondamental ». Paris, P.U.F., 1988, 496 p.
435. Russell L. Christopher. Deterring Retributivism: The Injustice of «Just» Punishment. *Northwestern University Law Review*. 2002. Vol. 96. № 3. P. 843–976.
436. Search the directory of restorative justice. Department of Justice. URL: <http://www.justice.gc.ca/eng/cj-jp/rj-jr/sch-rch.aspx>.
437. Sen A. Globale Gerechtigkeit. Jenseits internationaler Gleichberechtigung. In: Horn, Christoph / Scarano, Nico (Hrsg.): *Philosophie der Gerechtigkeit*. Texte von der Antike bis zur Gegenwart. Frankfurt / M., 2002.
438. Smith A. Lectures on Jurisprudence. The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith. Vol. 5. Indianapolis, 1982. P. 17-19.].
439. Souto M A Life imprisonment: criminal penalty theories and its practice in global era // The Seventh Session of the International Forum on Crime and Criminal Law in the Global Era: Paper Collection. Beijing, 2014. P. 208–221.
440. Stahl F.J. Die gegenwertigen Parteien in Staat und Kirche. Berlin, 1863.
441. Stuart B. Circle sentencing: mediation and consensus «Turning swords into Ploughshares»/ B. Stuart. Accord. 1995. June. P.1-10.

442. The Cambridge dictionary of philosophy. Second Edition. General Editor Robert Audi. – New York: Cambridge University Press, 1999. 1001 p.
443. The Philosophical Works of Francis Bacon / Edited by John M. Robertson. London: Taylor and Francis, 2011. 920p.
444. United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation. United Nations: United Nations Commission on International Trade Law. March 2019. New York, 2019. 11p.
445. Umbreit M. Mediation of Criminal Conflict: an assessment of programs in four Canadian Provinces/ M. Umbreit//Center for Restorative Justice and Peacemaking. University of Minnesota. 1995. P. 1-95. URL: <http://www.scribd.com/doc/1208944/Criminal-Justice-Reference-167887>
446. Use of Adult Alternative Measures in Saskatchewan 1999-2000 and 2000-2000 //Policy, Planning and Evaluation. 2003. April. P. 27 - 61.
447. Van Ness D. and Heetderks K. Restoring Justice. Cincinnati, OH: Anderson Publishing Co. 1997. P. 32.
448. Walter B. Cannon. Bodily Changes In Pain, Hunger, Fear And Rage. Kessinger Publishing. 2010. 326p.
449. Walzer M. Sphären der Gerechtigkeit. Ein Plädoyer für Pluralität und Gleichheit (Theorie und gesellschaft 23). Frankfurt / M., New York, 1992.
450. Wilhelm von Humboldt. Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen. Berlin: Zcnodot Verlagsgesellscha, 2016. 148p.
451. Wolfgang Naucke. PaulJohannAnselmRittervonFeuerbach. Enzyklopädie zur Rechtsphilosophie. URL.: <http://www.enzyklopaedierechtsphilosophie.net/autorenliste/19-beitraege/100-feuerbach-pauljohannanselmritter-von>.
452. Zaibert L. Rethinking punishment. Cambridge, UK; New York: Cambridge univ. press, 2018. 265 p.
453. Zyl Smit D. van, Appleton C. Life Imprisonment: A global humanrights analysis. Cambridge; London: Harvard univ. Press, 2019. 464 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК І

І. Методика дослідження

При виборі процедури отримання первинних емпіричних даних щодо основних кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі автор дослідження виходив з того, що за допомогою експертного опитування уточнити сучасні тенденції розвитку реституційного (відновного) правосуддя в Україні, означити проблеми застосування, відбування та виконання покарання у виді довічного позбавлення волі, з'ясувати найбільш підходящі форми реституційного (відновного) правосуддя для роботи із особами, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі з метою подальшого вироблення практичних рекомендацій з оптимізації правового регулювання суспільних відносин, що виникають між особами, які засуджені до довічного позбавлення волі та потерпілими особами, територіальними громадами, державою, а також установами, які приймають участь в забезпеченні відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Дослідження, що проводяться у сфері кримінального права, часто викликають у дослідників необхідність залучення додаткової інформації, яка покликана допомогти підтвердити або спростувати сформовані гіпотези та висновки, виявити коло проблем, для вирішення яких необхідне прийняття відповідних правових рішень. Одним із джерел такої інформації можуть стати експерти, тобто спеціалісти у конкретній предметній сфері, які володіють необхідними знаннями та досвідом і здатні аналізувати інформацію, що до них надходить, та надавати оцінку об'єкту експертизи у межах своєї компетенції. Вони також обізнані з правовими технологіями, що використовуються у зазначеній сфері і здатні оцінити можливість їх застосування у конкретній правовій ситуації та з відповідальністю надавати відповідні рекомендації та висновки.

Комплекс дослідницьких процедур, методів, спрямованих на отримання від експертів інформації, наступний: її аналіз й інтерпретація з метою підготовки та вироблення правових рішень називається експертною оцінкою. Сутність експертного опитування полягає у визначенні погодженості думок експертів стосовно перспективних напрямків розвитку досліджуваного об'єкта, які раніше були сформульовані окремими спеціалістами, а також стосовно оцінки розвитку об'єкта, що не може бути визначена іншими методами (наприклад, аналітичними розрахунками, експериментом тощо).

Отримання інформації від експертів забезпечується головним чином з використанням методу опитування, який передбачає такі основні способи: разове індивідуальне опитування (анкетування чи інтерв'ю), одноразове колективне опитування (дискусія, нарада, мозкова атака), індивідуальне

опитування в декілька турів (дельфійський метод), колективне опитування в декілька турів (дискусія, нарада, багатоступеневе експертне опитування)[7]. Основне призначення методу експертного опитування: виявлення найбільш суттєвих, складних аспектів досліджуваної проблеми, підвищення надійності, обґрунтованості інформації, висновків та практичних рекомендацій завдяки використанню знань та досвіду експертів. Існують також певні обмеження у застосування цього методу: дані, отримані під час експертного опитування потребують співставлення з об'єктивною інформацією, отриманою в інші способи.

Застосування експертного методу має чотири етапи. На першому етапі створюються робочі групи, функцією яких є проведення опитування і обробки матеріалів та аналіз результатів колективної експертної оцінки. Робоча група призначає експертів, які дають відповіді на сформульовані питання, що стосуються перспектив розвитку даної галузі.

На другому етапі, перед тим як організувати опитування експертів, проводиться уточнення основних напрямків розвитку об'єкта, а також складається матриця, яка відображує генеральну мету, її окремі частини та засоби досягнення. При цьому під час попереднього аналізу спільно з групою спеціалістів визначаються найважливіші цілі для вирішення поставленого завдання. В якості засобів досягнення мети приймаються напрямки наукових досліджень та розробок, результати яких можуть бути для цього використані. При цьому напрямки наукових досліджень та розробок не повинні між собою перетинатися. Далі формулюються питання, які будуть запропоновані для розгляду експертам. Форма питань може бути розроблена у вигляді таблиць, але зміст їх повинен визначатись специфікою прогностного об'єкта чи галузі. При цьому питання мають бути складені за певною структурно – ієрархічною схемою, тобто від простих до складних.

На третьому етапі проводиться опитування експертів. При цьому забезпечується однозначність сприйняття окремих питань, а також незалежність міркувань експертів.

На четвертому етапі виконується обробка матеріалів колективної експертної оцінки, які характеризують узагальнену уяву та ступінь погодженості індивідуальних оцінок експертів. Обробка оцінок експертів є вихідним матеріалом для розробки варіантів розвитку об'єкта дослідження.

Програма застосування експертного опитування включає такі основні завдання: виділення цілей опитування; побудова критеріїв відбору та правил участі експертів і критеріїв оцінки наданої ними інформації.

Ціль опитування у нашому дослідженні полягає у підтвердженні або спростуванні виявлених у ході нашого дослідження кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі та розробка відповідних пропозицій щодо вдосконалення

національного законодавства в напрямі його гуманізації в цілому, і зокрема щодо такої категорії засуджених як особи, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі.

Найбільш оптимальним способом нашого дослідження, на наш погляд, є проведення формалізованого опитування експертів, до якого відноситься звичайне анкетування з питаннями, сформульованими як у закритій, так і у відкритій формі, і яке спрямоване на з'ясування оцінок тих або інших аспектів готового рішення. В якості експертів нами було обрано судді України, які виносили вироки у виді довічного позбавлення волі спираючись на Конституцію України, Кримінальний кодекс України та інші нормативно – правові джерела права. Чисельність групи опитаних експертів склала 5 осіб.

Думка експертів допомогла нам отримати погляд на основні тенденції розвитку та проблеми в сфері застосування покарання у виді довічного позбавлення волі.

II. Інструментарій збору інформації

Для виявлення думки експертів про основні сучасні тенденції розвитку реституційного (відновного) правосуддя в Україні, означення проблеми застосування, відбування та виконання покарання у виді довічного позбавлення волі, з'ясування найбільш підходящих форм реституційного (відновного) правосуддя для роботи із особами, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі з метою подальшого вироблення практичних рекомендацій з оптимізації правового регулювання суспільних відносин, що виникають між особами, які засуджені до довічного позбавлення волі та потерпілими особами, територіальними громадами, державою, а також установами, які приймають участь в забезпеченні відбування покарання у виді довічного позбавлення волі була розроблена спеціальна анкета, яка включала в себе 14 питань.

Необхідно відмітити, що характер питань і прийнята послідовність розвитку їх дозволили виділити в структурі анкети такі органічно пов'язані даною темою частини:

- 1) Вводна частина;
- 2) Основна частина (питання, що розкривають тему);

Вводна частина, знайомить експертів з умовами опитування, з метою дослідження, що проводиться і тим самим формує відповідне відношення до теми. Ця частина анкети формує відповідальність за виконання поставленого завдання, визначає якість заповнення анкети.

Друга частина анкети (основна) містить питання, що відносяться безпосередньо до теми дослідження.

Опитування проводилося у вигляді анкетування анонімно, з метою отримання неупереджених відповідей експертів. Опитування було проведено в травні - червні 2023р.

АНКЕТА

Шановні експерти!

Запрошуємо Вас прийняти участь в дослідженні на тему «Кримінально – правові проблеми відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі».

Ми вдячні Вам за те, що Ви погодились відповісти на питання анкети. При наданні відповіді обведіть кружечком той варіант, який на Вашу думка є найбільш прийнятним. Отриманні дані будуть використані у процесі наукового дослідження. Будь ласка, надайте відповіді на всі питання анкети. Це необхідно для якісного статистичного аналізу даних. Якщо Ви з якоїсь причини не можете відповісти на питання, напишіть про це поряд із текстом питання.

Результати опитування будуть опрацьовані в узагальненому вигляді. Вказувати свої прізвище та ім'я не потрібно. Дякуємо Вам за участь.

1. У відповідності до Ваших особистих спостережень, оцініть будь – ласка у відносній величині від 0 до 100%, обставини, з якими пов'язують відновлення справедливості потерпілі – фізичні особи (члени родини, близькі), які зазнали шкоди, страждань у наслідок скоєння щодо них тяжкого злочину (дайте будь – ласка відповідь по кожній позиції) ?

а) безстрокова ізоляція від суспільства шляхом утримання його в установах виконання покарань	-----%
б) реалізація принципу «рівнем за рівне»	-----%
в) відплата та вияв сурової справедливості	-----%
г) залякування тих, хто міг би взяти	
приклад із злочину	-----%
д) протидія злочинності	-----%
е) спокутування провини	-----%
є) очищення від гріха	-----%
ж) моральне відновлення	-----%
з) заподіяння злочинцю страждань	-----%
к) обмеження прав і свобод злочинця	-----%
л) негативна оцінка злочинця і його діяння	-----%
м) позбавлення злочинця певних благ	-----%

2. У відповідності до Ваших особистих спостережень, оцініть будь – ласка у відносній величині від 0 до 100%, потребу потерпілих – фізичних осіб (членів родини, близьких) у отриманні відшкодування за нанесені їм матеріальні збитки і моральну шкоду (дайте будь – ласка відповідь по кожній позиції)?

- а) потребують відшкодування збитків -----%
- б) потребують матеріального відшкодування -----%
- в) потребують морального відшкодування -----%

3. У відповідності до Ваших особистих спостережень, оцініть будь – ласка у відносній величині від 0 до 100%, можливість участі потерпілих – фізичних осіб (членів родини, близьких) у «Програмі відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі» (дайте будь – ласка відповідь по кожній позиції)?

- а) згодні прийняти участь -----%
- б) не згодні прийняти участь -----%

4. У відповідності до Ваших особистих спостережень, оцініть будь – ласка у відносній величині від 0 до 100%, потребу осіб, які отримали покарання у виді довічного позбавлення волі у таких методах соціально – психологічної роботи (дайте будь – ласка відповідь по кожній позиції)?

- а) біографічний метод -----%
- б) психологічна консультація -----%
- в) психотерапія -----%
- г) трудотерапія.....-----%
- д) психологічна корекція.....-----%
- е) психологічний тренінг.....-----%
- є) психологічна реабілітація.....-----%
- ж) аналіз продуктів діяльності -----%
- з) тестування -----%

5. Як Ви вважаєте, яка з трьох форм реституційного (відновного) правосуддя – медіація, «сімейні конференції», «кола правосуддя» є найбільш ефективною в роботі щодо відновлення справедливості з особами, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі (відмітьте будь – ласка одну позицію)?

- а) медіація
- б) «сімейні конференції»
- в) «кола правосуддя»

6. Як Ви вважаєте, чи можливо замінювати вирок у виді довічного позбавлення волі, на покарання у виді на певний строк (відмітьте будь – ласка одну позицію)?

- а) так
- б) ні

7. Як Ви вважаєте, якими найбільш вагомими наслідками для держави Україна є збільшення чисельності винесених вироків щодо покарання у виді довічного позбавлення волі (відмітьте будь – ласка не більше трьох позицій)?

- а) укріплюється правопорядок в державі
- б) зменшується чисельність скоєних тяжких злочинів в суспільстві
- в) збільшується фінансовий тягар і бюджетні витрати
- г) стимулює законослухняну поведінку інших громадян
- д) сприяє подоланню кримінальної субкультури
- е) дає можливість встановлювати нові факти в кримінальному провадженні, декриміналізації злочинів

8. Як Ви вважаєте, в разі участі особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі в «програмі відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі», на який термін їм можливо пом'якшити покарання (відмітьте будь – ласка одну позицію)?

- а) термін не повинен перевищувати 8 років
- б) пом'якшення можливе після відбуття за ґратами 10 років
- в) пом'якшення можливе після відбуття за ґратами від 10 років до 15 років
- г) пом'якшення можливе після відбуття за ґратами від 15 років до 20 років
- д) пом'якшення можливе після відбуття за ґратами більше 20 років

9. Як Ви вважаєте, чи можливе умовно – дострокове звільнення від відбування покарання осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі за умови, якщо вони прийняли участь в «Програмі відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі» (відмітьте будь – ласка одну позицію)?

- а) так, можливе
- б) ні, не можливе

10. Як Ви вважаєте, що може виступати у якості підстави для вирішення питання про умовно – дострокове звільнення особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі (відмітьте будь – ласка не більше трьох позицій)?

- а) виконання правил внутрішнього розпорядку
- б) добре поведіння і вияв справжнього виправлення
- в) вияв поведінки, яка не свідчить проти прийняття рішення щодо умовно – дострокового звільнення
- г) виявлення передумов, що свідчать про те, що засуджений не потребує подальшого відбування покарання
- д) відсутність проявів протиправної поведінки
- е) наявність власної програми соціалізації
- є) всі позиції в сукупності

11. Як Ви вважаєте, які необхідні додаткові підстави для умовно – дострокового звільнення осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі (відмітьте будь – ласка не більше трьох позицій)?

- а) у випадку відсутності власних засобів для існування у встановлений судом строк набути спеціальність або оволодіти професією
- б) не вчиняти нових злочинів
- в) перебувати під спостереженням компетентною владою піклувальників
- г) проживання у визначених судом місцях
- д) виконання встановлених судом норм поведінки (наприклад обов'язку утримуватися від вживання алкогольних напоїв)
- е) відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочином

12. Як Ви вважаєте, у разі умовно – дострокового звільнення особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі, яку тривалість повинен становити іспитовий строк (відмітьте будь – ласка одну позицію)??

- а) тривалість іспитового строку повинна становити 5 – 10 років
- б) тривалість іспитового строку повинна становити 10 – 15 років
- в) тривалість іспитового строку повинна становити 15 – 20 років
- г) тривалість іспитового строку повинна становити понад 20 років

13. Як Ви вважаєте, в Україні звертатися з можливістю перегляду вироку з метою помилування особам, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі можливо дозволити після відбуття ними реального строку в який термін(відмітьте будь – ласка одну позицію)?

- а) відбуття реального строку повинне становити до 5 років
- б) відбуття реального строку повинне становити до 10 років

- в) відбуття реального строків повинне становити до 15 років
- г) відбуття реального строків повинне становити до 20 років

14. Як Ви вважаєте, з чим пов'язують жертви (їх родини, близькі) тяжких злочинів відновлення справедливості (відмітьте будь – ласка не більше трьох позицій)?

- а) фактом справедливого покарання – безстрокової ізоляції злочинця від суспільства шляхом його утримання в установах виконання покарань
- б) реалізація принципу «рівнем за рівне»
- в) відплата та вияв сурової справедливості
- г) утвердження права

ДЯКУЄМО ЗА УЧАСТЬ!

ДОДАТОК 2

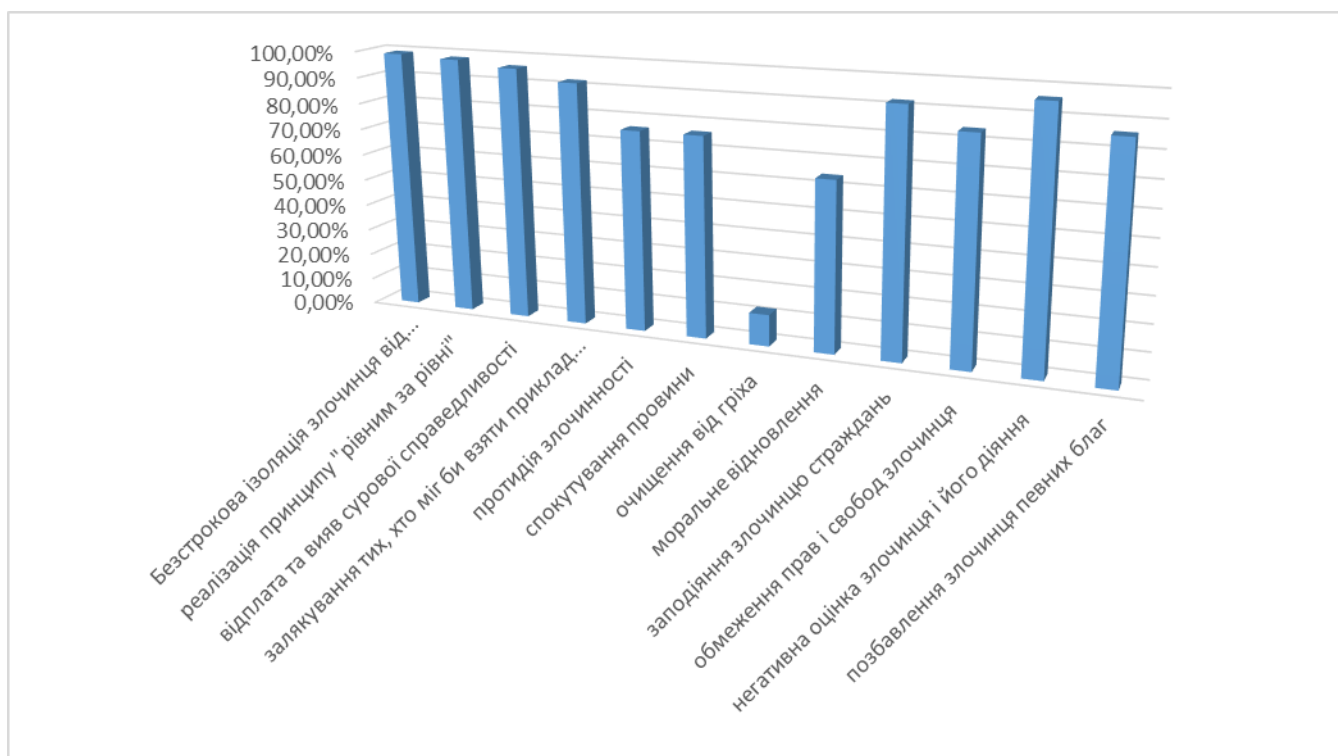

Рис. 1. Думка експертів щодо розумінні змісту відновлення справедливості потерпілих – фізичними особами (членами родини, близьких), які зазнали шкоди, страждань унаслідок скоєння щодо них тяжкого злочину

ДОДАТОК 3

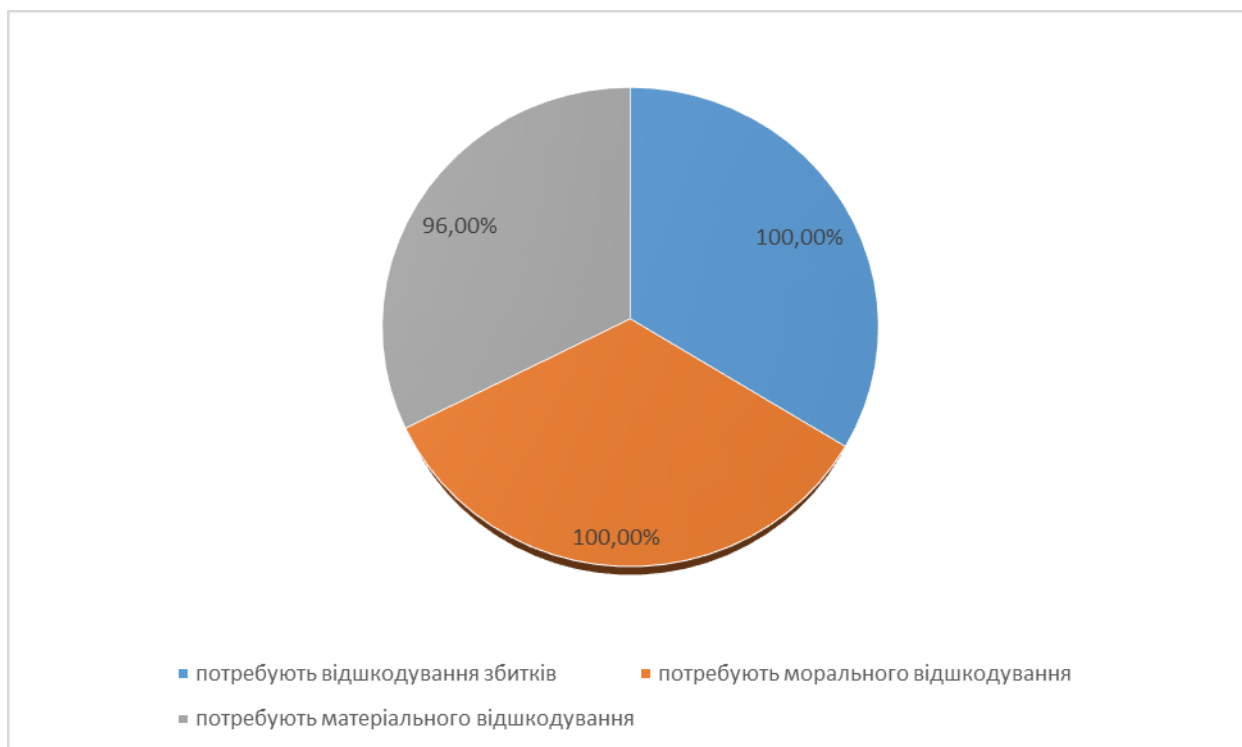

Рис.2. Думка експертів щодо потреби потерпілих – фізичних осіб (членів родини, близьких) у отриманні відшкодування за нанесені їм збитки і моральну шкоду

ДОДАТОК 4

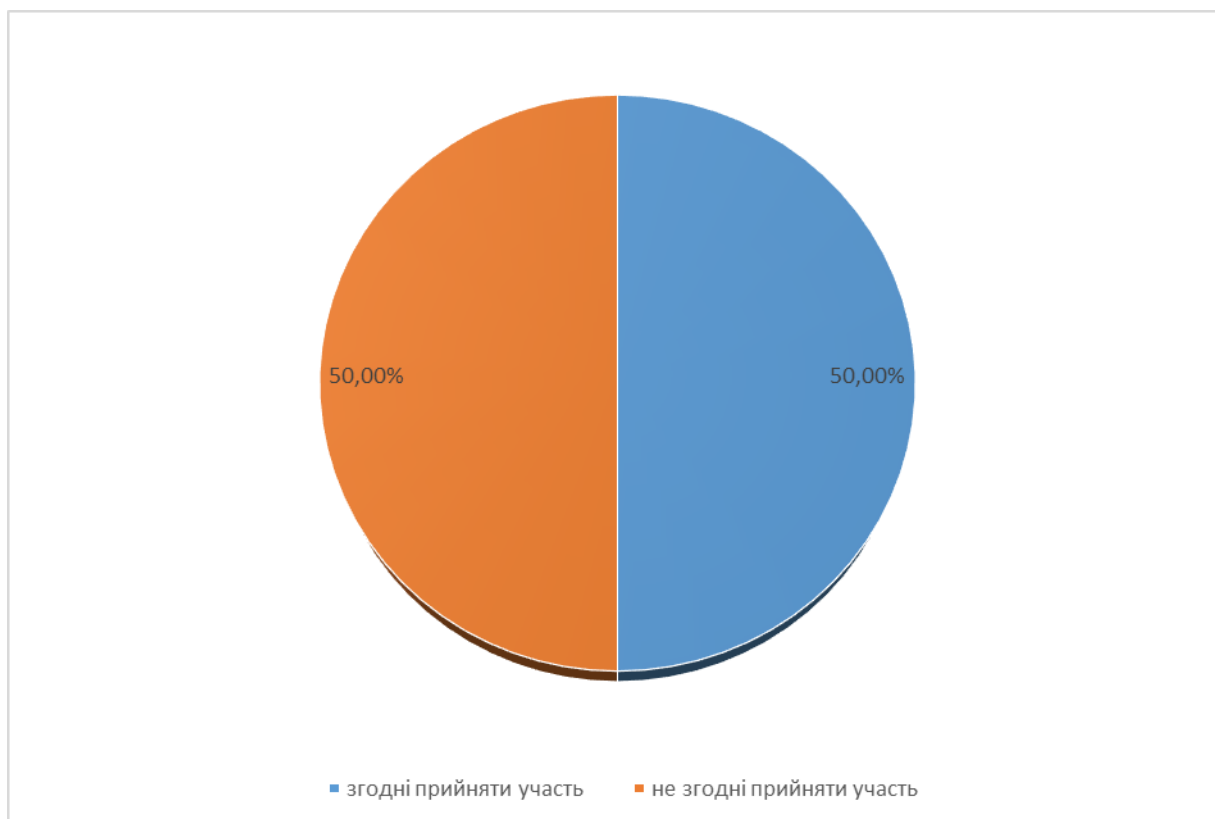

Рис. 3. Думка експертів щодо можливості участі потерпілих – фізичних осіб (членів родини, близьких) в Програмі відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі»

ДОДАТОК 5

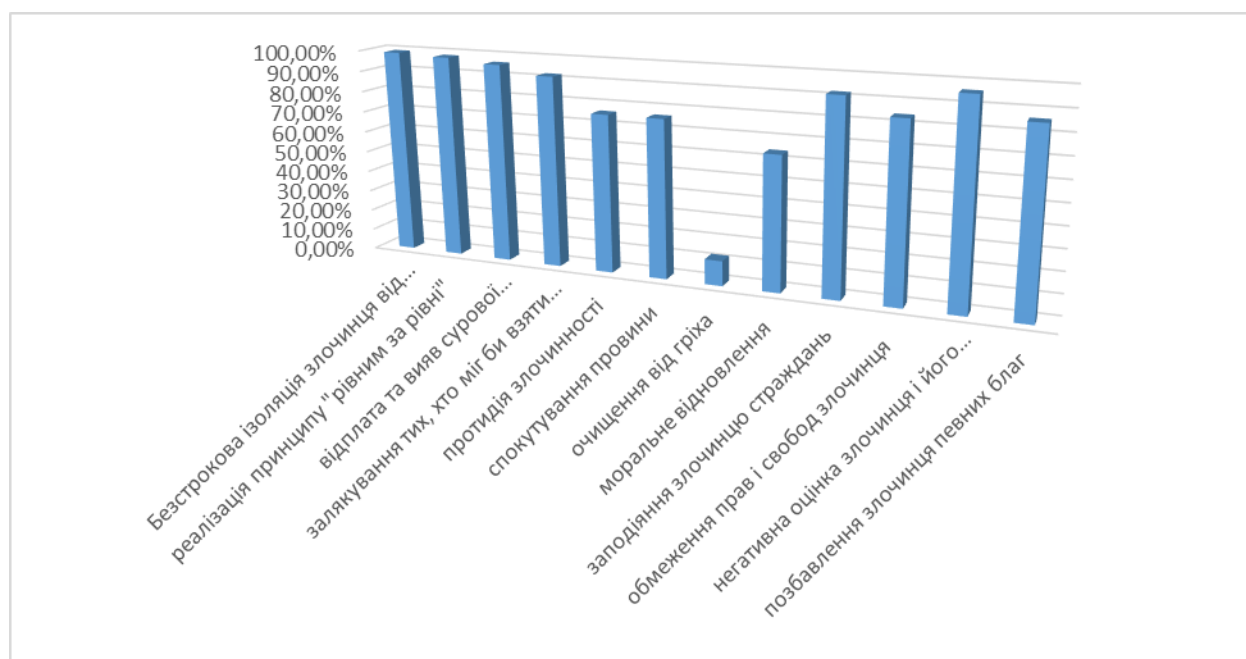

Рис. 4. Думка експертів щодо потреб осіб, які отримали покарання у виді довічного позбавлення волі у отриманні допомоги на основі застосування психолого – педагогічних методів

ДОДАТОК 6

Рис.5. Думка експертів щодо найбільш підходящої форми реституційного (відновного) правосуддя у роботі з особами, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі

ДОДАТОК 7

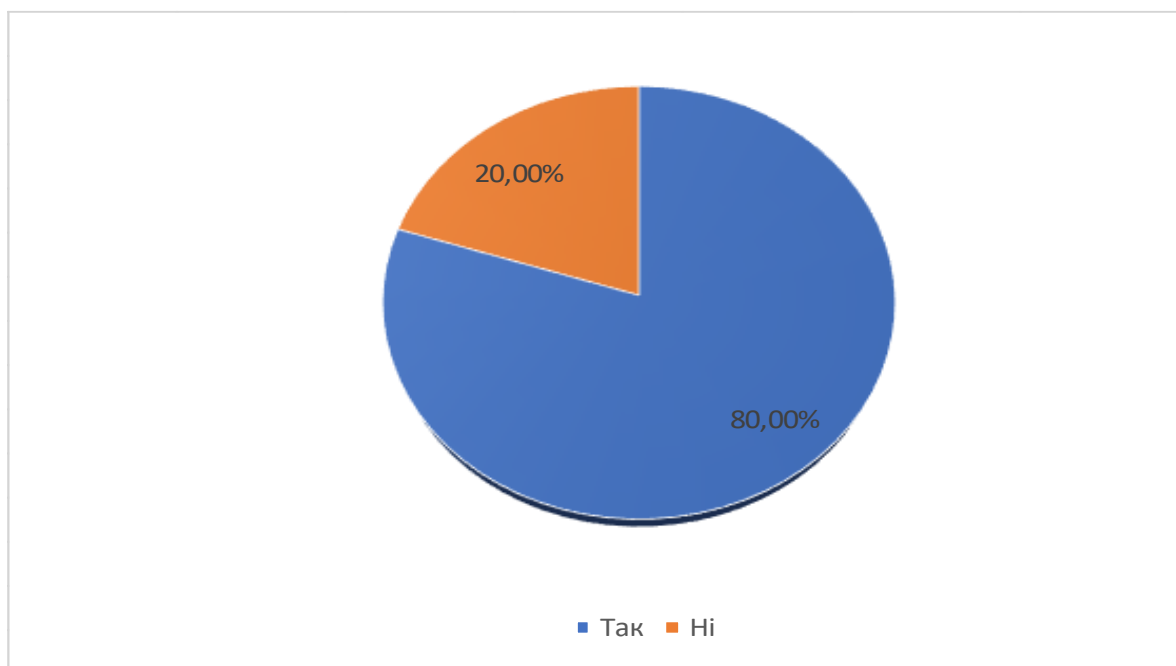

Рис.6. Рівень підтримки експертами можливості заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання на певний строк у разі участі засудженого у «Програмі відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі»

ДОДАТОК 8

Рис.7. Значимість наслідків для держави Україна збільшення кількості винесення вироків у виді довічного позбавлення волі

ДОДАТОК 9

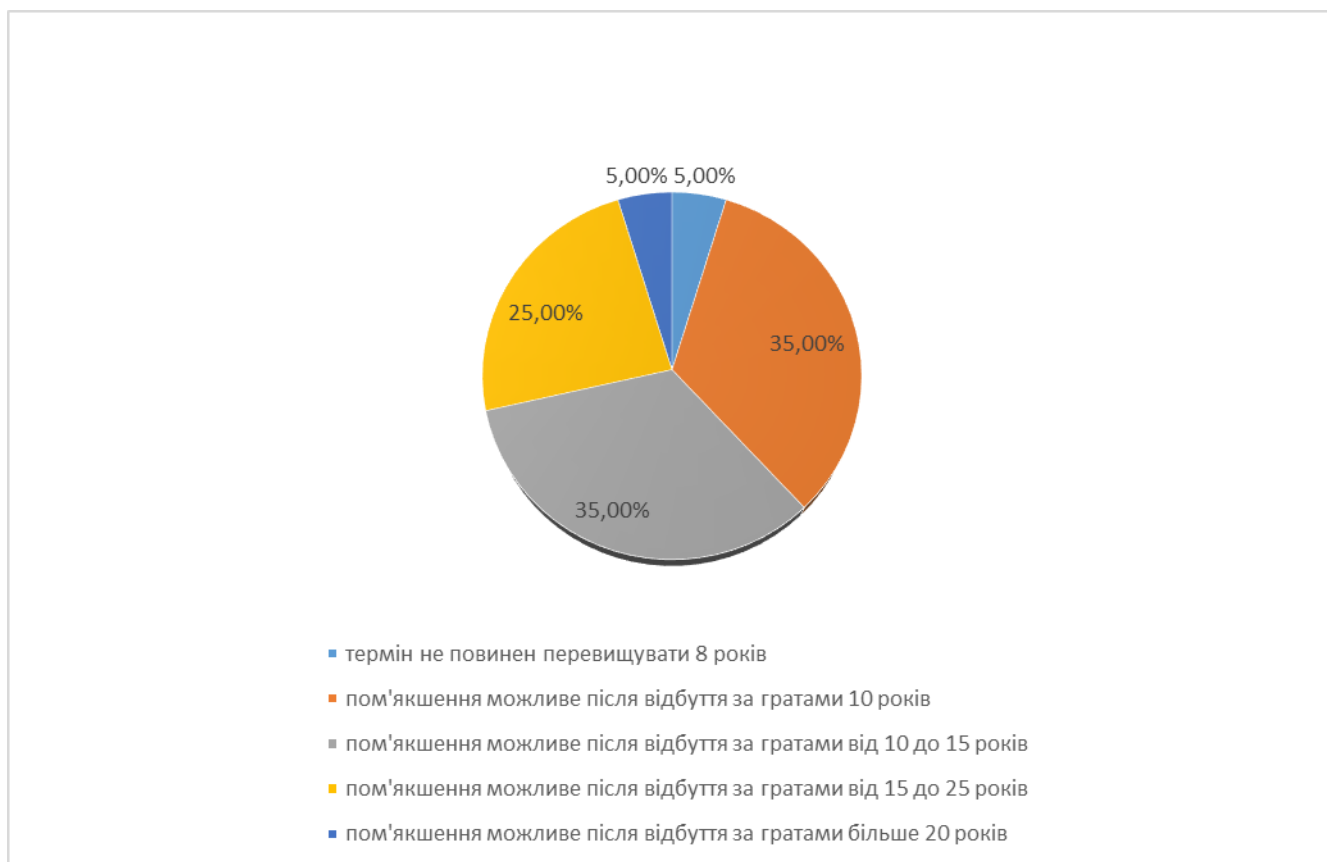

Рис.8. Рівень підтримки експертами терміну пом'якшення покарання в разі участі особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі в «Програмі відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі»

ДОДАТОК 10

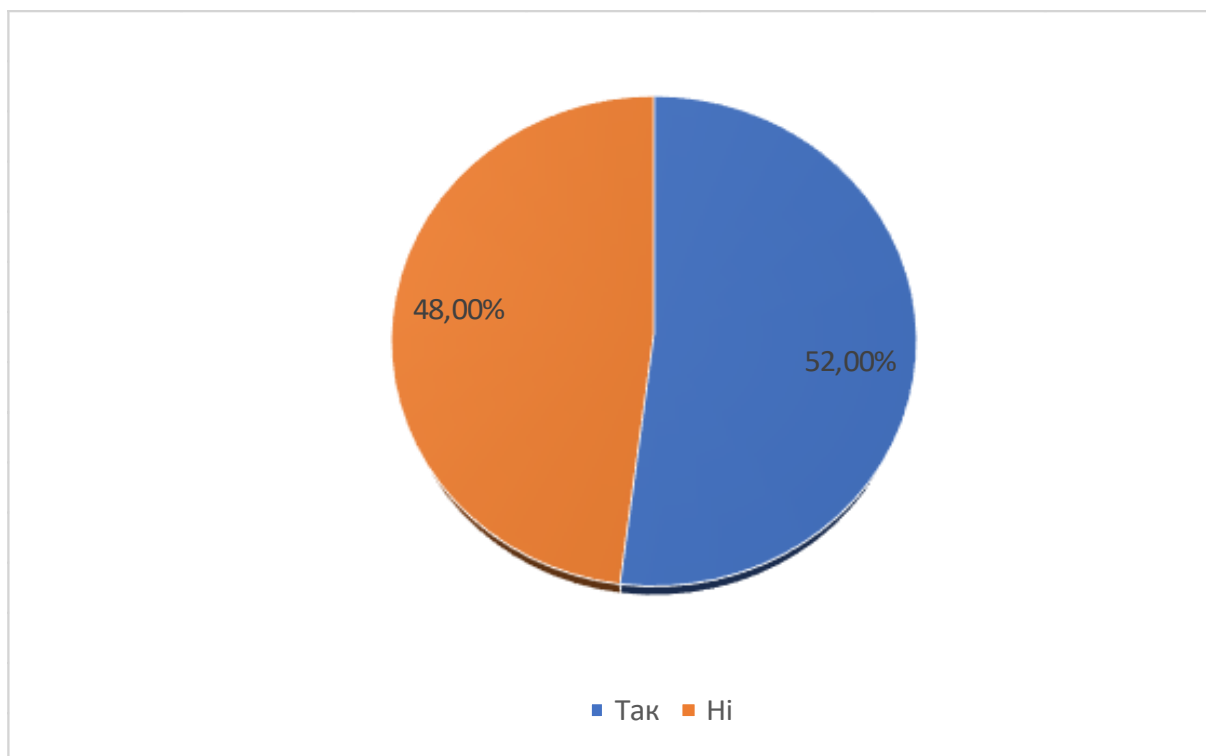

Рис.9. Рівень підтримки експертами можливості умовно – дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі за умови, якщо ув'язнена особа прийме участь в «Програмі відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі»

ДОДАТОК 11

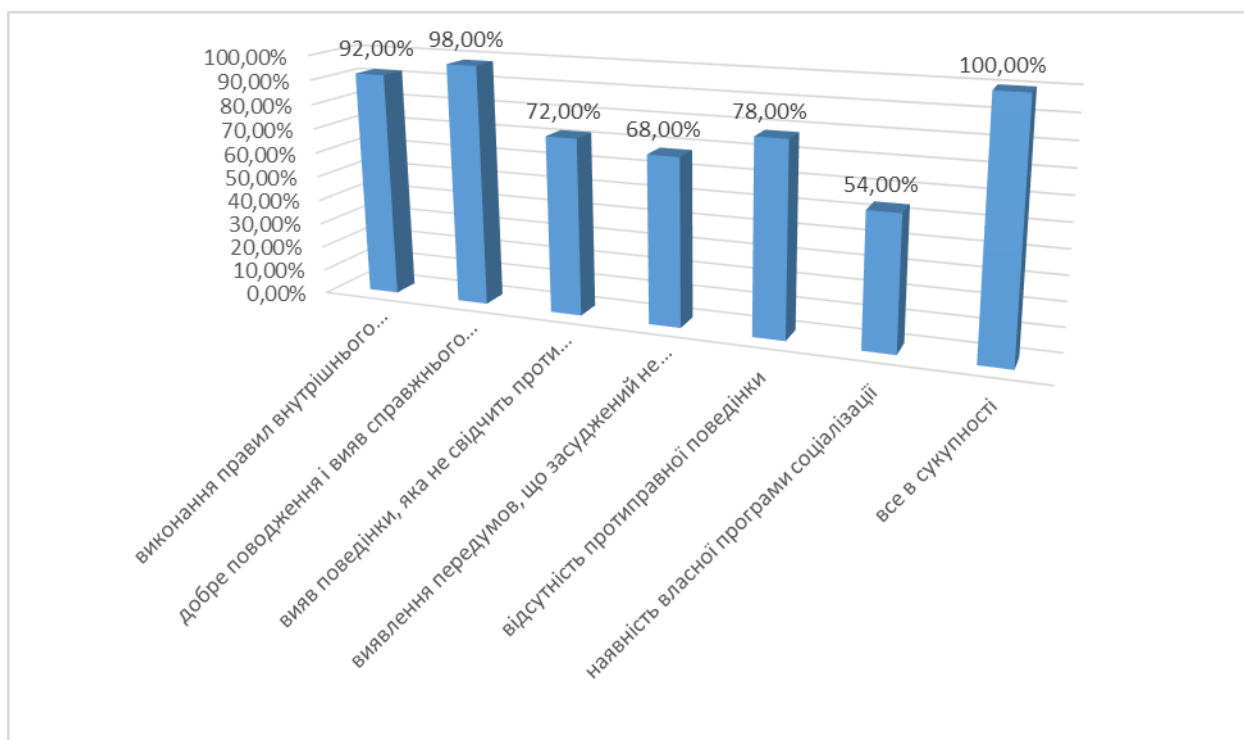

Рис.10. Значимість підстав для прийняття рішення про умовно – дострокове звільнення особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі за умови, якщо вона прийняла участь в «Програмі відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі»

ДОДАТОК 12

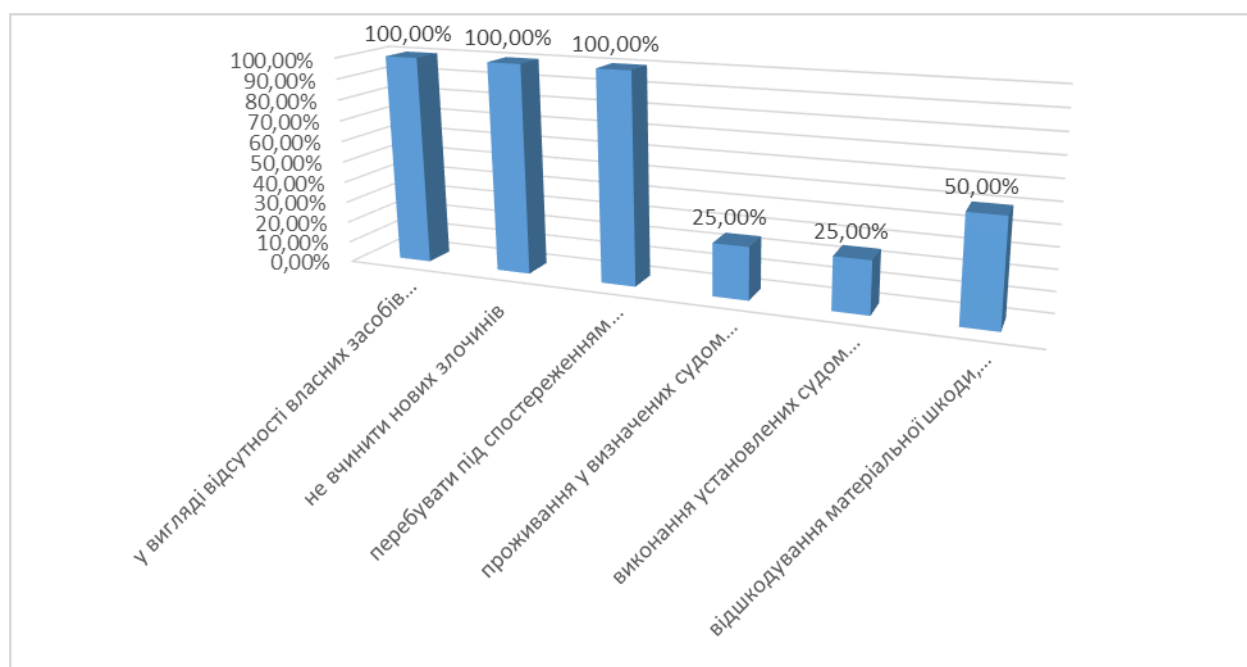

Рис.11. Значимість додаткових підстав для умовно – дострокового звільнення осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі за умови, якщо вони прийняли участь в «Програмі відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі»

ДОДАТОК 13

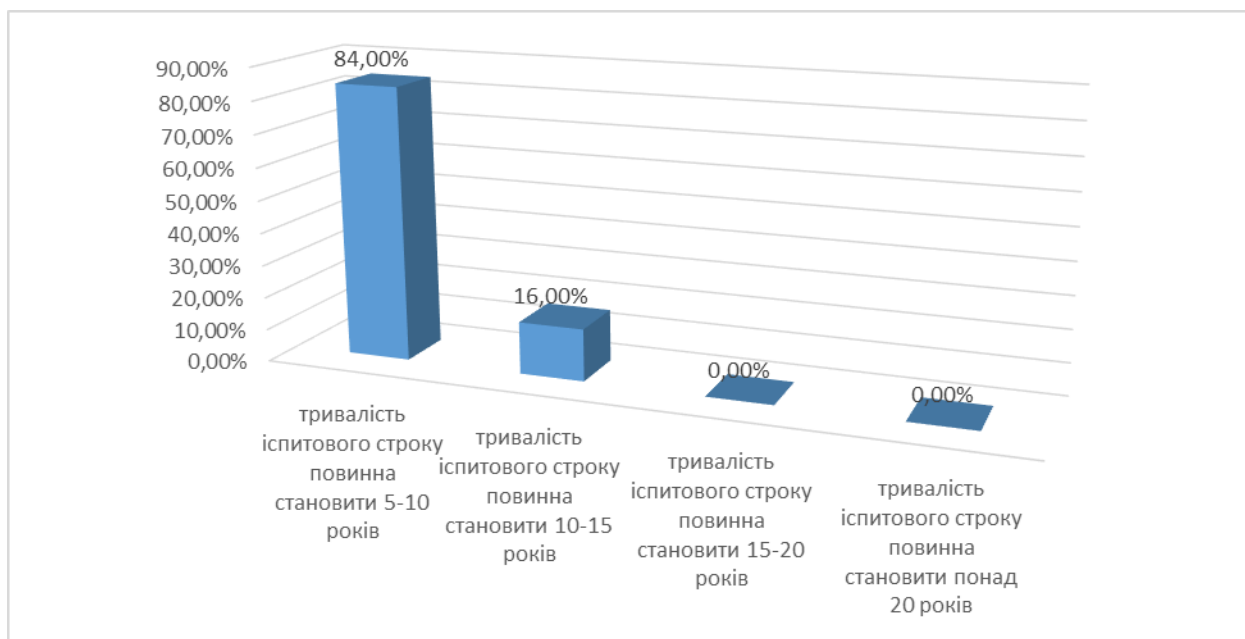

Рис.12. Рівень підтримки експертами тривалості іспитового строку у разі умовно – дострокового звільнення особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі та за умови її участі в «Програмі відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі»

ДОДАТОК 14

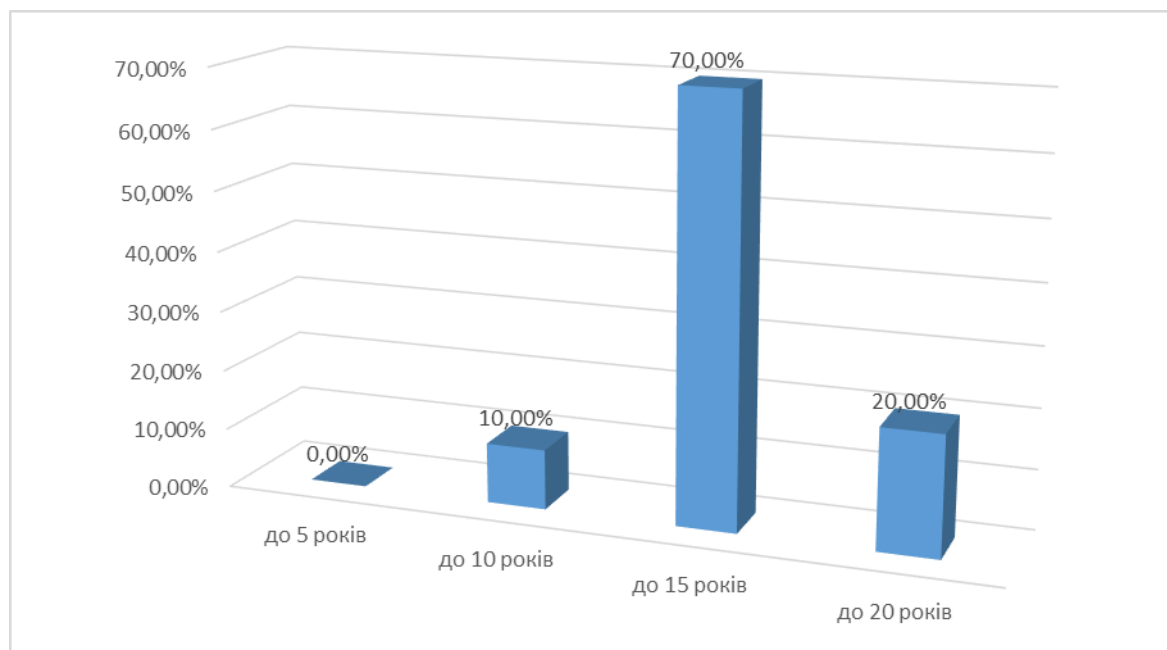

Рис.13. Рівень підтримки експертами терміну відбуття реального строку, після якого можливо звертатися з проханням перегляду вироку з метою помилування, особі, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі та за умови її участі в «Програмі відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі»

ДОДАТОК 15

Порядок реалізації пілотного проєкту «Програма реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі».

1. Цей Порядок встановлює механізм реалізації пілотного проєкту «Програма реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі» на базі Підприємства Криворізька виправна колонія (№80) зареєстрована 29.11.1999 за юридичною адресою Україна, Дніпропетровська обл., місто Кривий Ріг, вулиця Шифирна, будинок 36. Керівником організації є Лемеш Віталій Володимирович

2. У цьому Порядку терміни вживаються у таких значеннях: «кола правосуддя» - організація проведення процедури «кола правосуддя» за участю особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі, потерпілої сторони (жертви), їхніх сімей та всіх, хто може їх підтримати; професійних працівників правоохоронних органів (суддів, адвокатів, офіцерів поліції); соціальних працівників; представників територіальної громади; представників громадських організацій з метою вирішення кримінально – правового конфлікту на основі вироблення консенсусного рішення щодо відновлення справедливості, яка була порушена скоєним злочином; довічне позбавлення волі – це захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні умисного особливо тяжкого злочину і полягає у безстроковій ізоляції засудженого від суспільства шляхом тримання його у спеціально призначених для цього кримінально – виконавчих установах, виховному впливі на нього, його ресоціалізації.

Цілі відновлення справедливості:

- інституційні загальні: регулювання, відтворення, інтеграція, підтримання комунікації в суспільних відносинах;
- інституційні спеціальні: сумісне вирішення кримінально - правового конфлікту його учасниками, урівноваження інтересів жертви злочину, суспільства з необхідністю соціальної реінтеграції злочинця, зцілення жертви злочину, допомога традиційному правосуддю;
- особистісні: визнання почуттів та потреб потерпілого, прийняття засудженим відповідальності, активне залучення сторін – надання сторонам (засуджений та потерпілий) повноважень щодо пошуку та прийняття взаємоприйняттого для них рішення, добровільність участі у відновному процесі усіх зацікавлених сторін, реалізація принципу конфіденційності.

- загальні: застосування визначеної процедури при розгляді аналогічних справ на певній території в певний тривалий період часу;
- індивідуальні: отримання конкретного результату при розгляді конкретного випадку, прийняття консенсусного рішення - рекомендації суду щодо перегляду правового статусу особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі;
- змістовні: відшкодування у різних формах шкоди (майнової, фізичної, моральної) потерпілому, громаді з боку засудженого.

Процедура «коло правосуддя» - це добровільне, позасудове засідання, під час якого «мовник» завжди рухається по колу за годинниковою стрілкою; учасник отримує право говорити лише тоді, коли йому в руки потрапив «мовник» або якщо він отримав дозвіл від «хранителя кола»; коли «мовник» потрапив до учасника в руки, а він не має, що сказати, «мовник» передається далі по колу, а учасник має право зберігати мовчання; жоден з учасників не має права піти з кола, поки воно не завершилося; час проведення кола не обмежений, адже все залежить від того, чи висловилися усі учасники та чи сказали вони те, що хотіли; остаточне рішення з приводу конфлікту не може бути прийняте, поки всі не висловляться.

Учасник «кола правосуддя» - особа, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі за скоєння особливо тяжкого злочину та потерпіла сторона (жертва), їхні сім'ї та всі, хто може їх підтримати; професійні працівники правоохоронних органів (судді, адвокати, офіцери поліції); соціальні працівники; представники територіальної громади; представники громадських організацій, які намагаються врегулювати кримінально – правовий конфлікт, що виник внаслідок скоєння особливо тяжкого злочину.

Мовник – фізичний предмет (естафетна палка, м'ячик, та інш.) який передається по колу учасниками «кола правосуддя» та надає право учаснику висловити своє бачення вирішення кримінально – правового конфлікту. Хранителі кола правосуддя – посередники, які організовують роботу кола, інформують потенційних учасників про їхню участь та роль у вирішенні кримінально – правового конфлікту, проводячи організаційну та роз'яснювальну роботу.

Комітет громадського правосуддя – громадське експертне утворення, до складу якого входять судді, представники прокуратури, офіцери поліції, громадські правозахисні організації, яке є організаційною формою проведення кіл правосуддя, загальною метою якого є знаходження більш конструктивних шляхів реагування на конфлікти, відіграє об'єднавчу роль у загальному процесі проведення «кіл правосуддя», включаючи офіційні зв'язки з інституціями

кримінального правосуддя, громадськими організаціями, а також з різноманітними групами зацікавлених сторін у громаді.

3. Критеріальні вимоги до призначення проведення «кола правосуддя»:

- засуджений повинен подати заяву до Комітету громадського правосуддя з проханням призначити проведення «кола правосуддя» відповідно до «Програми реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі», а також в ній зазначити визнання своєї вини у вчиненні злочину (див. Додаток 16);
- засуджений повинен мати соціальні зв'язки із членами територіальної громади, в якій він проживав до скоєння особливо тяжкого злочину, які можуть прийняти участь в «колі правосуддя»;
- наявність в територіальній громаді авторитетних осіб, які готові прийняти участь в «колі правосуддя» при цьому вони не повинні бути політиками, або займати адміністративні посади в органах місцевого самоврядування, або в державних органах;
- потерпіла сторона (жертва) не заперечує своєї участі в проведенні «кола правосуддя», бажає прийняти участь, і не повинна зазнавати будь – якого примусу або тиску, бажає повністю добровільно прийняти участь в «колі правосуддя»;
- суд повинен заздалегідь визначити, наскільки це можливо, чи потерпіла сторона (жертва) має «синдром побитого члена родини». Якщо так (у випадку фізичної особи), то їй повинні бути надані відповідні консультації і її повинна супроводжувати група підтримки під час проведення «кола правосуддя»;
- дискусійні факти щодо злочину повинні бути врегульовані заздалегідь;
- при розгляді справи Верховний Суд України повинен бути готовий на усвідомлений ризик відійти від звичайного діапазону винесених вироків, тобто відійти від схожих прецедентів щодо вирішення справи.

4. Критеріальні вимоги до громади, на яку покладається зобов'язання щодо відновного впливу на особу, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі:

- громада повинна мати досить чіткі характеристики: релігійна приналежність членів громади; етнічний склад громади; особливості місцевої культури; тип громади (міська/сільська), або будь – яка інша ознака;
- громада повинна визнавати засудженого не тільки як свого члена, але і як людину, яка має соціальні зв'язки з громадою, які повинні примусити його або її відчувати себе відповідальним перед ним за скоєння будь - якого злочину;

- громада повинна підтримувати засудженого в його або її труднощах із законом і готова сприйняти засудженого як людину, яка має здібності, нахили, потреби і бажання, які можливо відновити (вилікувати) в її відносинах із громадою або її відносинах із потерпілою стороною (жертвою);
- громада повинна мати лікувальні і відновні ресурси, щоб допомогти засудженому і за необхідності, іншим особам, які постраждали від злочину у відновленні і лікуванні.

5. Етапи проведення «кола правосуддя» - складаються з 4 етапів: етап визначення доцільності проведення «кола правосуддя»; етап підготовки до проведення «кола правосуддя»; етап проведення «кола правосуддя»; етап контролю за виконанням рішення.

На етапі визначення доцільності проведення кола, особа, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі звертається до Комітету громадського правосуддя (далі Комітет) із проханням розглянути її заяву щодо визнання своєї вини у скоєнні особливо тяжкого злочину та у якій просить розглянути можливість її участі в «Програмі реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі» (далі Програма). Комітет приймає рішення про доцільність або недоцільність участі особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі в Програмі та яка звернулася із відповідною заявою. Якщо Комітетом прийнято рішення про доцільність такої участі, Комітет звертається до Верховного Суду України з пропозицією винести Постанову щодо проведення «кола правосуддя» за участю особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі та звернулася із відповідним проханням; слідчого поліції та інших працівників поліції (залежить від особливостей конкретного особливо тяжкого злочину, який скоїла особа, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі); представника прокуратури; соціального працівника; представників територіальної громади, в якій проживав засуджений до скоєння особливо тяжкого злочину; представників громадських організацій; постраждалої сторони (жертви злочину). При цьому, Комітет, обов'язково повинен з'ясувати думку потерпілої сторони, щодо її добровільної участі в «колі правосуддя». У випадку негативного рішення з боку потерпілої сторони, щодо добровільного участі в «колі правосуддя», прохання особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі відхиляється. У разі позитивного рішення, щодо участі постраждалої сторони (жертви) в проведенні «кола правосуддя», Комітет повинен разом із особою, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі, та яка звернулася до Комітету з відповідним проханням, розробити план дій, який спрямований на усунення шкоди завданої

злочином. Такий план стає частиною договору, а згодом і частиною вироку «кола правосуддя», і може бути елементом вироку суду.

Етап підготовки до проведення «кола правосуддя». Верховний Суд України, після прийняття пропозиції Комітету щодо призначення проведення «кола правосуддя» щодо особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі та яка звернулася з проханням до Комітету про свою участь в «колі правосуддя», виносить відповідну постанову щодо організації проведення «кола правосуддя» та покладає таку організацію на Комітет, із зазначенням тривалості у часі, але не більш як 1 місяця.

Комітет організовує проведення «кола правосуддя» шляхом вибору «хранителя кола» (фізичну особу), яка буде проводити «коло правосуддя»; інформує потенційних учасників «кола правосуддя» про їхню роль у вирішенні кримінально – правового конфлікту; визначає проблему обговорення згідно із заявою особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі; проводить роз'яснювальну та іншу організаційну роботу. Комітет визначає форму проведення «кола правосуддя»: внутрішню (за участю потерпілої сторони (жертви), її представників; особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі, її представників або зовнішню (за участю представників територіальної громади, поліції, прокуратури, суду, адвокатів, соціальних працівників, громадських організацій та інших можливих учасників); місце та час проведення «кола правосуддя».

На етапі проведення «кола правосуддя» (досягнення консенсусної угоди для винесення вироку), застосовується процедура «кола правосуддя». Залежно від організаційної побудови, структурно кола відновного правосуддя поділяються на внутрішні та зовнішні. У випадку участі судді, прокурора, адвоката, що є поширеним явищем під час кола примирення, вони виконують свої функції традиційно, як і в межах судового процесу. Остаточне рішення на колі має бути прийняте одногосно. Якщо досягається позитивний результат внаслідок проведення «кола правосуддя», то консенсусне рішення направиється до Верховного Суду України. У випадку не досягнення згоди стосовно обговорюваної проблеми, про це повідомляється до Верховного Суду України, який бере до уваги факт, що «коло правосуддя» відбулося, але консенсусне рішення не було прийняте. На основі інформації про перебіг проведення «кола правосуддя», укладання договору під час його проведення, а також виконання зобов'язань, Верховний Суд України виносить відповідний вирок. На стадії перегляду вироку, результат проведення «кола правосуддя» Верховний Суд України може повністю, або частково врахувати рішення прийняте при проведенні «кола правосуддя», воно може стати основою судового рішення.

На етапі контролю за виконанням рішення, функцію перевірки здійснює Комітет, який інформує Верховний Суд України про відповідний результат. На основі інформації про перебіг кола, укладення договору під час нього, а також виконання зобов'язань, Верховний Суд України виносить вирок щодо особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі та яка прийняла участь у «колі правосуддя». На стадії винесення вироку результати «кола правосуддя» допомагають судді при його формуванні.

6. Пілотний проєкт ґрунтується на відновних підходах щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі і включає в себе скоординовану організацію ефективної комунікації між особою, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі; постраждалої сторони (жертви); слідчого поліції, або інших представників поліції (залежить від індивідуальних особливостей кримінальних справи і особливостей обставин скоєного злочину); представника прокуратури; соціального працівника; представника територіальної громади, в якій проживав засуджений до скоєння злочину; представників громадських організацій з метою: а) підтримки потерпілих (жертви), надання їм права голосу, заохочення їх висловлювати свої потреби, надання їм можливості брати участь у процесі розв'язання конфлікту та пропонування їм допомоги; б) відновлення стосунків, зруйнованих під час скоєння особливо тяжкого злочину, частково шляхом знаходження консенсусу щодо того, як найкраще розв'язати ситуацію; в) заохочення прийняття відповідальності усіма залученими сторонами, особливо – особою, яка скоїла особливо тяжкий злочин, та відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі; г) визначення таких результатів, що сприятимуть відновленню заподіяної шкоди та працюватимуть на перспективу; д) зменшення рівня рецидивізму шляхом заохочення змін в особистості особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі, та наданні їй допомоги у налагодженні комунікації та соціальних зв'язків з територіальною громадою, в якій проживав злочинець; е) визначення чинників, що призвели до скоєння особливо тяжкого злочину, та інформування уповноважених представників, відповідальних за стратегію зниження рівня злочинності в громаді; розгляду можливості забезпечення відшкодування заподіяної шкоди постраждалій стороні (жертві); обов'язкового ужиттям узгоджених заходів для ресоціалізації осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі

7. Програма відновлення для осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі (далі - Програма), може бути застосована у разі: наявності потерпілої сторони - фізичної особи, якій кримінальним конфліктом (особливо тяжким злочином) завдано моральної, фізичної та майнової шкоди, а також держави Україна (як постраждалої сторони), на територіальну цілісність і

недоторканність якої, було здійснено посягання; визнання особою, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі факту вчинення нею кримінального особливо тяжкого злочину; згоди особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі і потерпілої сторони на участь у Програмі.

8. У разі, якщо обставини кримінального провадження відповідають умовам, визначеним у п. 7 Порядку, Комітет інформує особу, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі, його законного представника та потерпілу сторону (жертву), її законного представника (далі - сторони) про можливість реалізації Програми шляхом організації проведення процедури «кола правосуддя» та укладення угоди про застосування «Програма реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі» (далі - угода) (див. Додаток 17); роз'яснює, що результати участі у Програмі враховуватимуться під час прийняття рішень, зокрема: про зміну покарання у виді довічного позбавлення волі на певний строк (п.3, ст. 64 КК України); про зміну покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк (п.5, ст 85 КК України); умовно – дострокове звільнення особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі (п.5, ст. 81 КК України); умовно – дострокове звільнення особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі із іспитовим строком від 5 до 10 років); помилування особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі Президентом України або Верховним Судом України шляхом заміни довічного позбавлення волі на строк не менше п'ятнадцяти років (п.1, ст.87 КК України); перегляд умов відбування довічного ув'язнення особами, які засудженні до довічного позбавлення волі, зокрема у межах однієї ВК, або шляхом переведення до ВК іншого рівня безпеки, в бік покращення.

9. У разі отримання згоди сторін голова Комітету пропонує їм заповнити заяву про участь у Програмі, та згоду на обробку персональних даних (далі - заява) за формою згідно з додатком 18 до цього Порядку.

10. Протягом одного робочого тижня після заповнення заяви голова Програми передає її та інформацію щодо особливостей справи про скоєння особливо тяжкого злочину особою, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі, із зазначенням статті (її частини) КК України, до Верховного Суду України.

11. Верховний Суд України протягом одного робочого тижня після отримання прохання та відповідної інформації від Голови Комітету: приймає рішення про застосування Програми та видає відповідне доручення для проведення «кола правосуддя» Голові Комітету і передає йому копію рішення;

12. Хранитель кола на зустрічі зі сторонами роз'яснює їм процедуру Програми, її наслідки, надає можливість сторонам дійти згоди щодо умов угоди і в разі згоди сторін на її проходження надає їм примірну форму угоди для ознайомлення і визначення дати наступної зустрічі для її укладення. У разі неможливості чи відмови сторін від укладення угоди інформує про це Комітет.
13. Для визначення заходів, що можуть бути передбачені в угоді, а також отримання консультативної підтримки з питань їх обрання стосовно конкретного неповнолітнього регіональний центр укладає меморандуми про взаємодію з Державною установою «Центр пробації», установами, організаціями, діяльність яких спрямована, зокрема, на розвиток особистості осіб, які відбувають покарання, їх ресоціалізацію.
14. Не пізніше наступного робочого дня після укладення угоди, хранитель кола (посередник) передає її Комітету або повідомляє про відмову в її укладенні.
15. Після виконання угоди Комітет готує інформацію щодо результатів участі особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі у Програмі реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі», за формою, наведеною у додатку 3 до цього Порядку, та надсилає її Голові Комітету.
16. Для забезпечення реалізації пілотного проекту можуть утворюватися робочі групи за участю прокурора, соціального працівника, психолога, представників регіонального центру та органу пробації, представників громадських правоохоронних організацій та інш.

ДОДАТОК 16

до Порядку реалізації пілотного проекту
«Програма відновного правосуддя щодо осіб,
які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі»

УГОДА

про застосування Програми відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі

м. Київ «___» _____ 20___ року

_____ (прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи)

/або _____

_____ (підприємство, установа, організація - для юридичної особи)

в особі _____

_____ (посада, прізвище, ім'я, по батькові)

що діє на підставі _____ (далі - Потерпілий),

_____ (статут, довіреність, положення тощо)

з однієї сторони,

та _____ (далі – Ув'язнений),

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

з іншої сторони (далі - Сторони), за участю посередника, _____ призначеного

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

Комітетом громадського правосуддя _____ (далі – комітет правосуддя)

_____ (регіональний центр, його місцезнаходження)

уклали цю Угоду про таке.

I. Загальні положення

Сторони за взаємною згодою беруть участь у Програмі і досягли примирення між собою у кримінальному провадженні щодо

_____ (стаття Кримінального кодексу України)

та згоди на зміни в утриманні Ув'язненого _____

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

II. Обов'язки щодо відшкодування шкоди та інші умови Програми

З урахуванням виду та розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, Сторони констатують, що на час укладення угоди Ув'язнений:

☐ визнав завдану вчиненням кримінальним правопорушенням шкоду та вибачився перед Потерпілим (потерпілою стороною);

☐ зобов'язується вжити заходів щодо повного відшкодування завданої шкоди в строк до «___» _____ 20___ року, а саме

_____ (спосіб (способи) відшкодування - грошова чи майнова компенсація,

_____ виконання певних робіт тощо)

☐ бере участь у рекомендованих органом пробації та установами, організаціями, з якими комітетом правосуддя укладені меморандуми про співпрацю, заходах.

III. Інші умови

_____ (пропозиції Потерпілого в інтересах Ув'язненого, а також будь-які інші погоджені Сторонами умови (за наявності))

IV. Наслідки невиконання Угоди

Питання щодо невиконання або неналежного виконання Сторонами умов цієї Угоди вирішуються з урахуванням вимог законодавства.

Потерпілий

 (підпис) (П.І.Б.)

Законний представник

 (підпис) (П.І.Б.)

Інші присутні особи:

 (підпис) (П.І.Б.)

 (підпис) (П.І.Б.)

Адвокат

 (підпис) _____
 (П.І.Б.)

Ув'язнений

 (підпис) (П.І.Б.)

Законний представник

 (підпис) (П.І.Б.)

Інші присутні особи:

 (підпис) (П.І.Б.)

 (підпис) (П.І.Б.)

Адвокат

 (підпис) _____
 (П.І.Б.)
 (складено у 3 примірниках)

(складено у 3 примірниках)

(підпис) (П.І.Б.)

ДОДАТОК 17

до Порядку реалізації пілотного проекту
«Програма відновного правосуддя щодо осіб,
які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі»

Комітету громадського правосуддя

ЗАЯВА

про участь у Програмі відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі,

та згоду на обробку персональних даних

Я, _____,

(прізвище та ім'я)

як ув'язнений / законний представник / потерпілий (потрібне підкреслити) у кримінальному провадженні № _____ цієї заяви висловлюю бажання сприяти щирому каяттю у зв'язку із вчиненням кримінальним правопорушенням, активно допомагати його розкриттю і повному відшкодуванню завданих збитків або усуненню заподіяної шкоди.

У зв'язку з цим бажаю взяти участь у Програмі, що здійснюється на базі Комітету громадського правосуддя. Одночасно надаю згоду на обробку таких моїх персональних даних:

Прізвище

Ім'я

По батькові

Дата народження

Фактичне місце відбування покарання

Ув'язнений:

(дата)

(підпис)

(прізвище)

Законний представник:

(дата)

(підпис)

(прізвище)

Потерпілий:

(дата)

(підпис)

(прізвище)

ЗАПОВНЮЄТЬСЯ ПРОКУРОРОМ

Ця заява складена та підписана власноруч у моїй присутності.

Правова умова призначення покарання у виді довічного позбавлення волі, за вчинення якої ув'язнена особа відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність:

Прокурор у кримінальному провадженні _____
(посада)

(дата) (підпис)

ДОДАТОК 18
до Порядку реалізації пілотного проекту
«Програма відновного правосуддя щодо осіб,
які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі»
(пункт ..)

**Прокурору у кримінальному
провадженні № _____**

**ІНФОРМАЦІЯ
щодо результатів участі ув'язненого
у Програмі відновного правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення
волі**

Дата надходження заяв про участь у Програмі та згоду на обробку персональних даних	
Учасники та інші сторони Програми	
Посередник	
Ув'язнений	
Захисник	
Законний представник ув'язненого	
Потерпілий	
Представник потерпілого	
Вжиті у рамках Програми заходи	
Кількість проведених посередником зустрічей з учасниками Програми	
Роз'яснено зміст та мету програми її учасникам	
Ув'язненому роз'яснено про умови, за яких йому може бути пом'якшено кримінальну відповідальність (потерпілий, а у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, його представник отримав зобов'язання щодовідшкодування збитків, завданих скоєнням злочину)	
Результати участі в Програмі	
Програма відновлення завершилася успішно/безрезультатно	
Ув'язнений щиро покавсяся	
Ув'язнений примирився з потерпілим	
Досягнуто згоди щодо повного відшкодування завданих кримінальним правопорушенням збитків або усунення заподіяної шкоди	
Учасниками Програми укладено угоду про застосування Програми	
Умови угоди про застосування Програми виконано повністю	
Відомості щодо відшкодування завданих кримінальним правопорушенням збитків або усунення заподіяної шкоди, а також щодо виконання інших умов угоди про	

застосування Програми	
Учасники Програми висловили згоду на зміну відбування покарання ув'язненим	
Потерпілий, а у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення	
Інформація про позитивні зміни у поведінці ув'язненого за результатами вжитих заходів для його ресоціалізації	

Додаток: примірник угоди про застосування Програми на ____ арк.

Керівник

(найменування регіонального центру)

(дата)

М.П. _____

(підпис) _____

(прізвище та ініціали)

Посередник

(дата)

(підпис) _____

(прізвище та ініціали)

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Сорока М.В. Нормативно – правове забезпечення відновного правосуддя в країнах Європейського Союзу: досвід Німеччини і пріоритетні напрями удосконалення Кримінального Кодексу України. *Правові новели*. 2022. № 17. С. 237 - 244. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2022.17.32>
URL: http://legalnovels.in.ua/journal/17_2022/32.pdf
2. Сорока М.В. Відновлення справедливості як ціль реституційного правосуддя. *Держава та регіони. Серія Право*. 2022. № 3. С. 113-127.
DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.15>
URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2022/15.pdf
3. Сорока М. До питання правової сутності справедливості: від ретроспективного бачення до сучасного розуміння. *Юридичний вісник*. 2023. №5. С. 127 – 140. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2023.17>
URL: http://yurvisnyk.in.ua/v5_2023/17.pdf
4. Сорока М.В. Розуміння справедливості в контексті теорій кримінального покарання. *Публічне право*. 2023. № 3. С. 117-128.
DOI: 10.32782/2306-9082/2023-51-13
URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/51/13.pdf>

Стаття в науковому закордонному виданні

5. Сорока М. Правове регулювання довічного позбавлення волі в США і Україні: порівняльний аналіз. KELM (know ledge, Education, law, Management) 2023. №7 (59) С. 177-185.
DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.7.28>
URL: <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/86>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Сорока М.В. Підходи до розуміння справедливості як загальнолюдського виміру права. The 35th International scientific and practical conference “Modern methods of solving scientific problems of reality” (September 05 – 08, 2023) Varna, Bulgaria. International Science Group. 2023. P. 81 – 83.
7. Сорока М. В. Теоретичні засади дослідження відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі. The XXXV International Scientific and Practical Conference « Scientists and modern theoretical ideas», September 04-06, 2023, Haifa, Israel. P. 81 – 83.
8. Сорока М.В. Особливості функціонування механізму медіації в США. The XXXVI International Scientific and Practical Conference «Modern problems and the latest theories of development», September 11-13, 2023, Munich, Germany. P. 143 – 145.
9. Сорока М.В. До питання щодо сутності відновного правосуддя. The 36th International scientific and practical conference “Current trends in the development of youth theories” (September 12 – 15, 2023) Ankara, Turkey. International Science Group. 2023. P. 92 – 94.
10. Сорока М. До питання змісту відновлення справедливості у виді довічного позбавлення волі. Збірка матеріалів VIII Всеукраїнської науково – практичної конференції «Придніпровські соціологічні читання» (м. Дніпро. 6 жовтня 20203р.). Дніпро: Видавничо – поліграфічний дім «Формат +», 2023. С.114 – 116.
11. Сорока М. Довічне позбавлення волі як інститут покарання у Федеративній Республіці Німеччини. Актуальні проблеми сучасних міжнародних відносин. Матеріали Всеукраїнської науково – практичної конференції 17 – 18 листопада. 2023. м. Дніпро. Дніпро: Прінт Дім, 2023. С.103 – 108.